

DOCUMENTA HISTORICA 104.
Az SZTE BTK Történész Diákkör kiadványa

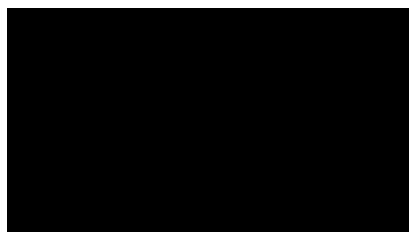
**Dokumentumok a brit Balkán Bizottság
tevékenységéről (1903–1919)**

Fordította és a bevezető tanulmányt írta:
BALATONI BALÁZS

Szeged

2022

„Az Innovációs és Technológiai Minisztérium
ÚNKP-21-4-SZTE-183 kódszámú Új Nemzeti Kiválósá-
gi Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Inno-
vációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával
készült.

Sorozatszerkesztő:
FERWAGNER PÉTER ÁKOS

© SZTE BTK Történész Diákkör, 2022
© Balatoni Balázs, 2022
HU-ISSN 1216-0954

Tartalom

Bevezetés	5
1. dokumentum	
A macedóniai válság. A Balkán Bizottság bemutatja a következő összefoglalót a közel-keleti helyzetről (pamflet) (1903).....	18
2. dokumentum	
Macedónia. Az osztrák–orosz reformok	23
3. dokumentum	
A megsemmisítés politikája Macedóniában. Arthur J. Evansnek a <i>The Times</i> 1903. október 1-jei számában megjelent levele különlenyomatként való újraközlése.....	30
4. dokumentum	
A Balkán Bizottságnak bemutatott jelentés, fogalmazvány (1906).....	44
5. dokumentum	
Memorandumfogalmazvány Sir Edward Greynek (az ifjútörök látogatás után), 1908. december	46
6. dokumentum	
A Balkán Bizottság Felügyelő Bizottságának hetedik éves jelentése az 1910. évről. (1911).....	51
7. dokumentum	
Mary Edith Durham levele a Balkán Bizottságnak az albán menekültek helyzetéről, 1911. június 11.....	56
8. dokumentum	
A Balkán Bizottság memoranduma (1912)	59
9. dokumentum	
Az alábbi nyilatkozatot nyújtotta be Sir Arthur Evans, amelyet a Balkán Bizottság egyhangúlag elfogadott az 1913. január 2-án megtartott ülésén	62

10. dokumentum	
Megjegyzések a balkáni államokról, 1915. január (bizalmas).....	64
11. dokumentum	
J. D. Bouchier memoranduma N. Buxtonnak, bizalmas, 1916. január, Bukarest.....	72
12. dokumentum	
Megjegyzések a felmerülő kérdésekről, ha Bulgária hajlandó különbékét kötni (írta: Henry Noel Brailsford)	77
13. dokumentum	
Noel Buxton levele Lord Crewe-nak a világháború utáni balkáni rendezéséről, 1919. július 21.....	80
14. dokumentum	
„Balkáni reform” – Részlet Noel Buxton kéziratban maradt önéletrajzi vázlatából	82
<i>A Documenta Historica</i> eddig megjelent számai	98

Bevezetés

A francia forradalomtól az első világháború kitöréséig tartó ún. hosszú 19. századot (1789–1914) nemrégiben egy szerző a „kérdések korának” nevezte.¹ Ezek között találhatjuk a Nagy Háború előtti diplomáciát időről időre maga köré vonzó keleti kérdést is, amely arra a megoldhatatlannak tűnő problémára igyekezett választ adni, hogy a meggyengült Oszmán Birodalom esetlegesen bekövetkező „halála” esetén hogyan lenne fenntartható az európai nagyhatalmak közötti egyensúly, illetve mi lesz a sorsa a Porta egykori területeinek. A nagyhatalmak gazdasági és politikai versengése, illetve a Balkán-félszigeten a század elején kibontakozó nemzeti és függetlenségi törekvések tovább bonyolították a helyzetet.²

A fenti időszakban kirobbant balkáni megmozdulások szinte kivétel nélkül az európai nagyhatalmak valamilyen beavatkozását vonták maguk után, aminek következtében különböző politikai entitások jöttek létre a félszigeten (és a birodalom más területein is), továbbá ezek következtében a birodalomban élő keresztény lakosság jogainak a kiterjesztését is elvárták a Portától.³ Az 1875–1878-as

¹ Holly Case: *The Age of Questions. Or, a First Attempt at an Aggregate History of the Eastern, Social, American, Jewish, Polish, Bullion, Tuberculosis, and many other Questions over the Nineteenth Century, and Beyond.* Princeton University Press, Princeton–Oxford 2018. 4.

² A keleti kérdéstől a teljesség igénye nélkül lásd M. S. Anderson: *The Eastern Question, 1774–1923. A Study in International Relations.* Macmillan, London 1991.; Majoros István: A keleti kérdés kezdetei. Nagyhatalmi politika és a görög felkelés. *Világtörténet* 1997/1. 59–70.; G. D. Clayton: *Britain and the Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli.* University of London Press, London 1974.; Árvay Viktor–Bodnár Erzsébet–Demeter Gábor (szerk.): *A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában.* Hungarovox, Budapest 2005.

³ A 19. századi nemzetközi gyakorlat kapcsán a szuverén–nem szuverén dichotómiát meghaladni kívánó Peter Haldénnel értek itt egyet, amikor politikai entitásokról beszélnek. Az 1815-ös bécsi kongresszussal nyert legitimitációt az az eljárásrend, hogy bizonyos európai nagyhatalmak képesek és kötelesek is valamilyen politikai struktúrát létrehozni közösen, amely révén fenntartják a stabilitást Európában és bizonyos más országokban is. Ennek részét képezte az a gyakorlat is, hogy különböző nem szuverén politikai

nagy keleti válság lezárását jelentő berlini egyezmény (1878. július 13.)⁴ is az európai nagyhatalmak közötti egyensúly fenntartását igyekezett biztosítani, miközben a Balkán politikai térképén új mozaikszerű entitások jöttek létre. Egyrésről az egyezmény rendelkezett a korábban kvázi független, de valójában az oszmán szultán szuverenitása alá tartozó autonóm jogállású területek önállósodásáról: függetlenné vált Szerbia, Montenegró és Románia, miközben az oszmán centrumhoz közelebbi területeken is új, nem szuverén egységek jöttek létre. Az 1877–78-as orosz–török háború lezárásaként megkötött San Stefanó-i előzetes béke (1878. március 3.) által körvonalazott ún. Nagy-Bulgáriát Berlinben a nagyhatalmak három külön részre osztották: létrehozta egy autonóm Bolgár Fejedelemséget, valamint Kelet-Rumélia tartományban európai felügyelet mellett egy, az oszmán szultán fennhatósága alá tartozó egységet, amelynek élére egy keresztény kormányzónak kellett volna kerülnie.⁵ Végül az európaiak által Macedóniának nevezett terület visszakerült a Porta közvetlen kormányzata alá. A berlini rendezéssel a nagyhatalmak amellett, hogy a 19. századi koncertdiplomácia konfliktuskezelő mechanizmusai révén elhárították egy összeurópai összecsapás lehetőségét, úgy vélték, a balkáni nacionalizmus szellemét is bezárták a palackba.⁶

Azonban éppen ellenkezőleg, valamennyi balkáni nemzet elégedetlen volt az így kialakított rendezéssel, ráadásul az eddig többnyire csupán kulturális téren ébredező albán nacionalizmus is politikai mozgalommá fejlődött a szomszédos államok fenyegető fellépésének

entitásokat hoztak létre a stabilitás fenntartása érdekében. Az alább tárgyalandó Balkán Bizottság 1914 előtt megfogalmazott javaslataiban pontosan a stabilitás nevében fogalmaznak meg az önrendelkezést és szuverenitást teljesen figyelmen kívül hagyó javaslatokat is. Peter Haldén: A non-sovereign Modernity. Attempts to Engineer Stability in the Balkans 1820–90. *Review of International Studies* vol. 39. no. 2. (2013) 337–359.

⁴ Az egyezmény szövegét lásd *Az 1879. évi VIII. törvénycikk a berlini egyezmény beczikkelyezéséről*. Elérhető:

<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87900008.TV&targetdate=&printTitle=1879.+%C3%A9vi+VIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>
(letöltés: 2022. június 13.)

⁵ Barbara Jelavich: *A Balkán története. I. kötet: 18. és 19. század*. Osiris Kiadó – 2000, Budapest 1996. 316.

⁶ Mark Mazower: *A Balkán*. Európa Könyvkiadó, Budapest 2004. 144–145.

köszönhetően. Az egymással rivalizáló nemzeti aspirációk metszéspontjában a Berlinben a Portának közvetlenül visszajuttatott Macedónia állt, ahol a következő időszakban egyre erőszakosabbá váló kulturális, politikai és gerillaharc bontakozott ki, amelyet mind a kortársak, mind később a történettudomány macedóniai kérdésnek nevezett el.⁷

A 19. századi nagyhatalmi beavatkozásoknak és így a berlini rendezésnek is az volt a másik jelentős következménye, hogy a balkáni államokat arra kondicionálta, hogy nemzeti-területi céljaikat kizárólag a nagyhatalmak intervenciójával érhetik el a Portával (és egymással) szemben, aminek következtében komoly propagandát fejtettek ki nemcsak a megszerzendő terület lakossága körében, hanem a nyugat-európai országokban is annak érdekében, hogy minél nagyobb szimpátia övezzé terjeszkedési ambícióikat.⁸

⁷ A teljesség igénye nélkül a kérdéstről lásd az alábbi összefoglalókat: Keith Brown: The Macedonian question: asked and answered, 1878–1913. In: John R. Lampe–Ulf Brunnbauer (eds.): *The Routledge Handbook of Balkan and Southeast European History*. Routledge, London–New York 2021. 122–127.; Alexis Heraclides: *The Macedonian Question and the Macedonians. A History*. Routledge, London–New York 2021.; Kapronczay Péter: A nemzeti identitást befolyásoló tényezők Macedóniában. *Regio*, 2002/2. 219–256.; Stefan Troebst: Nacionalizmus, államalapítás, nemzetépítés. A macedónkérdés 1944 és 1992 között. *Regio*, 1992/4. 39–60. Véleményem szerint helyesebb a probléma ezen szakaszában „macedón/makedón” kérdés helyett „macedóniai kérdésről” beszélni, amely sokkal inkább az e földrajzi név alatt értett oszmán közigazgatási egységek politikai sorsáról szól, semmint a területen élő szláv népesség – a környezetében élő más szlávoktól (szerbek, bolgárok) különböző – nemzeti identitásának kérdéséről.

⁸ Ivan Ilchev: My Country–Right or Wrong! The International Propaganda of the Balkan States in Europe and in the United States 1821–1923. *Bulgarian Historical Review* vol. 3. no. 3. (1995) 32–50. A másik fontos tanulság az volt, hogy többnyire büntetlenül kockáztathatnak, hiszen a nagyhatalmak egyike, vagy az egymás iránti bizalmatlanság miatt mindegyikük úgymint megmenti a teljes arcvesztéstől őket. Ennek egyik legeklebtársabb példája az 1897-es görög–török háború volt, amikor annak ellenére, hogy a görög hadsereg nagyon rövid idő alatt teljes vereséget szenvedett, nagyhatalmi nyomásra az oszmán Porta volt kénytelen engedni Kréta ügyében és bizonyos határkiigazításra is sor került. Balogh Ádám: *Fejezetek Görögország újkori történetéből. A szabadságharctól napjainkig*. Magyarországi Görögök Kulturális Egyesülete Csongrád Megyei Helyi Csoport, Szeged 2013. 52.

Az 1890-es években megalakult „macedóniai” társaságok elburjánzása, a krétai kérdés akuttá válása és a nyomában lezajlott 1897-es görög–török háború ismét mozgásba hozta a macedóniai kérdést, ami egyúttal új fokozatba kapcsolta a felek közötti versengést, s természetszerűleg a térségre irányította az európai nagyhatalmak és közvéleményük figyelmét is.

A macedóniai vilajetek problémáját nemcsak az adta, hogy a szomszédos államok rivalizálásának a terepévé váltak a 19. század utolsó negyedétől, hanem az is, hogy népességüket tekintve rendkívül sokszínű, egymástól éles etnikai tömbökben nem elkülöníthető területet alkottak. További nehézséget okozott, hogy a terület lakosságának nagy része nem kötődött egy jól körülírható nemzeti identitáshoz, hanem az oszmán korszakban kiformalódott több rétegű lojalitások jellemezték, amelyekben a felekezetiesség volt az egyik meghatározó elem. Ezt az identitásában képlékeny tömeget igyekeztek az egyes nemzetállami propagandák és fegyveres csoportok (cseták, komitádzsik, illetve kleftiszek) megnyerni saját nemzeti programjuknak. Az utóbbi évtizedek kutatása több alkalommal igyekezett a nemzeti történetírások adta látószög helyett dekonstruálni a macedóniai közösségek identitásválasztási mechanizmusai mögötti mozgatórugókat. Miközben a 19. század végén szinte alapvetésnek számított a nemzeti identitás innátus jellege, és hogy a nemzet jelenti a társadalomszerveződés végső állomását, a kutatások arra hívták fel a figyelmet, hogy a térségben (is!)⁹ az identitás megválasztásában valójában társadalmi, gazdasági és politikai szempontok egyaránt szerepet játszottak.¹⁰ A főleg a szomszédos országokból a térségbe

⁹ A kérdésre lásd az *Austrian History Yearbook* vol. 43. (2012) tematikus számát, valamint Maarten Van Ginderachter–Jon Fox (eds.): *National Indifference and the History of Nationalism in Modern Europe*. Routledge, London–New York 2019.

¹⁰ İpek Yosmaoğlu: *Blood Ties. Religion, Violence, and the Politics of Nationhood in Ottoman Macedonia, 1878–1908*. Cornell University Press, Ithaca–London 2014. 112–113.; Basil Gounaris: Social Cleavages and National „Awakening” in Ottoman Macedonia. *East European Quarterly* XXIX. no. 4. 1996. 409–426.; Anastasia N. Karakasidou: *Fields of Wheat, Hills of Blood. Passages to Nationhood in Greek Macedonia, 1870–1990*. The University of Chicago Press, Chicago–London 1997.; Keith Brown: *Loyal unto Death. Trust and Terror in Revolutionary Macedonia*. Indiana University Press, Bloomington–Indianapolis 2013. 41–69.; Raymond Detrez: Pre-

érkező nemzeti gerillacsapatok nyomán fellépő politikai erőszak nemcsak azt érte el, hogy lehetetlenné tette a kívülmaradását az eddig a nemzeti ideológiára nem különösebben fogékony népességnek, de egyúttal a mindennapi élet szempontjából lehetséges kockázatot is rejtett számukra az identitás megválasztása.¹¹

A fordulópontot az 1902–1903 folyamán lezajlott macedóniai zavargásokban és felkelésekben azonosíthatjuk, amelyek eredményeképpen az európai nagyhatalmak (és közvéleményük) figyelme ismét a térségre szegeződött. A Balkán-félszigeten hagyományosan leginkább érdekelt Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország egy alapjaiban konzervatív reformprogram végrehajtására kívánta a Portát rábírní, amelyet az ún. bécsi pontokban (Wiener Punktation) foglaltak össze 1903 februárjában. Az 1902 telén a bolgár Legfelsőbb Bizottsághoz köthető Gorna Dzsumaja-i (ma Blagoevgrad) felkelés lépéskényszerbe hozta a többi Macedónia területén működő szervezetet. Elsősorban a Belső Macedóniai Forradalmi Szervezetet, amely 1903. tavaszi kongresszusán felkelés kirobbantását határozta el, amelynek a végcélját a terület autonómiájában határozta meg, reménykedve a külső nagyhatalmi beavatkozásban, amennyiben az oszmánok elfojtják a mozgalmat. Az Illés-napi felkelés viszonylag jelentős számú macedóniai keresztényt mozgatót meg, azonban hosszú távon képtelen volt tartós eredményt elérni a Porta csapataival szemben. Alig egy hónap leforgása alatt az oszmán hadsereg és a vele mozgó irreguláris alakulatok felszámolták a felkelés főbb gócpontjait, minek következtében jelentős számú civil lakosság mene-

National Identities in the Balkans. In: Roumen Daskalov–Tchavdar Marinov (eds.): *Entangled Histories of the Balkans. Vol. 1: National Ideologies and Language Policies*. Brill, Leiden–Boston 2013. 13–66. Módszertani szempontból izgalmas analógiát szolgáltat Tara Zahra: Imagined noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis. *Slavic Review* vol. 69. no. 1. (2010) 93–119.

¹¹ Yosmaoğlu, 2014. 217.; Csaplár–Degovics Krisztián–Demeter Gábor: Társadalmi konfliktusok a Szkopjei szandzsák területén. Mindennapi erőszak az oszmán uralom végnapjaiban (1900–1912). *Világtörténet* 2012/3–4. 205.; A fizikai erőszak tipologizálására lásd Tomka Béla: Az erőszak és történetei. In: Margittai Linda–Tomka Béla (szerk.): *Történelem és erőszak. A Hajnal István Kör–Társadalomtörténeti Egyesület 2019. évi szegedi konferenciájának tanulmánykötete*. Hajnal István Kör–Társadalomtörténeti Egyesület, Szeged 2021. 9–41.

kült elsősorban a Bolgár Fejedelemség területére vagy vidékről bizonyos városi központok irányába. Noha a felkelés is jelentős áldozatokkal járt, a nyomában járó problémák, mint például az elégtelen higiéniai körülmények vagy az élelmiszerhiány, humanitárius katasztrófával fenyegettek, amire hagyományosan érzékenyen reagált a nyugat-európai közvélemény.

Eközben Ferenc József és II. Miklós cár a stájerországi Mürzstegben találkoztak, hogy összehangolják a Monarchia és Oroszország balkáni politikáját az új helyzetben. Mint a térségben hagyományosan a leginkább érdekelt nagyhatalmak, a két ország az 1902-es szultáni tervek és az 1903 februárjában általuk megfogalmazott bécsi pontok továbbgondolásaként újabb reformtervezet kidolgozásával álltak elő, amely utóbb mürzstegi program néven vált ismertté.¹² A nagyhatalmi koncerttel és az oszmán szultánnal való hosszas egyezkedést követően a Porta elfogadta a végül kilenc pontból álló programot. Ennek értelmében a felkelésben érintett területek élén az 1902 óta főkormányzóként működő Huszein Hilmi pasa maradt továbbra is, azonban kineveztek mellé egy osztrák–magyar és egy orosz polgári különleges megbízottat, akik javaslatértélteli jogkörrel rendelkeztek, és akiknek a feladata alapvetően a reformok megvalósításának monitorozása lett. A program további pontjai magukat a megvalósítandó célokat érintették, úgymint a rendfenntartó erők újjászervezése külföldi tisztek felügyelete mellett, a közigazgatási és igazságügyi intézmények reformja, valamint távlati célként a harmadik pontban előirányozták a közigazgatási egységek határainak módosítását a nemzetiségi arányoknak megfelelően, ami, mint utóbb kiderült, csupán olajnak bizonyult a tűzre. A mürzstegi pontok ezenfelül rendelkeztek arról is, hogy vegyes keresztény–muszlim bizottságok segítsék a felkelés alatti politikai és más természetű bűntettek feltárását, illetve, hogy az oszmán kormány különítsen el egy alapot a harcok során elpusztított lakóházak újjáépítésére, illetve a lakosok kártalanítására.¹³ A következő mintegy öt esztendőben a nagyhatalmi koncert

¹² Nadine Lange–Akhund: *The Macedonian Question, 1893–1908. From Western Sources*. Columbia University Press, Boulder–New York 1998. 135–145. Vö. *British Documents on the Origins of the War 1898–1914. Vol. V.: The Near East. The Macedonian Problem and the Annexation of Bosnia 1903–9*. eds. G. P. Gooch–Harold Temperley, London 1928. 49–53.

¹³ Lange–Akhund, 1998. 142–143.

feladata így a macedóniai reformok megvalósítása lett, ami a szokásos oszmán halogató politika és a nagyhatalmak közötti egyeztetések lassúsága miatt igen vontatottan haladt csak előre.¹⁴

A reformok előtt álló másik jelentős akadályt a területre aspiráló nemzeti gerillacsapatok¹⁵ és oszmán alakulatok, valamint a kiváltságokat féltő albánok közötti elkeseredett küzdelem jelentette, ami a görög történetírásban és nemzeti emlékezetben a „makedón harc” időszakaként rögzült, aminek csak az 1908-as ifjútörök hatalomátvétellel vetett véget átmenetileg.¹⁶ Ennek során kisebb-nagyobb méretű gerillacsapatok küzdöttek egymással, de főleg a lojalitásában biztos vagy éppen bizonytalan vidéki-falusi népelességgel, amelyet a legkülönbözőbb módon igyekeztek csatlakozásra bírni saját nemzeti ügyükhöz. Annak ellenére, hogy bizonyos eredményeket értek el a

¹⁴ A reformok lassú előrehaladása a korabeli magyar élclapok ingerküszöbét is elérte. A *Kakas Márton*ban azt állították pengellérre, hogy a külföldi tisztek élére kinevezett olasz Emilio De Giorgis tábornok (1844–1908) milyen jelentéktelen kérdésekkel foglalkozik, ahelyett, hogy igazi eredményeket érne el. Például a „jövőbe látva” 1905-ben még csak azt döntik el, hogy „Hilmi basa tartozik-e szalutálni De Giorgis tábornoknak, vagy ellenkezőleg”. Majd immáron 1929-ben „Marczali Henrik a macedóniai hadjárat negyedszázados évfordulóján, az okkupáció előzményeiről nagy érdekű fölolvástatást tartott. De Giorgis tábornok azzal mentette ki magát, hogy elnökölnie kell...” *Kakas Márton* 1904. március 13. 11. évf. 11. sz. 6. Az olasz tábornok halála után a lap szerzői az alábbiakban látták kiszemelt utódjának, Mario Nicolis di Robilant gróf (1855–1943) feladatait: „A macedóniai nemzetközi csendőrség egyenruhájának újjáalakítása. Az eddigi sapkák és csákok kicserélése vaskalapokra. A kalabriai csapatokkal kapcsolatban a kalabriás [egy kártyajáték – BB] fakultatív tanulmányozása. A bandák megrendszabályozása, mely célból egy-egy banda minden este a gróf ablaka alatt játszik.” *Kakas Márton* 1908. március 29. 15. évf. 13. sz. 5.

¹⁵ Sajnos a kifejezés némileg pontatlan, mert noha léteztek a szomszédos államok által szubvencionált alakulatok is, amelyeknek ténylegesen feladata volt a nemzeti ideológia terjesztése, de valójában egy-egy bandához akár idényszerűen csatlakozhattak más csoportokból származó emberek is, akikkel előfordulhatott, hogy a következő évben akár az eddigi ellenfél csapatában küzdöttek tovább. Gounaris, 1996. 420.; Csaplár-Degovics–Demeter, 2012. 212.

¹⁶ Balogh Ádám: *A nacionalizmus szerepe a görög külpolitikai gondolkodásban 1897–1912*. SZTE Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, Modernkori Történelmi Program, Méditerrán dolgozatok, Szeged 2011. 61–86.

csendőrség újjászervezésével, Macedónia pacifikálását képtelenek voltak elérni az európai tisztekkel kiegészült oszmán csapatok, sőt az 1908-as ifjútörök forradalom előestéjére a helyzet egyes megfigyelők szerint szabályos anarchiába süllyesztette a régiót. (4. dokumentum).

A Balkán Bizottság és a macedóniai kérdés

A Balkán Bizottság ebben a nemzetközi kontextusban kezdte meg működését. Megalapításának gondolata Noel Buxtonhoz kötődik, akinek az érdeklődése a családi hagyományok és személyes utazásainak köszönhetően fordult a Balkán-félsziget felé. A régióban először 1899-ben járt, amikor orvosa tanácsára napos tájakra kellett utaznia. Visszaemlékezése szerint a Balkán az újdonság erejével hatott korának népszerű franciaországi és olaszországi üdülőhelyeivel szemben, amelyeket a társadalmi osztályához tartozó kortársai előszeretettel látogattak. Eddigi egyetlen életrajzírója szerint az ottani viszonyok „megdöbbentették” Buxtont, aki hazatérése után belevetette magát a Balkán – amely a korabeli terminológiában a tágabb „Közel-Kelet” részét képezte – problémáinak tanulmányozásába.¹⁷ Ezt követően 1914-ig majdnem minden évben elutazott a félszigetre.

A Bizottság megszervezésekor, amiben különösen Charles Roden nevű fivére és Victoria nevű húga segítette eleinte, azt a célt tűzte ki maga elé, hogy olyan befolyásos emberekből építse fel a tagságot, akiknek a szavát a brit társadalom és politika nem hagyhatja figyelmen kívül. A liberális napilap, a *Westminster Gazette* úgy számolt be a szervezet megalakulásáról, hogy annak elsődleges célja „az európai Törökországban uralkodó viszonyok igazi megértése, továbbá a balkáni népek sorsa iránti közérdeklődés újbóli felélesztése, amit egyaránt megkövetel a humánus és a berlini egyezményben az erre az országra hárult felelősség is”.¹⁸ A Balkán Bizottság tagságának létszáma ezt követően, különösen az 1903. augusztus 2-án kitört Illés-napi felkelés után, jelentősen növekedett, voltak közöttük tudósok, utazók, politikusok, a társadalmi reformok iránt elkötelezett aktivisták és támogatóik, újságírók és prominens egyházi vezetők, de

¹⁷ Mosa Anderson: *Noel Buxton. A life*. George Allen & Unwin, London 1952. 32–33.

¹⁸ *The Westminster Gazette*, The Balkan Committee, 1903. július 28. 4.

a rendezvényeiket széles körben látogatta a többnyire vallásos (non-konformista) munkásegyletek tagsága is.¹⁹

1903 és 1908 között, azaz a macedóniai reformok idején, a Balkán Bizottság elsősorban két téren igyekezett hatást elérni. Egyfelől a felkelés és annak leverése következtében menekültté vált macedóniai lakosoknak a megsegítése volt az egyik feladat, amely igazán figyelmet érdemel. A Bizottság égisze alatt létrehozott Macedóniai Segélyalap Nagy-Britannia-szerre gyűléseket és gyűjtéseket szervezett, valamint a helyszínen humanitárius feladatokat látott el. Henry Noel Brailsford (1873–1958) vagy éppen Mary Edith Durham (1869–1944), akik a korszakban a „közel-keleti kérdésben” autoritásnak számítottak, éppen ennek az akciónak köszönhetően tettek szert nagyobb elismertségre.

A Bizottság tevékenységének másik aspektusa merőben politikai volt. Arra a rendszeresen hangoztatott állítására apellálva, miszerint Nagy-Britannia hibás döntést hozott 1878-ban a berlini kongresszuson azzal, hogy a macedóniai területeket visszahelyezték a szultán elnyomó hatalma alá, azt állította, hogy így az azóta folyamatos elnyomás és erőszak a britek morális felelőssége is (1. dokumentum). Ennek fényében igyekezett a brit kormányt erőteljesebb fellépésre sarkallni, hogy az európai hatalmi koncert élére állva kikényszerítsék a Portától a kívánt reformokat, amelyek garantálhatnák az ott élő keresztények biztonságát és alapvető jogait.

A Bizottság különböző tagjai bizonyos mértékben eltérő álláspontot képviseltek az oszmánok uralmát felváltó rendszer jellegét illetően. Voltak, akik a nagy példaképnek tartott William E. Gladstone (1809–1898) mintájára a törökök Európából „mindenestül” (*bag and baggage*)²⁰ való eltűnését kívánták, míg mások a nagyhatalmi koncertet egyfajta kollektív testületként felfogva a terület nemzetközi ellenőrzés alá kerülését tartották a legkívánatosabbnak. Mindazonáltal az ilyen jellegű írásaikban a közös pont a közvetlen szultáni hatalomgyakorlás megszüntetése volt, s korábbi precedensekre hivatkozva, mint például az 1860–1861-es libanoni válság

¹⁹ 1904 folyamán a Bizottsággal rendszeresen kapcsolatban állók száma elérte az 1400 főt. *The Reformer's Yearbook*, vol. 11. 1905. 181.

²⁰ Utalás az akkor még ellenzékben lévő liberális politikus híres 1876-os röpiratára. W. E. Gladstone: *Bulgarian Horrors and the Question of the East*. John Murray, London 1876. 62.

vagy az 1896–1897-es krétai válság, a terület autonómiáját követelték egy keresztény kormányzó felügyelete alatt (1. dokumentum). Természetesen a reformok lassú előrehaladását elsősorban a műrzstegi program kidolgozóinak kétes szándékainak és alapvetően nem liberális mivoltuknak tulajdonították, miközben a keresztény gerillacsoportok közötti véres küzdelem felett rendszerint szemet hunytak és az anarchiát kizárólag a törökök inkompetenciájának és II. Abdulhamid szultán (1876–1909) intrikáinak tulajdonították.

Az 1908-as ifjútörök hatalomátvétel új helyzetet teremtett. A kezdeti bizonytalanságot követően a Balkán Bizottság vezető tagjai úgy gondolták, hogy a közel-keleti stabilitás legjobb záloga az alkotmányos és liberális török kormányzat lehet, ráadásul a szultán háttérbe szorulásával a korábbi évtizedekben megtépzott konstantinápolyi brit befolyást is vissza lehetne szerezni (5. dokumentum). Az ifjútörök Egység és Haladás Bizottságának meghívására a Balkán Bizottság szűk delegációt küldött az oszmán parlament megnyitására. A Bizottság működésében az ifjútörök epizód sokszor háttérbe szorult a tevékenységét feldolgozó munkákban, amelyekben többnyire marginalizálták ennek jelentőségét, holott éppen ez árnyalja a Noel Buxton és köre által megtestesített gondolatvilágot, aminek nem a nemzeti önrendelkezés a központi eleme, hanem a stabilitás és a reform.

A pozitív törökországi tapasztalatok, illetve az ifjútörökökről szerzett jó benyomások a következő négy esztendőben jellemzően visszatartotta a Bizottságot attól, hogy igazán élesen kritizálja az új török kormányzatot, amely viszont egyre inkább türelmetlenül és brutálisan igyekezett bizonyos kérdésekben eljárni (albán kérdés, az 1909-es adanai örmény mézszárlások vagy éppen az arab tartományok élére kinevezett tisztviselők kérdése). A brit kormányzat viszont abban a dilemmában találta magát, hogy az 1907-es orosz–angol antant, illetve a térségbeli (németellenes) politikáik összehangolásáról szóló 1908-as revali (ma: Tallinn) találkozó értelmében kénytelen figyelembe venni az oroszok érdekeit is a politikájának kialakításakor. Emellett bizonyos szakértői, mint például G. M. Fitzmaurice fődragomán, rendre azt tanácsolták a Külügyminisztériumnak, hogy ne várjon túl sokat az ifjútörök fordulattól.

A Balkán Bizottság és az ifjútörökök közötti kapcsolat végső megromlását az 1909 óta sorozatosan tartó albán felkeléseket brutálisan megtorló ifjútörök politika, valamint a macedóniai helyzet rom-

lása okozta. Az 1912. év pedig a balkáni államok közötti kétoldalú megegyezéseket hozta magával, amiben még nem teljesen tisztázott mértékben, de a Bizottsághoz kötődő *Times*-tudósító, James David Bouchier (1850–1920) is kivette a szerepét.²¹ A nyár folyamán létrejött Balkán-szövetség pedig októberben megindította támadását az Oszmán Birodalom ellen arra hivatkozva, hogy az ifjútörök kormány képtelen megvédeni a területén élő „testvéreiket”.

Noel és Harold Buxton az első Balkán-háború idején a bolgár főparancsnoksághoz kapcsolódva lehetőséget kapott, hogy a hadszíntér közelébe kerüljön, ahol önkéntesként a sebesültek ellátásában vettek ki a részüket. A második Balkán-háborút katasztrófaaként megelőző Noel Buxton és a Balkán Bizottság ettől kezdve kimondottan a macedóniai bolgárok jogaiért kezdett el küzdeni. A második háborút lezáró bukaresti béke (1913. augusztus 10.) az egykori macedóniai vilajetek területét felosztotta a győztes Szerbia és Görögország, valamint az utóbb legyőzött Bulgária között, amely ennek eredményeképpen nagyságrendekkel kisebb területeket szerzett meg, mint amit a háború előtt maga elé célul kitűzött.

A Szarajevóban eldőrdült lövések nyomán felgyorsuló események az első világháború kirobbanásában kulminálódtak. A szembenálló antant és központi hatalmak egyaránt abban bíztak, hogy a konfliktus rövid idő alatt véget ér. A brit kormányzatban voltak olyan hangok, amelyek a balkáni államok bevonásában látták a háború lerövidítésének kulcsát. Noel és Charles Roden Buxtont ezért Winston Churchill és Lloyd George is arra biztatta, hogy utazzanak a félszigetre, s próbálják meg az ekkor még semleges államokat az antant oldalára állítani. Buxtonék meglátása szerint ehhez a kulcsot Bulgária megnyerése jelentette, amely elszigetelődött a második Balkán-háborúban. A brit külpolitikát irányító Sir Edward Grey azonban korántsem üdvözölte a Balkánra induló Buxton-missziót, ami vétójának köszönhetően nem is lett hivatalos diplomáciai kiküldetés (10. dokumentum).

Miután, mint ismeretes, Bulgária 1915 őszén a központi hatalmak oldalán belépett a háborúba, a brit Balkán-szakértők előtt két hosszú távú kérdés állt: hogyan lehetne különbékét kötni a bolgárokkal (11. és 12. dokumentum), illetve miképpen biztosítható a Balkán stabili-

²¹ Lásd e kötet 14. dokumentumát, illetve Lady Grogan: *The Life of J. D. Bouchier*. Hurst & Blackett, London 1926. 139–140.

tása a háború lezárása után? A két eset annyiban hasonlóságot mutat a Balkán Bizottság és különösen Noel Buxton, Henry Noel Brailsford és James David Bouchier elképzeléseivel, hogy előtérbe került a nemzeti önrendelkezés eszméjének támogatása, illetve a klasszikus 19. századi diplomácia kompenzációs koncepciója is. Gondolkodásuk középpontjában az állt, hogy bizonyos területeket Bulgáriának meg kell kapnia, hogy egyrészt érvényesüljön az önrendelkezés elve, másrészt, hogy a félszigeten a Balkán-háborúk óta meglévő feszültségek ne torkolljanak egy újabb háborúba (10., 11., 12., 13. dokumentumok).

Az alább található 14 dokumentum, amelyek most először kerülnek magyar nyelven közlésre, a Balkán Bizottság 1903 és 1919 közötti tevékenységét hivatottak megvilágítani. A dokumentumokat kivétel nélkül a Noel Buxton-irathagyatékából (Noel-Buxton Papers, MS 951, McGill University Library, Rare Books and Special Collections) válogattam ki, noha közülük néhány (pamfletok, kiáltvány stb.) megjelent nyomtatásban is a korszakban. A kiválasztásnál törekedtem arra, hogy olyan dokumentumokat gyűjtsek össze, amelyek eddig más forráskiadásokban nem szerepeltek. A Balkán Bizottság tevékenységére nézve egy bolgár kutató, Ivan Ilčev 2003-ban állított össze egy rövid bevezető tanulmánnyal ellátott faksimile dokumentumválogatást, valamint korábban, még 1985-ben bolgár nyelven közreadta Charles Roden Buxton addig ismeretlen naplóját az 1914–1915-ös „Buxton-misszióról”.²² A dokumentumok közlése kronológiai sorrendet követ, azonban tematikájukban elég különbözőek, amivel azt a célt igyekeztem elérni, hogy minél jobban bemutathassam a Balkán Bizottság szerteágazó tevékenységét. Az utolsó, 14. sorszámú dokumentum Noel Buxton kéziratban maradt önéletrajz-vázlatából származó részlet, amiben Buxton önmaga igyekezett visszatekinteni balkáni működésére, sokszor a más forrásokban rejtve maradt útítársak nevének felfedésével vagy bizonyos epizódok megemlítésével. A jegyzeteit 1944 körül mondta tollba húgai unszolásának eleget téve, egyre súlyosbodó betegsége közepette.

²² Иван Илчев: Балканският комитет в Лондон (1903–1946). София, 2003.; Ноел у Чарлс Букстон: Мисия на Балканите. Съставителство, предговор и обяснителни бележки Иван Илчев. Университетско издамелско Клумент Охридски, София 1987.

A Balkán Bizottság története a magyar történetírásban szinte feltáratlan területnek számít. A Bizottság szerteágazó tevékenysége, mely magában foglalja nemcsak a politikai lobbizást és aktivizmust, az imagológiát, a nemzetközi jogot, a humanitárius gondolkodást és aktivizmust, s természetesen az „örök keleti kérdés” történetét, felvet olyan kérdéseket, amelyek érdekesek lehetnek a magyar historiográfia számára is. Különösen akkor, amikor megpróbálunk párbeszédbe lépni azzal a beszédmóddal és mentális térképpel, amivel a britek leírták, kezelték és interpretálták a tágabb térséget, ami nem választható el az első világháború végi kelet-közép- és délkelet-európai rendezés kialakításának mikéntjétől sem.

1. dokumentum

„A macedóniai válság. A Balkán Bizottság bemutatja a következő összefoglalót a közel-keleti helyzetről” (pamflet) (1903)

A Balkán Bizottság. Elnök: James Bryce,¹ a vezető bizottság elnöke: Mr. Noel Buxton, pénztáros: P. W. Wilson,² titkár: R. A. Scott-James³

„A macedóniai válság”

A felelősséget, amelyet Anglia világosan magára vállalt Törökország kormányzásával kapcsolatban, már kifejtették vezető államférfiak az elmúlt fél évszázad során írásaikban és beszédeikben. A néhai Argyll herceg⁴ szerint „Nagy-Britannia a jelen század második negyede óta a keleti kérdésben többé-kevésbé állandó politikát folytat [...]. Ez pedig Törökország megóvásának a politikája, azzal a szándékkal, hogy megállítsák Oroszország kizárólagos és veszélyes dominanciáját Európa keleti részében.”

Az 1876-os bolgár mézárítások miatt kitört háború végén az Oroszország és a szultán között 1878-ban megkötött San Stefanó-i béke messze nagyobb területtől fosztotta meg a törököket, mint amit Macedóniának nevezünk, és amit az új Bolgár Fejedelemség részévé tett. Nagy-Britannia tiltakozott e szerződés ellen, minthogy az túlságosan meggyengítette volna Törökországot. A brit kormány álláspontját Lord Beaconsfield⁵ Nagy-Britannia megbízottjaként juttatta

¹ James Bryce (1838–1922) brit jogtudós, történész és liberális politikus. A balkáni keresztények és az örmények érdekében több agitációban is részt vett a 19. század utolsó harmadától. 1907–1913 között Nagy-Britannia washingtoni nagykövete.

² Philip Whitwell Wilson (1875–1956) liberális politikus és újságíró. 1906–1910 között St. Pancras South körzet parlamenti képviselője, 1910 után a *Daily News* napilap parlamenti tudósítója.

³ Rolfe Arnold Scott-James (1878–1959) újságíró és irodalomkritikus, 1902–1912 között a *Daily News* irodalmi rovatának szerkesztője.

⁴ George John Douglas Campbell (1823–1900) brit liberális politikus.

⁵ Benjamin Disraeli (1804–1881) konzervatív politikus, Nagy Britannia miniszterelnöke 1868-ban és 1874–1880 között.

kifejezésre a berlini kongresszuson előadott beszédében. Mint mondta, „a háború eseményei és különösen a San Stefanó-i egyezmény elhítette a görög néppel, hogy végre elérkezett Törökország feldarabolásának ideje. Ez a hit csupán a görögökre korlátozódott. Ez azonban teljesen elhibázott volt, hiszen a brit politika célkitűzése, ahogy mindenkinek tudnia kellene, mindig is Törökország lehető legjobb megerősítése volt.”

A brit kormányzat elérte a berlini kongresszus összehívását, ott pedig azt, hogy a San Stefanó-i szerződést a berlini egyezmény váltotta fel, amely visszajuttatta török kézre Macedónia nagyobb részét (beleértve a jelenleg a felkelésben részt vevő körzeteket is). Nagy-Britannia kezdeményezésére a San Stefanó-i szerződést a berlini egyezmény váltotta fel, így az európai koncert vállalta magára közvetlenül azt a felelősséget, amely korábban Oroszországra hárult. A berlini egyezmény megalkotása során a nagyhatalmak elfogadták azt a kötelezettséget, hogy gondoskodnak a macedóniai keresztények jólétéről. A 23. cikkely értelmében biztosítva, hogy:

„A Fényes Porta vállalja, hogy lelkiismeretesen alkalmazza Kréta szigetén az 1868-as »Szerves Törvényeket« a jogosnak tartott módosításokkal.

A helyi körülményekre szabott hasonló törvények, kivéve a Kréta számára adományozott adómentességet, bevezetésre kerülnek európai Törökország más részeiben is, amelyekhez a jelen szerződés nem biztosított külön szervezetet.

A Fényes Porta különleges bizottságokat hatalmaz fel arra, hogy előkészítsék az új törvények részleteit az egyes tartományokban, amely [bizottságokban] a helyieket [native elements] nagymértékben képviseltetni kell.

Az ezekből a munkákból származó szervezeti kérdésekre vonatkozó tervezeteket a Fényes Portának kell benyújtani vizsgálatra, amely, mielőtt kihirdetné a törvényeket, egyeztet a Kelet-Ruméliában felállított Európai Bizottsággal.”

Az ebből eredő kötelezettséget egy-két kivételtől eltekintve ismétlődően semmibe vették. Különösen Anglia népe és még annak kormányai is, úgy tűnik, elfelejtették, hogy a balkáni kérdés talán már régen megoldódhatott volna, ha nem lett volna ez az „irigy kutyá” politikája ennek az országnak. Így mindenesetre tökéletesen világos, hogy Macedónia török uralom alatt maradása és vele együtt az azóta szüntelen elnyomásért és a jelenleg is tartó mézszárlásokért a

felelősség elsősorban Nagy-Britanniát terheli. Nem csupán joga, hanem komoly kötelessége, hogy megtegyen minden hatalmában álló lépést a jelenleg folyó küzdelem megállítására és a béke és a rend biztosítására Macedónia nyomorúságos lakói számára.

Sok-sok éve a nagyhatalmak formálisan és morálisan is indokolatlan beavatkozhattak volna közvetlenül, mint ahogy az világos a berlini egyezmény 62. cikkelyének alábbi részleteiből:

„Az Oszmán Birodalom egyetlen más területén sem lehet a vallási különbözőséget felhozni egyetlen személy ellen sem, amely alapján kizárják polgári és politikai jogainak gyakorlásából vagy alkalmatlanná válna arra, továbbá közhivatalok és tisztségek viselésére, vagy a különböző iparok és szakmák gyakorlására.

Minden személynek a vallásától függetlenül lehetővé kell tenni, hogy a törvényszékek előtt tanúskodhasson.

A Nagyhatalmak törökországi diplomáciai és konzuli képviselőik általi hivatalos védelem jogát elismerik mind a fent említett személyek esetében (egyházi személyek, zarándokok, szerzetesek), mind a hozzájuk tartozó vallási, jótékonyági és más intézmények esetében a Szentföldön és más helyeken.”

Ezen cikkelyek állandó megsértését újra és újra jól bemutatják a konzulok, az országban lakó [külföldiek], utazók és a hírlaptudósítók által készített jelentések.

Macedóniát vilajetekre osztották fel, amelyeket *válik* kormányoznak, akiknek a beosztottjait a szultán nevezi ki. A központi kormányhoz való fellebbezés jogának birtoklása révén ezek a hivatalnokok gyakorlatilag mentesülnek minden egyéb ellenőrzés alól. A fizetésük, amely névleg magas, ritkán kerül kifizetésre. Így a vidéki kormánytisztviselők rákényszerülnek, hogy az adózás profitjából, kenőpénz elfogadásából és válogatás nélküli fosztogatásokból éljenek. Az adózás fő terhe a keresztény parasztságra hárul, amely a mohamedánok által nem fizetett fejadót fizet. A gyümölcsfákat gyakran kivágják, mert a rájuk kiszabott adó miatt nem éri meg megtartani őket. A tized eufemizmus az aratásra kiszabott adóra, amelynek értékét a gátlástalan adóberlő önkényesen állapítja meg. Ha a földműves a kiszabott mennyiségből egy jöttányit vagy egy darabot is [kihagy], akkor rá lesz kényszerítve, hogy nem a taposómalomban, hanem a hasonlóan nehéz útjavítási munkálatokra küldjék, noha az utak soha nem javulnak. A bíróságokon nem lehet fellebbezni, mivel egy keresztény által bemutatott bizonyítékot soha nem vesznek

figyelembe, és végül a leggazdagabb nyer. A nagy része annak, amit megmentenek az adóbérlőtől, a földesúrhoz kerül, akit nem korlátoz semmilyen papíron lévő megegyezés, a föld terményeinek felét követeli magának, és nem riad vissza bármilyen brutalitástól, hogy biztosítsa a meghatározatlan szolgáltatások behajtását. A vidéki örök rendszeres járadékot követelnek, akik maguk is kimondhatatlan gaztetteket követnek el protezsáltjaikon, noha [éppen] a keresztényeket kellene védeniük a valódi [unofficial] útonállóktól. Röviden, mivel a macedóniai keresztények híján vannak a megfelelő eszközöknek, hogy megvásárolják a biztonságukat, folyamatos prédái a hatósági pénzbehajtóknak, a fosztogató földesuraknak és a megzabolázhatatlan katonaságnak. Bármilyen gaztett büntetlen marad, amit egy török követ el egy keresztény ellen. Az általános létbizonytalanságtól, a stagnálástól és a gazdasági nyomorúságtól a muszlim parasztság is egyaránt szenved. Csupán egy kis uralkodó kaszt találja meg a számítását ebben a rossz kormányzásban. Ilyenek a mindennapi állapotok Macedóniában béke idején.

A múlt év folyamán a feszültség a tetőfokára hágott. A nagyhatalmak által magukra hagyott bolgár macedóniaiak önmaguk között találták meg bajnokaikat. A Macedóniai Bizottság szervezetének helyi bizottságai és fegyveres bandáinak tevékenysége pedig az ártatlan keresztényekre vonta a bírók és csendőrök bosszúját. Az Oroszország és Ausztria által ezen a ponton követelt reformok kiválóak lennének, amennyiben létezne bármilyen komoly kísérlet, hogy életbe léptessék őket. Ilyen nem történt. A gyanúsítottakat a törökök letartóztatták, a falusiakat pedig kardélre hányták, és a szokásos anarchia győzedelmeskedett a szervezett mérsárlás minden tüzével és kardcsapásával. A teljesen jogos felkelés végül kitört, és vitán felül áll, hogy sok ezer, a felkelésben részt nem vevőt barbár módon lemészároltak. A szerencsétlen emberek jogosan kiáltanak Európa közbelépéséért.

Amennyiben szükség lenne sikeres precedensekre, két egyértelműen hasonló eset jöhet szóba: Libanon esete 1860–61-ben és Krétáé 1897-ből. Libanonban a maroniták felkelést robbantottak ki hagyományos ellenségeik, a drúzok ellen, akik élvezték Törökország támogatását elképesztő követeléseikben. [A maroniták] így háttorzongató mérsárlásoknak lettek kitéve. Franciaország és Anglia beavatkozása és a többi nagyhatalom képviselőjének jóváhagyása egy keresztény kormányzó vezette független szandzsák létrehozásához vezetett, akinek rendelkezésére állt a vidékről toborzott rendőrség és

katonaság is. 1861 óta a libanoni kereskedelem és mezőgazdaság virágzik, a lakosság békében él és a népesség megkétszereződött. A teljes élet- és tulajdonbiztonság, úgy tűnik, György herceg Kréta kormányzójává való kinevezésének köszönhető. A macedóniai képviselők egy egyedülállóan mérsékelt nyilatkozatban nem követeltek többet, mint hasonló bánásmódot, ami azonnal megszüntetné az európai békére leselkedő veszélyt.

Senki nem tagadta, illetve tagadhatja Anglia morális felelősségét. Nem csupán joga, de kötelessége is megtenni minden hatalmában álló lépést, amivel véget vethet a rémisztő állapotoknak. Nincs olyan közvetlen érdeke a rendezésben, mint Ausztriának és Oroszországnak, és nem is javasoljuk, hogy cselekedjen önállóan, de törekednie kellene arra, hogy rábírja a többi nagyhatalmat, hogy hozzájáruljanak a tervezethez, amely biztosítani fogja ezen tartományok felszabadulását jelenlegi nyomorúságos állapotukból. Oroszország és Ausztria, elismervén a török kormányzat hiányosságait, maguk vázoltak fel egy tervezetet, de elmulasztották biztosítani a gépezetet, amely hatalyba helyezi azt. Anglia, mint a berlini egyezmény elsődleges aláírója, bőségesen fel van hatalmazva arra, hogy a többi nagyhatalomhoz forduljon az azonnali közös fellépés érdekében. Arra kellene kérni őket, hogy egyesüljenek a török csapatok Macedóniából való visszavonásának követelésében, európai kormányzó kinevezésében, akinek a teljes irányítása alatt áll a polgári és katonai adminisztráció. Valamint a csendőrség felállításában, amelyet európai tisztek vezényelnek. Franciaország és Olaszország valószínűleg támogatna egy ilyen politikát, míg Oroszország és Ausztria nem állhat ellen annak anélkül, hogy beismernék a saját követelései őszintétlenségét és anélkül, hogy ne növelnék a veszélyét a háborúnak, mint végső lehetőségnek. Ha Nagy-Britannia kifejti álláspontját és a közös cselekvés politikáját javasolja, akkor megteszi az első és nyilvánvaló lépést, és valószínűleg bírn fogja Franciaország és Olaszország kormányainak és népeinek támogatását is.

Am ha a dolgok félremennek, és addig várnak, amíg a népességet lemészárolják, fajrokonaik nem maradhatnak tovább tétlenek, ami tízszeresére növeli az európai konfliktus [conflagration] lehetőségét.

Bármely párthoz tartozó személyek vagy azok, akik nem vesznek aktívan részt a politikában, de úgy érzik, ez olyan ügy, amiért az emberség és az igazságosság azonnali lépésekért kiált, meghívjuk őket, hogy kifejezzék egyetértésüket és csatlakozásukat.

2. dokumentum

Macedónia. Az osztrák–orosz reformok

(‘Macedonia. Austro-Russian Reforms’ MS 951 c.24/5. Misc. I.)

A The Times szerkesztőjének

Uram, mi, mint akik személyesen ismerik a macedóniai problémát, és az ebben az országban működő Balkán Bizottság képviselői is vagyunk, a reformok kapcsán folyamatosan hatékonyabb politikát sürgettünk. Ebből kifolyólag az csak helyénvaló lehet, ha nyilvánosan elismerjük Lord Lansdowne⁶ diplomáciáját, amely oly nagy szolgálatot tett. Kétség sem férhet hozzá, hogy az új osztrák–orosz reformtervezetben megtestesülnek azok a javaslatok, amiket a jegyzékében tett.

Az osztrák–orosz tervezet, ha végrehajjták, csupán átmenetileg hoz megnyugvást

Formálisan az új javaslatokat a haladást szolgáló igazi lépéseknek kell tekintenünk. Előttünk áll egy gépezet, kétségtelenül tele számos hibával és néhány mulasztással, de amely így is, ha őszinte céllal és liberálisan működtetnék, határozott enyhülést eredményezhetne.

Nyilvánvalóan helyénvaló elfogadni az osztrák–orosz reformtervezet átmeneti intézkedésnek a már majdnem kétségbeejtő helyzetben.

Közelebbi vizsgálatot igényel

Azonban rá kell mutatnunk, hogy a javaslatokat jelenlegi formájukban alaposan szemügyre kell venni, minthogy mostani állapotukban csupán komoly fenntartásokkal lehet őket elfogadni. Bizonyos döntő fontosságú pontokon pedig azonnali kiegészítésekre szorulnak.

Az európai kormányzó vagy a tartós kontrollról szóló elengedhetetlen rendelkezések hiánya

Az első cikkely⁷ önmagában nem sok jót ígér a tervezet szellemiségéről, amelyben megalkották azt. Ugyan tartalmazza a hangsúlyos

⁶ Henry Petty-Fitzmaurice (1845–1927) brit konzervatív politikus, 1900–1905 között brit külügyminiszter.

⁷ A műrzstegi program pontjainak szövegét franciául közli: *British Documents...* 1928. 65–66.

’ellenőrzés’ szót, azonban lejárataát egy kétéves időszak letelte után fontolgatja. Így az első pillanattól kezdve [a tervezet] kardot lebegtet a török főfelügyelő és alárendeltjei fölött: Abdulhamid kardját. Mellyik Arábiába száműzött képes elegendően vezekelni az európai „szakértőkkel” való hűségesség együttműködése miatt? Egyetlen tervezet sem lehet végsősoron sikeres, amely nem tartalmazza az európai kormányzó végső kinevezését, aki csakis a Hatalmak által mozdítható el. És maga a Főfelügyelő? A képzeletünkre hagyatkozhatunk, hogy a szultán engedelmes eszköze, Hilmi pasa,⁸ aki hozzájárult a mézárásokhoz és rendszeresítette a tisztítást, megtartja-e pozícióját.

A javasolt kizárólagos osztrák–orosz ellenőrzés gyanús és elégtelen
A civil „ellenőrzés” önmagában is kizárólag osztrák és orosz [jogkör]. Más szóval, az európai koncert legönzőbb és reakciósabb tagjaira lett rábízva, akik a lakosság túlnyomó része számára a leginkább ellen-szenvesek. Sokan a leginkább tiszteletreméltó muszlimok közül nemcsak Macedóniában, de még Albániában is brit védnökségért folyamodtak. De az az elem, amelyet leginkább megbékíteni kellene, Ausztria–Magyarország és Oroszország képviselőit halálos ellenséges-séggel szemléli. Sőt mi több, az „ellenőrzésre” vonatkozó garanciák önmagukban szerfelett elégtelennek látszanak. Nem látszik, hogy a két Hatalom által kijelölt polgári megbízott rendelkezne-e bármilyen önálló hatáskörrel. A tartományi kormányzatot a Yildiz palotával⁹ összekötő [távíró]vonalak sértetlenek maradtak, és a cselszövés teljes gépezete továbbra is a szultán rendelkezésére áll.

Egy német tábornok szervezi újjá a csendőrséget?

A második cikkelyt majdnem mindenki úgy értelmezte, hogy azt jósolja, egy német tábornokot fognak török szolgálatba állítani a csendőrség újjászervezése érdekében. Figyelembe véve a hivatalos

⁸ Hüszein Hilmi pasa (1855–1922) oszmán államférfi, a macedóniai megbízatása előtt Adana és Jemen kormányzója, 1902–1908 között a megreformálandó macedóniai területek főkormányzója. Később két alkalommal is nagyvezír (1909. február 14. – 1909. április 13.; 1909. május 5. – 1910. január 12.)

⁹ A Yildiz (törökül csillag) palotát II. Abdulhamid szultán (1876–1909) 1880 táján kezdte építtetni és a munkálatok uralkodása végéig kitarottak. Az oszmán kormány is itt ülésezett, miután a Dolmabahçe palotából a szultán áttette székhelyét.

Németország újra és újra megnyilvánuló szemhuntyását a hamidi módszerek felett, egy ilyen kinevezés nem lehet más, csakis a nyugati közvélemény elleni támadás.

Kréta példája olasz szervezőt kíván

Akiknek lehetőségük akadt megtekinteni Krétán az olasz tisztek csendőrséget újjászervező kitűnő munkáját, azok talán joggal reménykednek, hogy ennek a kiemelt fontosságú feladatnak az ellátását egy abból az országból származó magas rangú katonatisztre bízzák. Nyílt titok, hogy Olaszország, mely nagyban érdekelt a szemközti adriai partokon, nem tekinti és nem tekintheti az osztrák–oroszkondomíniumot megelégedéssel. Ezzel a kinevezéssel, amelyet a cikkely szövegezése nem zár ki, némi kompenzációt lehetne szerezni a civil ellenőrzés kizárólagos osztrák–oroszk jellegéért, már ami Olaszországot illeti.

Tisztázatlan javaslat a határok manipulálására

A harmadik cikkely, amely kifejezi a területi körzetek elkövetkezendő megváltoztatását, célját tekintve homályban marad. Ugyanakkor komoly bizalmatlanságot keltett a bolgárok körében, akik azt gyanítják, hogy a császári hatalmak [a Monarchia és Oroszország] terve a területi határok átalakítására a saját nemzetiségük kárára fog megtörténni.

Az igazságszolgáltatási reform komédia a mohamedán kormányzat alatt

A negyedik cikkely által fontolgatott igazságszolgáltatási intézmények újjászervezése mindaddig kényszerűen eredménytelen marad, amíg egy olyan kormány ellenőrzése alatt áll, melynek a Mohamedán Szent Törvény szükségyszerűen feljebbvalónak számít.

A vegyes bizottságok nevetségesek, amíg a bolgár vezetők törvényen kívülinek számítanak

Ahogy a [The] Times szófia tudósítója¹⁰ jól rámutatott, az ötödik cikkely által kieszelt keresztényekből és törökökből álló új vegyes bizottságok „a zavargások alatt elkövetett politikai és más bűntettek kivizsgálására” csakis az igazságszolgáltatás megcsúfolásába torokollhatnak mindaddig, amíg a bolgárok között létező művelt kisebb-

¹⁰ James David Bourchier (1850–1920).

ség vagy a felkelő táborok által elérhetetlen ázsiai tömlöcökben rothad, vagy száműzték a Szabad Fejedelemségbe.

Eredménytelen rendelkezések a repatriálásra és segélyre

A hatodik cikkely a Macedóniával kapcsolatos kérdések legsürgesebbikét érinti. Csupán a monasztiri vilajetben 110 falut pusztítottak el módszeresen, és a Hilmi pasa irattárából eltulajdonított lista még [ekkoriban] befejezetlen volt. A tél beköszöntével a menekültek, többnyire a mindenüktől megfosztott nők, gyermekek és öregek, már napi szinten vesznek oda az éhség és az időjárásnak való kitettség okán a hegy oldalában. A segélyt, amely csakugyan elégtelen a nagy szükség miatt, a Macedóniai Segélyalapon keresztül küldték ki számukra. De a hatodik cikkely, amely a visszatelepülésről és a szökevények támogatásáról szól, egyetlen szót sem tartalmaz azok védelméről, akik arra törekednek, hogy megmentsek a szökevények maradvékát az éhenhalástól. A török kormányt fel kell keresni és pénzt kell „kérvényezni” tőle [erre a célra]. Akármikor (mondjuk éppen a görög kalendán¹¹) a pénz [kiosztása] esedékké válik, „keresztény előkelőkből álló bizottságot kell felállítani” (akik most börtönben vannak) annak kiosztása céljából. Nyugodtan mondhatjuk, hogy ha ezt a terhes folyamatot a Bizottságok munkálkodására hagyják, akkor roppant könnyen végre fogják hajtani. Bőven azelőtt, hogy ezeket az előzetes intézkedéseket végrehajtsák, nem fog maradni menekült, akiket megsegíthetnének. Joggal kérdezhetjük: jó szándékkal fogadtak el ilyen rendelkezéseket? Itt annak az őszinte óhajnak lehetünk tanúi, hogy a hamidi megsemmisítés politikáját éhezéssel és az időjárás elemeivel szárnyalják túl?

Hasznos cikkelyek: de milyen garancia van a végrehajtásukra?

A hátralevő rendelkezések (az egy évnyi adómentesség a visszatérő falusiaknak, a korábban be nem tartott reformok alkalmazása, az Ilave¹² és bási-bozuk¹³ csapatok feloszlata) önmagukban kitűnők. De vajon elegendő garancia van-e a végrehajtásukra?

¹¹ Minden hónap első napja/az új hó kihirdetésének napja.

¹² Oszmán segédcsapatok.

¹³ Az oszmán hadsereghez csatlakozó irreguláris katona. Átalában albánok vagy cserkeszek közül toborozták őket. Szó szerinti jelentése „elromlott

Súlyos hiányosságok: a monasztiri vilajet, általános amnesztia

A reformtervezetből két súlyos hiányosságot jegyezhetünk fel. Nem világos, hogy a rendelkezéseket ki szándékozi-e terjeszteni a drinápolyi vilajetre, ahol a vérfürdő, becstelenség és a pusztítás legalább olyan barbár méreteket öltött, mint a monasztiri vilajetben. Továbbá nem tesz említést a felkelő bandáknak adandó amnesztiáról. Bármilyen további követelést valóban csak akkor lehet megfogalmazni, ha a körülmények megengedik, hogy amnesztiát adjanak azoknak, akiknek a bűntetteik nem merítik ki a halálbüntetés tényét. De vajon török szempontból mely cselekedetek nem tartoznak „a halálbüntetés” alá? Kétség nem férhet hozzá, hogy a fentebb előirányzott „vegyes Bizottságok” hogyan fognak állást foglalni ebben a kérdésben.¹⁴

Az általános amnesztia elengedhetetlen a pacifikáláshoz

Az általános amnesztia kihirdetésére vonatkozó garancia elmulasztása leküzdhetetlen akadályt jelent a [társég] pacifikálása előtt. A javasolt rendezés sikerének előfeltétele, hogy a felkelő elemek elfogadják azt.

A felkelés még mindig tart

Egy pillanatig sem gondolhatjuk, hogy a bolgár felkelést Macedóniában elfojtották. A falvak felégetése, a fegyvertelen parasztok, nők és gyermekek leöldöklése a török csapatok és irregulárisok által nem érintette a mozgalom magját. Jó okunk van azt állítani, hogy mintegy 20.000 felfegyverzett földműves még mindig tartja magát a hegyekben. A felkelés elszunnyadhat a télen, de amennyiben nem mutatnak be kielégítő európai garanciát (beleértve az általános amnesztia kihirdetését is) a mozgalom vezetőinek, a felkelés újra ki fog törni a tavasz beköszöntével. Jelenleg úgy tűnik, az egyetlen, ami ezeket a kétségbeesett embereket a fegyvereik letételére sarkallta, csupán az az eshetőség volt, hogy felakasztva találják magukat a törökökből és görögökből álló vegyes bizottságok bitóin.

fejű”, „örült”, ami inkább arra utal, hogy nem a reguláris hadsereg kötelékében harcoltak.

¹⁴ Itt arra utalnak a szöveg szerzői, hogy a javasolt keresztény–muszlim vegyesbizottságokat többnyire török, a keresztények részéről pedig görög küldöttekkel állították fel, ami így értelemszerűen ellenségesen döntött a bolgárokat érintő kérdésekben.

Veszélyes az általános békére

Ahogy már az olasz küldöttek bejelentették a nagyszabású párizsi gyűlésen, a garibaldisták körében mozgalom indult, amely önkéntes légiót akar küldeni a macedóniai felkelők megsegítésére. A „vörösingések” komolyan gondolják. Nem becsülhetjük alá azokat az általános békét fenyegető veszélyeket, amelyek a jelenlegi fegyveres mozgalom elhúzódásából keletkezhetnek. A jelenlegi bolgár kormány komoly törekvéseket tesz, hogy visszatartsa a fejedelemséget a határain túl élő bolgárokért folyó háborútól. De mi történik, ha a jelenleg hivatalban lévő kormányt leváltják, ami bármelyik pillanatban megtörténhet?

A jelenlegi reformtervezetet átmenetinek kell elfogadnunk

A mostani tervezet bödőletes mulasztásait azonnal ki kell igazítani. Ahogy fentebb rámutattunk, a tervezetnek önmagában számos gyengesége van, és a kinyilvánított ideiglenes jellege ebből kifolyólag végül is nem bizonyul hátránynak. Sok fog múlni szükségszerűen az értelmezésén. Mindazonáltal be kell vallanunk, hogy formálisan legalábbis a korábbi javaslatokat meghaladó lépésnek tekinthető.

Mint ilyen, el kell fogadnunk. Tartsa csak meg Oroszország és Ausztria–Magyarország a szavát! Mi pedig használjuk a befolyásunkat arra, hogy az eddig papíron maradt tervezetet megvalósítsák! Csatlakozzunk kitartóan a nyomásgyakorláshoz, amelyre elkerülhetetlenül szükség lesz a Yıldiz palotával szemben! De ugyanakkor a nyugati hatalmaknak muszáj maguknak követelniük az erőteljes hangot, hogy a mostani eszközt liberális értelemben interpretálják. A forma készen áll, nekünk kell lélekkel megtöltenünk azt.

A hosszú távú rendezés érdekében túl kell látnunk a jelenlegin

A jelen tervezet kinyilvánítottan átmeneti megoldás, amely kétéves időtartama alatt az osztrák–orosz és részben európai ellenőrzés révén biztosítja a legsürgetőbb reformok bevezetését Macedóniában. Mindazonáltal szükségszerű túllátnunk ezen a tartósabb alapokon nyugvó új rezsim kialakítása érdekében.

A macedóniaiak maradandó jogai a berlini szerződés 23. cikkelye értelmében

Ennek érdekében soha nem szabad elfelednünk, hogy van egy eddig csakugyan mellőzött, de hatályon kívül nem helyezett eszközünk,

amely kollektív alapokon nyugszik és önmagában sokkal komolyabb, mint az osztrák–orosz jegyzék: a berlini szerződés 23. cikke. Ezen cikkely értelmében Macedónia és a többi európai török tartomány részére olyan kormányzatot kell biztosítani, amely hasonló a Krétának juttatott „szerves státúumokhoz”. Más szóval a macedóniakat megilleti a szerződés által adott jog alapján: választott gyűlés, amelynek törvényhozói hatalma van; főkormányzó (lehet keresztény is), akinek a megbízatása magatartásától függően legalább öt esztendőre szól; megreformált bíróságok; nagyfokú pénzügyi autonómia. Amennyiben a most javasolt reformokat egy ilyen tervezetbe oltották, nyilvánvaló, hogy a macedóniai problémát legjobb eséllyel a Hatalmak kollektív garanciája mellett lehet megoldani.

Az a feladatunk, hogy a tervezet megvalósuljon

Minden eszközt megragadva a mulasztások pótlására, világos, hogy az osztrák–orosz reformjavaslatot a majdan követelendő reform első részleteként kell fogadnunk. A jelenlegi feladat, hogy a mostani rész megvalósuljon, akár – ha szükséges – a nyugati hatalmak fegyveres együttműködése révén. A még mindig jelentős katonai hatalom [az Oszmán Birodalom] mindent be fog vetni, hogy intrika vagy tényleges fenyegetés által akadályozza és késleltesse a bevezetését még ily csekély enyhülésnek is. A reformtervezet szerzőinek még meg kell győzniük a nyugati közvéleményt, hogy nem csupán félőszinték a szándékaik. A helyzet sosem volt kritikussabb. A főleg a brit diplomácia által nyert [helyzeti előnyt] meg kell tartani.

Demonstrációk Franciaországban és Olaszországban az együttműködés érdekében

Nyilvánvaló, hogy kitartó fellépésünkben valószínűleg nem számíthatunk egyelőre hatékony támogatásra Franciaország és Olaszország részéről. A párizsi Sarah Bernhardt Színházban nemrégiben megtartott gyűlés, amelyet azonnal egy nagy és hasonlóan reprezentatív demonstráció követett Lyonban (azok, akik részt vettek rajta bizonyára tudják), valóban új kezdetet jelentett a francia politikában, amely angol mintákat követ. A fő célja az új kampánynak, amit hamarosan végigvisznek Franciaország északi és más részein, és amelynek máris hallani a visszhangjait az Alpokon túl, hogy országunk és Olaszország együttműködésével a Közel-Keletet megszabadítsa a szultán közvetlen uralmától. Hozzá kell tennünk, hogy a mos-

tani mozgalom irányítói azok a közéleti személyiségek, akik a M. Delcassé¹⁵ által képviselt külpolitikát folytató kormány mögött állnak. Valamint [kijelentik], hogy Oroszország reakciós fenntartásainak semmilyen engedményeket nem adhatnak, amelyek útjába állhatnának ennek a gyakorlatban való megvalósulásának.

Soha nem volt ekkora szükség gyűlésekre a kormány további lépéseinek támogatására

Különösen fontos, hogy a Franciaországban és Olaszországban emelkedő közérzet tovább dagadjon a brit közvéleményben [tapasztaltak] mértékében. Az előttünk álló célt már egyedülálló egyöntetűséggel támogatták mindkét párthoz tartozó személyek a több mint kétszáz országszerte tartott gyűlésen. Soha nem volt akkora szükség arra, hogy továbbra is tartsunk ilyen gyűléseket, és a brit kormányt továbbra is támogatásunkról biztosítsuk: nem csupán az előzetes javaslatokért, amelyek nagymértékben a [kormány] kezdeményezéséből születtek, de a végleges rendezés felé is, amiről jó okkal hisszük, hogy végső célját is jelenti, és amihez nemzetünk becsületszavát adta.

Nagyon őszinte hívei, Arthur J. Evans, Noel Buxton

3. dokumentum

A megsemmisítés politikája Macedóniában. Arthur J. Evansnek a *The Times* 1903. október 1-jei számában megjelent levele különlenyomatként való újraközlése
(Extermination in Macedonia. A Letter by Mr. Arthur J. Evans, reprinted from The Times of October 1st, 1903. MS 951 c.24/5.

Balkan Committee – Miscellaneous. I.)

A megsemmisítés politikája Macedóniában. A Times szerkesztőjének Uram, mint olyannak, akinek kivételes lehetőségei adódtak arra, hogy belülről tanulmányozza a macedóniai problémát, talán megengedi, hogy rámutassak a jelenlegi helyzet néhány alapvető körülmé-

¹⁵ Théophile Delcassé (1852–1923) francia radikális politikus, két alkalommal külügyminiszter (1898–1905, 1914–1915).

nyére. Átszeltem Macedóniát különböző időpontokban és szinte az összes irányból: az égei oldalról, Albániából, a koszovói vilajetből, Szerbiából [Servia] és a bolgár fejedelemségből is. Hónapokat töltöttem ott régészeti kutatásokkal a legfélreesőbb körzetekben is, és noha a céljaim tudományosak voltak és nem politikaik, talán ezért is jobb lehetőségem nyílt arra, hogy elfogulatlan képet alakítsak ki a terület állapotáról. Nem veszítenek értékükből ezek a benyomások attól, hogy a jelenlegi felkelés előtt keletkeztek.

Nincsenek „macedónok”

Hadd kezdjem egy majdnem általános tévedés kijavításával. Nem léteznek „macedónok”. Vannak bolgárok. Vannak arumánok,¹⁶ akik Róma illíriai tartományainak latinul beszélő vidéki lakosságának maradványai, s akik még mindig tartják magukat a Pindosz-hegységben és a környező városokban. Vannak görögök, beleértve a többé-kevésbé mesterségesen hellenizált arumánokat is. Vannak „törökök”, beleértve a mohamedán bolgárokat és néhány igazi török falvat a Vardar völgyében, amelyek az oszmán hódításnál régebbi településeket reprezentálnak. Az északnyugati peremekre skipetárok, avagy albánok szivárogtak be. Végezetül pedig, Szalonikiben van egy jelentős spanyol-zsidó népesség. Azonban nincsenek „macedónok”.

A görög követelések Macedóniára álomszerűek

Kellemetlen kötelesség az ember barátjának megmondani a csúf igazságot, de a görög igények Macedóniára, legalábbis a terület nagyobb, belső részére vonatkozóan, pusztán vágyálmok. Néhány városnak csakugyan számottevő görög lakossága van, azonban még ezekben az esetekben is, mint például Monasztirban, a statisztikák mesterkélt alapokon nyugszanak. Az igazság az, hogy azoknak a nagy része, akiket göröggként írnak le, valójában arumánok. Egészen a legutóbbi évekig a hellenizmus propagandája termékeny talajra talált a Pindosz-régió tehetséges, újlatin nyelvet beszélő fajaának képviselői között. Mára Janina igencsak megfélemezett arumán eredetéről és a hellenizmus egyik központjává vált. A legközelebbi civilizált központ, Athén természetes vonzerőt gyakorolt a gyors

¹⁶ A korban vlach, cincár vagy macedo-román elnevezéssel is találkozhatunk a fenti népcsoporttal kapcsolatban. Az elnevezésekről és hátterükről lásd Paul Garde: *Balkáni beszéd (szavakról és emberekről)*. Kairosz Kiadó, h. n. 2008.

észjárású, kereskedelemmel foglalkozó városi elemekre. Azonban egyszer s mindenkorra megfordult a helyzet. A Bukarestből kiinduló ellenpropaganda érezteti hatását, és a Pindosztól keletre lévő arumán polgári elemek elveszni tűnnek a hellenizmus számára, dacára annak, hogy a görög bizottságok rengeteg pénzt költenek azon igyekezetükben arra, hogy új követőket szerezzenek a görög nemzetiség számára. A szülőknek ténylegesen fizetnek azért, hogy görög iskolákba küldjék a gyermekeiket.

A „bulgarofón görögök”

Az ilyen versengő etnográfiaknak az egyik legkomikusabb eredménye az athéni megbízásból néhány évvel ezelőtt közreadott térkép lett, amit ebben az országban is széles körben terjesztettek. Eszerint gyakorlati okokból Macedóniát két részre osztották a görög és bulgarofón görög elemek között. Mintha a kelták egy rajongója walesiek és „anglofón walesiek” között osztaná fel Britanniát. Macedónia csakugyan tele van mesterséges megkülönböztetésekkel, minthogy az etnikai elkülönülés valódi határait állandóan átlépik azok az osztályozások, amelyek jelen állás szerint a görög pátriárka vagy a bolgár exarcha iránti vallási ragaszkodást veszik alapul. Egy bolgár falut politikai célokból le lehet fizetni vagy rá lehet kényszeríteni, hogy elfogadja a görög egyházi vezetők iránti hűséget. A lakóit ezután öntelten jellemezhetik Hellász reményeként azok, akik elérték spirituális átigazolásukat (ami „spirituálisan” ugyan nem jelent semmit). Azonban ezekkel a mesterséges bekebelezésekkel nem sokra mennek. A falusiak nyelve bolgár marad és a mélyen meghúzódó fajösztönöket csupán átmenetileg lehet elnyomni. Görögország barátai csak sajnálhatják, hogy ilyen nagyravágyással félrevezetik önmagukat. Minthogy árnyéokra fognak vetődni és elveszítik éppen a lényegét, amit a szláv szomszédjaival kötött ésszerű megegyezésben megelhelhetek volna. A néhai M. Trikupisz,¹⁷ úgy tudom, sokkal világosabban látta a dolgokat. Jól tudta, hogy egy vékony déli sáv és a tartomány belsejében néhány elszórt jelentéktelen központ kivételével a görög elemnek nincsen valódi befolyása Macedóniában. A fő aggodalma, amire jó oka is volt, valóban abból az irányból jött, ám nem a bolgárok részéről. Szemben a jelenlegi görög miniszterelnök-

¹⁷ Karilaosz Trikupisz (1832–1896) görög politikus, hét alkalommal volt Görögország miniszterelnöke 1875–1895 között.

kel ez a visszafogott politikai megfigyelő [Trikupisz] minden biztonnal tartózkodott volna attól, hogy úgy minősítse azt a kivételesen szorgalmas és békés lakosságot, amely tizenöt évszázada műveli a macedóniai földet, ami most is csak a leírhatatlan elnyomásnak köszönhetően szánta el magát a felkelésre, mint betolakodó „bolgár farkasok” a nyilvánvalóan görög nyájba! A Pindosz és az Olimposz banditáit ritkán verbuválták a bolgár elem soraiból. Egyszer jómagamat is közel tíz napig üldözött egy briganti csapat a Pindosz határán, azonban egyáltalán nem bolgárok voltak.

A macedóniai lakosság nagy tömegei bolgárok

Nagyrészt azoknak az elfogult törekvéseknek köszönhetően, amelyek megpróbálják elpalástolni a valós szituációt, még ebben az országban is az a helyzet, hogy a bolgár elem nagy részarányát Macedóniában csupán tökéletlenül ismerik fel. Majd az egész tartomány belsejének felfedezése után csak azt mondhatom, hogy a korábban már szóba hozott peremvidékek és néhány kisebb városi központ kivételével gyakorlatilag a lakosság egész tömege szláv, akik jellemzően a bolgár dialektust beszélik. A bolgár ismertetőjegyei, mint például a névelők szavak után való elhelyezése, egészen az üszkübi régióig nyúlik, amit olykor a szerbek követelnek maguknak, akiknek a nyelve igazából csak a Šar-hegység láncaitól északra kezdődik. Az olyan városokat is, mint Kasztória, ahol a görögök voltak többségben, messze felülmúlják a környező népes bolgár falvak. A bolgárok nagy aránya alapvető fontosságú tényező a jelenlegi helyzetben, amit a görög forrásokból dolgozó statisztikák igyekeztek elhomályosítani. Ezt hajlamosak a külföldiek, sőt még a konzulok is csupán tökéletlenül felismerni, akiknek a Macedóniában szerzett tapasztalata főleg az olyan városokra korlátozódik, mint Szaloniki vagy Monasztir.

Progresszív zsarnokság a berlini egyezmény óta

A berlini egyezményt közvetlen követő években, amikor magam is megismertem először a tartományt, még volt némi remény arra, hogy a nagyhatalmak betartatják a XXIII. cikkely rendelkezéseit. Az elnyomás, noha nyomasztó és brutális volt, továbbra is a megszokott török módi maradt. De ahogy az európai beavatkozás veszélye egyre távolodott, újabb csavarok keletkeztek.

A szerb lakosság megsemmisítését a koszovói vilajetben aprólékosan végrehajtották

A Šar-hegységen túl elterülő vidéken, a boldogtalan koszovói vilajetben a megsemmisítés politikája már megindult. Azt a tervet, hogy az ősi szerb vidék szláv lakosságát kiüzetik a muszlim arnautákkal¹⁸ (a nyugat kurdjaival), szándékosan eszelték ki és legalább olyan szándékosan hajtották végre. A parancsot kiadták, hogy nincs tömeges mészárlás. De azért az aprólékos [in detail] gyilkosság és erőszak, az önkényes rablás és eltulajdonlás – amely a berlini egyezmény óta a történetét adja ennek a balkáni régióknak –, még a török birodalom keretei között sem állítható párhuzamba. Szerbia és Montenegró cselekvésképtelen szemlélők voltak. Ausztria–Magyarország számító érzéketlensége pedig érthető, hiszen a két szabad fejedelemség közé beékelődő nem szláv [földterületből]¹⁹ közvetlen politikai haszna származott. Szükségtelen, hogy a keleti barbárság azon módszereivel háborítsam az Önök olvasóit, amivel a régióban találkoztam. Elegendő annyit mondanom, hogy a terv nagyrészt sikeres volt. A szerb lakosság megfoghatkozott, a nagy részét elűldözték a területről, az elhagyott birtokaikat arnauta felföldiek foglalták el. Amikor maguk az albánok is túlságosan nyughatatlanok lettek, alkalmanként finomabb erőhöz folyamodtak. Azonban a főkolompások mindig jól tudták, hogy vannak barátaik az [szultáni] udvarban. Csakugyan, a palotai intrika egy alkalommal felhasználta az albánok lázadását, hogy megszabaduljon a kellemetlen Mehemet Ali pasától,²⁰ aki a

¹⁸ Az albánok elsősorban török elnevezése. A nemzeti ébredés kora előtt általában 'fegyvert viselő' jelentéssel bírt a Balkánon.

¹⁹ A Novi Pazár-i szandzsákról van szó, amelyet az Osztrák–Magyar Monarchia katonailag megszállva tartott 1878 és 1908 között, fizikailag elválasztva az akkor függetlenné vált Montenegrót és Szerbiát egymástól. Az oszmán-török csapatokkal közös jelenlétről irodalmi igényel a szegedi Tömörkény István novellái állítottak emléket, lásd Péter Hajdu: *Hungarian Writers on the Military Mission of Austria-Hungary in the Balkans: Viceroy Kállay and good soldier Tömörkény*. *Hungarian Studies* vol. 21. no 1. 297–314.

²⁰ Mehmed Ali pasa (1827–1878), eredeti nevén Ludwig Karl Friedrich Detroit, porosz származású oszmán katonatiszt. A berlini egyezmény értelmében az ő feladatának jelölték ki a montenegrói határkiigazításról szóló rendelkezés végrehajtását és az albán Prizreni Liga lefegyverzését. 1878. szeptember 6-án, egy több napos ütközet után az albánok végül meggyilkolták a koszovói Gjakovában.

berlini egyezmény egyik aláírója volt. A tartalékos csapatai nélkül Gyakovóban [ma Gjakova] maradva a Janinai Ali pasához²¹ hasonló sorsot szenvedett. Az albánok mellett szólva meg kell említeni, hogy azóta elismerték az érdemeit és szentté avatták egy népi költeményben.

A szultán szempontjából szükségszerűség a bolgár elem megfogyatkozása Macedóniában

A Šar-hegységtől délre Macedóniában a szultán szempontjából sokkal bonyolultabb a probléma. Azon a sokkal nagyobb területen, amit a San Stefanó-i béke révén már magában foglalt Nagy-Bulgária is, [...] nem állt rendelkezésére ilyen kényelmes eszköz a keresztény elemek kiszorítására. A „nyugat kurdjai” csak nagy nehezen tudtak megküzdeni a feladattal. Mégis a probléma gyökerét teljesen felismerték a Yildizben. Aligha szükséges megemlíteni, hogy a görög aspirációkat nem vették komolyan. Viszont a bolgár beszédől nyüzsgő falvak jelentette lehetséges veszély nagyon is más téma volt. A mohamedán elemek a vidéken közel sem tudtak igazi ellensúlyként fellépni, és emlékeztetnünk kell, hogy általában európai Törökországban a mohamedán népesség csökkenőben van. Az egykor hatalmas falvak mára összezsugorodtak és időnként csupán a körülöttük elterülő turbános sírkövek erdeje az egyetlen hírmondója a korábbi településeknek. Hogyan lehet helyreállítani az egyensúlyt? Magától értetődően ez az eset drasztikus lépésekért kiált.

Égbekiáltó mezőgazdasági kizsákmányolás és más erőszak a tartományban

Nem mintha Macedónia bolgár lakói többségének lenne bármilyen elképzelése a „nagypolitikáról”, hacsak nem egészen a közelmúltból. Egyetlen óhajuk az volt, hogy életüket és tulajdonukat biztonságban tudják, megvédjék őket az erőszaktól és egy szerény részt munkájuk gyümölcséből. Ez a faj igazi zsenije a föld megművelésének, és talán nem annyira közismert, hogy bolgár piac-kertészek kisebb egyesülései megélhetést találtak nemcsak néhány kelet-európai országban, de olyan távol is hazájuktól, mint Elzász. Egy ilyen népességet a mel-

²¹ Janinai Ali vagy Ali Tepeleni pasa (1741–1822) albán származású oszmán hadvezér és tartományi nagyr (aján). Túlzott önállósodása miatt II. Mahmúd szultán (1807–1839) leszámolt vele az epiruszi Janina erődjénél.

tánytalan mezőgazdasági állapotok különös megpróbáltatásokkal terhelik. Elegendő annyit mondani, hogy a berlini egyezmény óta ugyanazokat a mezőgazdasági visszaéléseket, amelyek eredendően kiváltották az elkeseredett felkelést is Boszniában és Hercegovinában (ami oly sok minden végének a kezdetét jelentette a Közelebbi-Keleten) nemcsak, hogy hagyják a macedóniai keresztény falvakban tovább folytatódni, de köszönhetően annak a sokkal korlátozottabb területnek, ahonnan a szultán kormánya erőforrásokat meríthet, még érzékelhetően súlyosbították is. Nem kizárólag a többé-kevésbé rendszeres követelések teljesítésével (a kormány adói és a bej részesedése a föld terményeiből az elterjedt bérlői földhasználat értelmében), hanem az ügynökök és közvetítők kizsarolásaival és az önkényesen kivetett és pusztító adók révén is, amik ellen fellebbezésnek helye nincs.

A kényszermunka brutális behajtása és az akadálytalan rablás

Mivel [a helyieknek] semmi reményük sincs ezeknek a követeléseknek a teljesítésére, egész falvakat kényszerítettek a jobbágyság alantasabb formáiba, aminek a jelképe a kényszermunka. Az állandó *corvéé*-vel²² való kötelezettség (*Angaria*, ahogy maguk a bolgár falusiak hívják) úgy tűnt, hogy teljes kétségbeesésbe taszította őket. A brutalitás, amivel behajtják, felfoghatatlan. Magam is láttam egy csapat török zaptijét²³ megszállni egy falut aratás idején, amikor is elvitték az összes elérhető szekeret és az összes épkezláb lakost, míg a kukorica, amivel a falusiaknak még el kell számolni a kiszámíthatatlan felbecslés alapján, ott maradt megrohadni a földeken. Katonák, zaptijék és úgynevezett faluőrök, akik alig többek szerződöttetett brigantiknál, élnek a falvak szabad helyein és a behajtandó adó sajnos túl gyakran a nők becsületét is magában foglalja. Egy alkalommal panaszt tettem néhány reguláris török katona (*asker*) ellen, akik mindenféle ellentételezés nélkül elzsákmányolták egy szegény bolgár tanya készleteit. A válasz jellegzetes és őszintén felháborodott volt: „A katonák nem fizetnek. A katonák elveszik.” Csakugyan hogyan fizetnének, amikor maguk is kifizetetlenek?

²² „Nagy nyűg, kellemetlen munka.” A földesúrnak járó fizikai munka pl. útjavításokon Franciaországban a 18. század előtt.

²³ Oszmán csendőr.

Vascenzúra az oktatásban a bolgár iskolákban

A lakosság egyik jellemző vonása újra és újra elképeszt. Minden szenvedés és elnyomás ellenére a legapróbb falvakban is megpróbálnak valamiféle oktatást biztosítani a gyerekeknek. Macedóniában valóban igazi mártír lelkületűnek kell lennie annak, aki a tanári szakmát gyakorolja. A bolgár tanárok mind megfigyelt [marked] emberek. Csakugyan természetes (tekintve, hogy a török uralom olyan, amilyen), hogy azokat, akik megpróbálják felvilágosítani a szolgásgorba vetett lakosságot, született ellenségnek tartják. Igaz, a török hatóságoknak kevés panasza lehet, hogy valójában mit tanítanak az iskolákban, hiszen az vascenzúrának van alávetve. Különböző időpontokban alkalmam nyílt arra, hogy megvizsgáljam a tankönyveket, és hogy besegítsek a gyerekek vizsgáztatásába. A legtöbb esetben a történelem teljesen kimaradt, és azokban a ritka esetekben, amikor mégis engedélyezték, semmit sem taníthattak Julius Caesar idejét követően! Az Európa-térképek használatát megtiltották, és a földrajz erőteljesen Ázsiára, Afrikára és Ausztráliára²⁴ korlátozódott.

A tanítók és mások önkényes letartóztatása és megkínzása. Nincs igazság

A fent említett korlátozások ellenére egyetlen tanár sem mentesül attól a veszélytől, hogy bármelyik pillanatban minden ok nélkül letartóztassák. Időközönként egész csoport [batches] tanítót deportáltak. Legtöbbjüket meg is kínozták. Némelyek minden nyom nélkül eltűntek az anatóliai börtönökben. Ami a tanítónőket illeti, a kockázat, amit hivatásuk teljesítése jelentett volna, túlságosan borzasztó volt, így a vidéki körzetekben próbaképp nyitott leányiskolákat be kellett zárni.

Az igazság csupán *baksis* kérdése volt, és semmi sem döbbsentett meg annyira a macedóniai utazásaim alkalmával, mint a letartóztatások teljesen önkényes jellege. Emlékezzenek, hogy a forradalmi mozgalom előtti időszakról beszélek! A bírósági eljárásnak még a látszata sem volt meg, azonban bármely bolgár falusit vagy városit, aki nem állt közvetlen konzuli védelem alatt, elfoghattak, megverhettek és bebörtönözhettek pusztán zsarolási célból, ennek során a kín-

²⁴ Az eredeti szövegben „the Antipodes” szerepel, ami a korszakban az északi földtekén élők számára Ausztrália és Új-Zéland területét foglalta magában.

zás sem számított ritkaságnak. Fellebbezésnek vagy panasztételnek helye nem volt. Az áldozatot vagy ki kellett váltani, vagy hagyhatták senyedni a börtönben.

A törökök „kétségbeejtő politikája” [policy of exasperation] és eredményei

Ilyen volt az a szervezett brigantizmus, aminek a macedóniai keresztény lakosságból a legalázatosabb, de legszámosabb és potenciálisan legveszélyesebb bolgár elemet kitették a berlini egyezmény aláírása óta. Évről évre ez az „elkeseredett török politika” folytatódott. Ennek első eredménye a rengeteg földműves (még az oly makacs jellemké is) fokozatos Bulgáriába menekülése lett. A Szabad Fejedelemségben ennek a mintegy 200.000 főnek a letelepedése ki is fejtette a politikai hatását. Minden épkezláb menekült várta azt az időt, amikor a szerencse kerekének fordultával lehetőséget kap visszaszereznie a sajátját. A török terrorizmus így maga szolgáltatta az alapot a felkelő mozgalom által kitűzött központi iránynak.

A felkelést tudatosan provokálták ki, hogy indokként szolgáljon a megsemmisítés politikájára

Azoknak, akik valóban ismerik a macedóniai bolgár parasztok egykedvű, bűnbánó arckifejezését, azoknak, akik látták, hogyan hajtották el a török korbács csattanása közepette saját munkájuk mellől a bolgár dolgozókat csapatokban, mint a barmokat, és azoknak, akik tudják, hogy a fegyverviselést milyen kérlelhetetlenül tiltják a nem mohamedán lakosság körében, joggal tűnhet lehetetlennek ennek a fajnak a lázadása. De az a szisztematikus zsarnokság, aminek ki voltak téve, végül elérte a lehetetlent. És ki meri azt állítani az örömeny tartományok előttünk álló példájával, hogy a parasztcsapatok kétségbeesett fegyverhez folyamodása Macedónia bolgár körzeteiben nem egyezik a Yıldiz ravasz számításával? Minden okunk megvan azt hinni, hogy a monasztiri vilajetben a brutalitás és erőszak minden elképzelhető formáival lefolytatott fegyverek utáni kutatást szándékosan azért tervelték ki, hogy olyan azonnali felkelést provokáljanak ki, mely ürügyként szolgálhat a megsemmisítés politikájának alkalmazásához, amit oly sikeresen hajtottak végre az örömenyek esetében.

A birodalmi hatalmak érdeke a status quo fenntartása és a bolgár elem meggyengítése

A civilizált Európa csakugyan elegendő figyelmeztetést kapott az utóbbi két esztendőben az események elkerülhetetlen irányát illetően. Sajnos kollektív felelősségének teljesítését arra a két hatalomra hagyta, amelyek jelenleg különböző okoknál fogva a leginkább érdekelttek abban, hogy elhúzzák a lehetetlen *status quó*t. Ausztria–Magyarországot, a maga Szalonikire irányuló igényeivel, éppen belső válság béklyózza meg. Nyílt titok, hogy a „hivatalos” Oroszország, elégedetlenkedve Bulgária túlságosan önálló magatartása miatt és a Távols-Keletre összpontosuló figyelmével, nagymértékben visszako­zott [egykori] San Stefanó-i politikájától.

A megkésett osztrák–orosz reformtervezet: szándékos gyalázat

A megkésett osztrák–orosz reformtervezet, bármily kiváló is néhány rendelkezése papíron, csak értéktelen porhintés. Miközben az előirányzott reformok kivitelezését távolról sem biztosították, addig szándékosan lehetetlenné tették a végrehajtásukat azzal, hogy megvalósításukat a szultán jelöltjének hatáskörébe rendelték. A papíron maradt reformtervezet szerzői nem bolondok és természetesen nem tápláltak illúziókat a [tervezet] sorsát illetően. Ismerték és [mégis] figyelmen kívül hagyták a következményeit: a kétségbeesett felkelést [...]. [Amiket kölcsönös] túlkapások, végezetül az örmény kiirtás politikájának alkalmazása [követ], részben a fegyvertelen földművesek lemészárlásával és a falvaik teljes lerombolásával, amit a halálnak az éhség és időjárás okozta sokkal súlyosabb aratása fog követni.

Sajnos minden jel arra utal, hogy Abdulhamid megoldása az, ami a legjobban megfelel a császári hatalmaknak. Persze ezt nem vallhatják be. Ószerbia szláv lakosságának megfogyatkozását (a koszovói vilajetben) már évek óta cinikus tétlenséggel nézte Ausztria–Magyarország. A bolgár elem eltűnése Macedóniából jelentősen előmozdítaná bizonyos ambícióik megvalósulását.

A felkelés a „nagy merénylő” ellen az isteni jog elleni büntett

A fejedelemségen kívüli bolgár elem meggyengítésének orosz szem­szögből is nyilvánvaló előnyei vannak, míg a felkelés (még ha a „nagy merénylő” ellen is!) bűn az isteni jog ellen, ami példás büntetést érdemel.

Egy új Szent Szövetséghez csatlakoztunk?

Komolyan csatlakoztunk ehhez az új Szent Szövetséghez? Bele fogunk törödni ebbe a kétségtelen csúfságba és égbekiáltó politikai büntetbe? A jelenlegi kormány és különösen Lord Lansdowne becsületére meg kell jegyeznünk, hogy csak nagyon fontos fenntartásokkal csatlakoztak az osztrák–orosz reformjavaslathoz. A diplomácia arcméltó frazeológiája és az utóbbi időben adott okfejtések ellenére okunk van azt hinni, hogy valóban ezen fenntartások mentén cselekszenek. Az csak [az ügy] javát szolgálja, hogy tartózkodtunk a Bulgáriának címzett brutális tiltakozásoktól és olyan kiegészítéseket javasoltunk az osztrák–orosz reformtervezethez, amelyek valóban működőképessé tehetik azt. Még jobb, amennyiben a pletyka igaznak bizonyul, hogy bizonyos eshetőségek felmerülése esetén gyakorlatilag ugyanolyan utasításokat kaptak a földközi-tengeri angol és francia hajórajok. A közvélemény Franciaországban és Olaszországban is jelentősen megmozdult, és a Franciaországgal való együttműködés azt a különleges előnyt jelenti számunkra, hogy így Oroszország nincs olyan helyzetben, hogy mindenestül figyelmen kívül hagyja az arról az oldalról érkező kifogásokat [az általuk bemutatott reformprogrammal szemben].

Minden szálát a konstantinápolyi palotából mozgatnak

A török kormánygépezet megfigyelését követően, ami immár harmincéves múltra tekint vissza, talán megengedtetik nekem, hogy megismételjem azt, ami kétséget kizáróan a központi eleme a helyzetnek. Csak a Yildiz közvetlen megfélemlítésével lehetséges bármit elérni. Csakis a jelenlegi szultán, akinek még a törökök is a „hentes” nevet adták, eltávolítása révén lehet elérni a keresztény lakosság helyzetének bármilyen fokú jobbítását. Az összes szálát a palotából mozgatják. Míg a nagykövetek tiltakoznak és a Porta megjátssza, hogy figyel, a baj megtörténik.

A kandiai mézszárlás (csak úgy, mint az arméniai) a szultán közvetlen parancsára történt

Mondok egy olyan hasonló példát, amiért személyesen kezeskedem. Közvetlenül a krétai mézszárlások²⁵ előtt Kandiában [a mai Iráklío] voltam, ahol nagyszámú mohamedán gyűlt össze. Ezek irányítása az

²⁵ Az említett eset 1898. szeptember 6-án történt.

akkoriban megalkotott diplomáciai formulában megegyezett „védnöki hatalmak”, a török kormányzó és egy európai parancsnok (aki ebben az esetben brit volt és csapatai a város nyugati bástyája mellett táboroztak) közös felelőssége volt. A hatalmak és a Porta között a szokásos tárgyalások zajlottak. Azonban egy kicsit közelebről látva a dolgokat, tudomásomra jutott, hogy a helyi török hivatalnokok részére a valódi utasítások közvetlenül a palotából érkeztek. Az öldöklés előszele lengte körbe a helyet. Bátorkodtam megjegyezni a brit parancsnoknak, hogy egyedül a „kábelek elvágása” óvhatja meg a keresztény lakosság biztonságát. Azonban akkoriban a diplomácia volt napirenden. A helyi vezetők közvetlen távírók kapcsolatban maradtak a Yildizzel, és három hónappal később az általam megjósolt mészárlás, aminek sokan a saját embereink közül is áldozatul estek, tényleg bekövetkezett. A mészárlást közvetlenül megelőző két óra alatt a kormányzó Ismáel bej bezárkózott a távírószobába és folyamatosan kapcsolatban volt a palotával, amint arról a beosztottjai is tudtak.

A konstantinápolyi örmények lemészárlása: jelentős epizód

Abdulhamid eddigi lesikeresebb kísérlete, már ami a mészárlásokat illeti, kétségtelenül az a négy napon át tartó öldöklés volt, ami az európai nagykövetségek szeme láttára zajlott le Konstantinápolyban. Azt, hogy ezt a mészárlást mennyire a legfelsőbb helyekről érkező parancsokkal összhangban hajtották végre, a következő incidens világítja meg, amelyről egy magas rangú francia tisztviselőtől szereztem tudomást. A konstantinápolyi francia nagykövetség egyik attaséja éppen az egyik fő utcán tartózkodott, amin szétszórva hevertek a frissen levágott örmények holtteste, amikor arra járt egy elegáns hintó ünnepi díszöltözetben lévő török tisztekkal, akik éppen útban voltak egy Yildizben tartandó tanácskozássra. A tisztek megállították a hintót, kiszálltak, és beleeresztették a kardjukat az áldozatok testébe, hogy így friss vérfoltosan jelenhessenek meg gazdájuk előtt.

A mészárlások és pusztítás Macedóniában következetesen végrehajtva – a mészárlásokat éhezés fogja követni

Reformokról természetesen jelenleg szó sem lehet. Nem lehet megreformálni egy kriptát vagy biztosítani az autonómiáját egy halom hamunak. Az öldöklés és pusztítás roppant tervét módszeresen végrehajtották. A *The Times* szófiai tudósítója találóan jegyezte meg:

„Úgy tűnik, a következetes kiirtás folyamatát gondosan rögzítették a török hatóságok és megfelelően jelentették Konstantinápolynak.” Azon dokumentumok tanúsága szerint, amelyeket Hilmi pasa irattárából tulajdonítottak el és egy konzul kezeibe kerültek, csak a monasztiri vilajetben az elpusztított falvak száma 93. De ez a becslés aligha veszi számba a Pindosztól nyugatra Ohrid, Preszpa és Dibra [ma Debar] népes bolgár körzeteit, ahol a pusztítás egyformán teljesnek tűnik. És ehhez még hozzá kell adni a drinápolyi vilajetben történt hatalmas rombolást.

A jelen helyzetben nem reformokra, hanem az áldozatok megmentésére van szükség

A sürgős és azonnali szükségletet most nem a jövőbeli kormányzati rendszer szabályozása jelenti, hanem a [további] megszállások megakadályozása és a nincstelen menekültek megmentése. Hiszen emlékezzünk, a tényleges gyilkosságok csupán előzetes részei a tervnek. Ezek szükségszerűen korlátozottak. Ha a szultán el is fogadja a ténylegesen lemészárolt fegyvertelen földművesek, nők és gyermekek azon számát, mindez semmi ahhoz képest, akik az éhségtől és az időjárástól fognak elpusztulni.

Kilencvenezer boszniai menekült halála az éhezéstől és időjárástól

A Boszniában és Hercegovinában kitört felkelés idején mintegy negyedmillió menekültet hajszoltak Dalmácia és Horvátország egyes határvidékére. A baráti szomszédos népek és az osztrák–magyar kormány által kiosztott szerény alamizsna, a Miss Irby²⁶ által létrehozott és hősiiesen irányított angol segélyalap ellenére több mint harmaduk veszett oda az időjárás, az éhínség és fejüket felütő betegségek következtében számkivetésük következő négy évében. Azonban a macedóniai pusztítás sokkal borzasztóbb méreteket ölt. A vidéket nehéz megközelíteni. Nincs barátságos határ. Nincsen kor-

²⁶ Adeline Paulina Irby (1831–1911) brit utazó és szüfraszett. Georgina Muir Mackenzie-vel közösen folytatott utazásai során bejárták Albániát, Szerbiát és a még török kormányzat alatt álló Boszniát és Hercegovinát. Utazásait a *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe* kötetben adták közre, aminek második átdolgozott kiadásához maga William E. Gladstone írt bevezetőt (1877). Munkájuk komoly hatással volt a Balkánról alkotott brit percepciók kialakulására.

mányzat, ami segítene. Ha a hivatalos becslések szerint 90 ezer menekült halt meg az első esetben, vajon hányan eshetnek áldozatul majd a fennálló kedvezőtlenebb körülményeknek?

Abdulhamid közvetlenül adott parancsot a segélyek feltartóztatására
Hogy felgyorsítsa az éhség általi megsemmisítést, közvetlen parancsot adtak ki azoknak a kiéhezett szőkevényeknek a levágására, akik megkísérlik a felégett falvak közelében lévő kukoricát összegyűjteni. Azokat, akik megpróbálnak menedékre lelni a városokban, bajonettel hajtják vissza. Azt a kevés élelmet, amit monasztiri barátok küldtek az éhező falusiak megsegítésére, feltartóztatták és elkoぼzták a török csapatok. Az irgalmas nővéreket „a reformer” Hilmi pasa akadályozta meg, hogy ellássák a török erőszak áldozatait Krusevóban, vagy hogy legalább gyógyszereket küldhessenek oda.

A szultán közvetlen megfélemlítése szükséges ahhoz, hogy megelőzzük a további gyilkos terveket [plans of extermination]
Csakis erős, közvetlen és azonnali cselekvés hiúsíthatja meg ezeket a további pusztító terveket. Kétséget kizáróan nagyvonalúan reagálnak majd Angliában a segélykérésre. Azonban a legenergikusabb politikai cselekvésre van szükség, ahhoz, hogy megvédjük a segély szétosztását és a menekültek táborait, ahová valószínűleg tanácsos összegyűjteni a szőkevényeket.

A konzuli tisztek különleges szolgálatára van szükség a segélyakciók megvédéséhez

Ahol lehetséges menedéket találni a nem teljesen lerombolt falvakban, ott konzuli hatáskör alatt tevékenykedő hivatalnokokat is állomásoztatni kell, mint az európai védelem látható szimbólumait. Azok, mint magam is, akik ismerik azokat a falvakat, amelyekbe a falusiakat visszatérésre bátorítják török védelem alatt, és amelyeket minden velejáró borzalommal pusztítottak el másodjára is, tudni fogják, mekkora az értéke ennek a biztonságnak. Nem azt javasoljuk, hogy a konzuloknak maguknak kéne osztania a segélyeket. De sürgetőnek látszik, hogy a segélyszervezetek központjait a konzuli szolgálatban lévő rendész-alakulatok védjék, amelyeket kifejezetten erre a célra hoztak létre a brit és esetleg más kormány égisze alatt. A Konstantinápolyban kifejtett nyomás eredményeképpen talán még azt is el

lehet érne, hogy a Vöröskereszt alá tartozó mentő egységeket is biztosítsanak, a hadviselő felek által is elismert jogok biztosítása mellett.

Hűségesen maradok,
Arthur J. Evans, szeptember 30.

4. dokumentum

A Balkán Bizottságnak bemutatott jelentés, fogalmazvány (1906)

(MS 951 c.24/5. Balkan Committee – Miscellaneous I. 'The Balkans',
1906)

A Balkán Bizottság nevében az év folyamán tényfeltáró kiküldetést vállalt magára Noel Buxton elnök és Mr. W. A. Moore titkár. Ennek során beutazták Macedóniát, meglátogatva Üszküböt, Monasztirt, Szalonikit, Szerreszt, Drámát stb. Az utazásban részt vett továbbá Mr. és Mrs. de Bunsen,²⁷ MacNaughtan kisasszony²⁸ és Rosslyn Bruce tiszteletes.²⁹ A feladatuk az volt, hogy információt gyűjtsenek az úgynevezett reformok hatásait illetően, a jövő kilátásaira és a segélyakció szükségességére vonatkozóan.

Az alábbi jelentést köröztették a Bizottság tagjai között:

Az európaiak és helyi lakosok általában úgy gondolják, hogy a zűrzavar távolról sem csökkent, hanem nőtt a tavalyi évben, így a földművesek rosszabb körülmények között élnek, hiszen több adót fizetnek és jobban ki vannak téve az erőszak veszélyének. Monasztirban hét sebesült férfit és nőt találtunk, akiket egy faluból hoztak be, amit

²⁷ Lothar Henry George de Bunsen (1858–1950) és Victoria Alexandrina de Bunsen (leánykori nevén Buxton) (1874–1953) Noel Buxton sógora és húga.

²⁸ Sarah Broom MacNaughtan (1864–1916) skót regényíró, a női választójogi mozgalom aktív támogatója. Az 1912–13-as Balkán-háború idején humanitárius misszió keretében sebesülteket látott el, majd a Vöröskereszt Társaság kötelékében Belgiumban és a Kaukázusban szolgált az első világháború idején.

²⁹ Francis Rosslyn Courtenay Bruce (1871–1956) brit anglikán lelkész és köztársasági elnök.

három nappal érkezésünk előtt dúltak fel. Hilmi pasa utasításba adta, hogy nem utazhatunk a vasútvonaltól távol, azonban nagy nehézségek árán sikerült lovakat szereznünk és beutazni a belső területekre. Az egyik nő hét helyen sebesült meg, bajonett és golyók által. A sebesülteket öt órán keresztül cipelték a hegyeken keresztül. Mire elindultunk, három kivételével mind meghaltak. Krusevót még mindig romokban találtuk. A hatóságok semmit sem tettek, hogy kárpótolják azokat, akiknek a háza elpusztult, és a jómódúbb lakosok többsége elhagyta a helyet.

Néhányunknak sikerült bejutnia az egyik nagyobb börtönbe, ahol a rabokat borzalmasan összezsúfolva és orvosi ellátás nélkül találtuk. Az egyik macedóniai, aki járt Londonban, és aki jól ismert a Bizottság előtt, aggodalommal tölti el, hogy a fivérének bebörtönözték, noha a bíróság már felmentette. Számos rabot per nélkül tartanak fogva, és Üszkúbban egy földalatti sötét helyiségben tartották őket.

Érdeklődtünk emellett a segélyakciók iránt is, és felkerestük az amerikai misszionáriusok által fenntartott árvaházakat Szalonikiben és Monasztirban. Amikor valamilyen erőszak történik a falvakban, ami pedig folyamatosan megtörténik, semmilyen ellátás nem áll rendelkezésre a sebesültek számára. Például Szmilevóban két napig nem volt orvos, és utána is csak egy török. A sebesülteket ellátatlannul hagyták, a szenvedéseik szörnyűek lehetnek. Találtunk egy olyan fiatalembert, aki üszkösödés miatt halt meg, pedig az életét könnyen meg lehetett volna menteni. A Francia Könyörületes Nővérek hősiességét véghezvieszik, felkeresik a falvakat és amennyire lehetséges, enyhítenek [az ott lakók] nyomorúságán. Nincs elegendő pénzük, hogy olyan körülmények között lássák el a feladataikat, ahogy szeretnék, és ezért számítunk az angolok segítségére, akik oly sok ezer macedóniai életet mentettek meg három évvel ezelőtt is.

Ami a felkelés lehetőségeit illeti, a lázadók defenzívába szorultak, azonban továbbra is zajlanak a felkelés előkészületei. A közhatalom pedig olyan, hogy nyíltan fegyvert ragadni kevésbé lenne katasztrofális, mint a fegyvertelenek legyilkolása, ami napjainkban jelzi a török inkompetencia mivoltát.

A szerb propaganda északon jelentős eredményeket ért el. A szerb és bolgár kormányok közötti „entente” jól halad, és a szófiai és belgrádi oktatási és sportegyesületek közötti kölcsönös látogatások és találkozók [interchange of visits] rendszeresek.

A lázadók teljes tudatában vannak az albán mozgalom jelentőségének, és úgy hallottuk, hogy jelentős haladást értek el ebben az irányban.

Számos jelét láttuk a háború fenyegető veszélyének. A bolgár miniszterelnök csupán hangot adott annak az általánosan elterjedt nézetnek, miszerint teljes csődöt mondott az a politika, hogy esendben kell maradni és esélyt kell hagyni a reformoknak. Minthogy a hatalmak vonakodnak attól, hogy rendet teremtsenek Macedóniában, helyesen figyelmeztet, hogy Bulgáriát bele fogják sodorni a háborúba. A felkelők nyilvánvalóan ugyanígy gondolják, és a korábbi évekhez képest egyre nagyobb nyugtalansággal szövögetik terveiket. Borzasztóan nehéz kérdés, hogy belevágjanak-e a felkelésbe. A kockázat óriási, de másfelől a hétről hétre jelenlevő szenvedés és a sok áldozat annyira elviselhetetlen, hogy az alaposan átgondolt politika majdnem lehetetlennek tűnik.

5. dokumentum

Memorandumfoglalmazvány Sir Edward Greynek (az ifjútörök látogatás után), 1908. december

MS 951 c.24/4 'Balkan Committee – Meeting of June 1908'

Az alább következő pontok [olyanok], amelyek talán elkerülték a brit diplomáciai képviselőt figyelmét. Feltételezve, hogy a török reformerek, illetve a bolgár és szerb kormányzatok nézetei és pozíciója jól ismertek, én csupán néhány olyan részletet jegyeztem fel, amelyekről talán nem tettek jelentést a rendes hivatali úton, azonban érdekelhetik Öfelsége Kormányát.

A Balkán Bizottság küldötteinek páratlan lehetősége adódott arra, hogy megismerkedjenek az Egység és Haladás Bizottságával, amely a megbeszélések során úgy tekintett a Bizottság tagjaira, mint a brit közvélemény egy bizonyos részének képviselőire. Amikor úgy tűnt, hogy úgy tekintenek ránk, mint akik képesek hivatalosan nyilatkozni, körültekintően elmagyaráztuk a helyzetünket és a megfelelő helyre irányítottuk őket. Ennek ellenére jót tehet, ha jelentjük azokat a benyomásokat, amelyeket ránk tettek.

Úgy látszott az alábbi megfontolások vezérlik őket:

1. Felelősnek érezték magukat a kormány politikájáért. Anélkül, hogy kérkedőnek tünnek volna, elég természetesen be-

- széltek valódi hatalmukról. Például, amikor Hilmi pasa hivatalba helyezésének kérdését vitattuk meg, közölték, hogy tisztában vannak vele, ha módjában állna, ellenük dolgozna, azonban [azt is hozzátették], hogy minden miniszter a „mi alkalmazottunk” és [ezért] szigorúan ellenőriznék.
2. Tisztában vannak a jelentős tapasztalatlanságukkal és azazal, hogy híján vannak a tekintéllyel bíró embereknek a barátaik soraiban. Ez visszatartja őket attól, hogy gyorsan cselekedjenek és késlekedő politika felé tereli őket.
 3. Ez különösen igaz a kereskedelem-politikára. Utálattal viseltetnek a német kizsákmányolás és koncessziók, valamint a francia korrupció iránt.
 4. Kifejezetten dühíti őket az Ottomán Bank. [Ezért] különösképpen érdeklődtem, hogy meglátásuk szerint az Ottomán Bankban a brit befolyás visszaszerzése vagy egy új angol-török bank létesítése lenne-e a legjobb megoldás. Ebben a kérdésben Carassót,³⁰ Salamanca zsidó képviselőjét, egy ügyvédet tekintik szakértőjüknek, aki az utóbbi időben különböző üzletekbe szállt be és közgazdasági kérdésekről szokott értekezni. Azt bizonygatta, hogy semmi sem tudja tisztára mosni az Ottomán Bankot az ifjútörökök szemében. Az új bank kapcsán [pedig megjegyezte], hogy amennyiben a török ellenőrzést látszólag fenn lehetne tartani, a világ meglepődne, hogy mennyi felhalmozott pénzt helyeznének el letétbe a törökök. Ugyanakkor elismerték, hogy az alaptökének főleg britnek kell lennie.
 5. Az a szabadság, amellyel az ifjútörökök kritizálják a szultánt, meglepő az angol ideákon nevelkedettek számára és aligha tűnik összeférhetőnek a monarchia [intézményének] támogatásával.
 6. Az ifjútörökök szélsőségesen haladó gondolatai megleptek minden megfigyelőt.
 7. Meggyőződésem, ez nagymértékben annak köszönhető, hogy hajlanak arra, hogy barátságot kössenek a Balkán Bi-

³⁰ Emmanuel Carasso vagy Emanuel Karasu (1862–1934) szefárd zsidó családból származó ügyvéd, az ifjútörök mozgalom egyik prominens tagja. 1908 után Szaloniki képviselője lett a II. oszmán parlamentben. A szövegben egyértelmű elírás, hogy „Salamanca” képviselője.

zottsággal. A szívélyességüket nem magyarázza kellőképpen az angliai közvélemény megnyerésének szándékos vágya, sem pedig a Balkán Bizottság Macedónia európai ellenőrzésért folytatott időszerű agitációjáért érzett hála.

8. Érezhető bizonyos fokú jingoizmus³¹ a Bizottság többségénél, ami aggodalomra adhat okot. Egyrészt ez arra vezetheti őket, hogy ellenségeskedést provokáljanak ki a keresztény fajok között. Másrészt hajlamossá teszi őket bizonyos magabiztosságra, amely országos nehézségekbe taszíthatja őket.
9. Ez veszélyeztetné saját prosperitásukat, és ennél fogva veszélyes lenne Nagy-Britanniára nézve is. Ezt különösen annak fényében kell látni, hogy a brit morális támogatás ereje felkeltette azt a veszedelmes várakozást is, hogy [Nagy-Britannia] anyagi segítséget is fog nyújtani nekik. Ez a sovinizmus nagyon aggasztja a bolgárokat. Az egyik előadott eset az Egység Bizottság [sic!] szófiai látogatása után történt, amikor a török küldöttek a kelet-ruméliai háttárról³² küldték meg a köszönetet mondó táviratukat. Ez a bolgárokat visszavágásra készítette, amelyek közül egy esetet észrevettem a Bolgár Klub Szövetség legutóbbi jelentésében, amiben Macedóniát „*notre patrie*”-ként jellemezték.

Belgrádban mindig engednie kell az embernek a dagályos [inf-lated] elképzeléseknek. Ez esetben lehetséges, hogy a szerb kormány azzal a szándékkal tett bizonyos megjegyzéseket számunkra, hogy

³¹ A nacionalizmus egy szélsőséges formája. Első használata a nagy keleti válság idején (1875–1878) idején bukkant fel Nagy-Britanniában ilyen értelemben, amikor az oroszok elleni küzdelemre készült a közvélemény. A kocsmákban és zenei szalonokban énekelt dal szövege: „We don't want to fight but by Jingo if we do // We've got the ships, we've got the men, we've got the money too. // We've fought the Bear before, and while we're Britons true, // The Russians shall not have Constantinople.” A „by Jingo” kifejezés a „by Jesus” eufemisztikus formája, amely a 17. század végén jelent meg az angol nyelvben.

³² A Bolgár Fejedelemség és a Berlinben 1878-ban autonóm tartománnyá alakított Kelet-Rumélia 1885-ben egyesült. Ennek a – a berlini egyezményt is sértő – lépésnek az el nem ismerésére utalt a provokatív ifjútörök gesztus.

megismételjük azokat Sir Edward Greynek.³³ Érdemes megemlíteni, hogy a miniszterelnök és a külügyminisztérium vezetője, úgy vélem, komolyan arról értekeztek, hogy egy Ausztria elleni háború esetén számítanak a brit haditengerészet segítségére. Az ötlet túlzó jellegére tekintettel mentségükre felhozták azt a tényt, amelyre láthatólag evidens félelemmel úgy utaltak, mintha attól tartanának, hogy valami különlegesen nevetségeset mondtak volna, miszerint a római német nagykövet azt közölte az éppen ott tartózkodó szerb külügyminiszterrel, hogy Németország nem tekintene kivételnek egy ilyen brit akciót.

Jelentem kell továbbá, hogy fontos bizonyítékokat találtam Boszniában egy felkelés előkészületeire.

Nem feltételezhetjük azt, hogy ha ugyan Szerbia el is fogadná a nagyhatalmak rendelkezéseit, Bosznia lakossága elfogadná Szerbia döntését. Azonban a szerbek nem gyakorlatiasok és még csak nem is okosak, hanem tisztán szentimentálisak. Úgy vélem ennél fogva, hogy ha az osztrákokat rá lehetne venni arra, hogy kiemeljék az autonómia ígérését – amire úgy mutogathatnak, mint ami menedéket nyújt a szerb büszkeségnek –, akkor a legvakmerőbb felkelők is talán elfogadnák az elméletet, hogy némi engedményt tettek Ausztriának és talán csöndben maradnának.

Szófiában az a felettébb keserű érzés uralkodik, hogy Anglia láthatólag lemondott Bulgáriáról, mint reménytelen bajkeverőre tekint rá és elárulta [give her away]. A bolgárok úgy tartják, hogy amikor Anglia rávette Bulgáriát arra, hogy mondjon le a csapatai [használatáról] októberben, morálisan arra vállalkozott, hogy a Törökország számára szükségszerűen megszerzett előnyt az idő múlásával ne arra használják fel, hogy túl sok pénzt fizetessenek meg vele. A bolgár lélek számító, egyúttal csökönyös is, ezért egy ponton túl Bulgária inkább költene tízmilliókat háborúra, mintsem többet fizessen annál, mint amit méltánysosnak tartana megfizetni.

Amikor Szófiában tartózkodtam, ezt az összeget 4 és fél millióra kellett becsüljem. Elképzelhető, hogy Nagy-Britannia törökbarát magatartása káros lehet Törökországnak. Még ha meg is kötöttek volna egy egyezményt és Bulgáriát ráveszik arra, hogy fizessen jelentős összeget a morális kár ellenében, a törökök végsősoron

³³ Sir Edward Grey (1862–1933) brit liberális politikus, 1906–1916 között Nagy-Britannia külügyminisztere.

akkor is elszenvedték volna a sértést a bolgárok fejében. Feltételezem, hogy Törökország elsődleges szüksége a Bulgáriával való barátság. Enélkül [Törökország] állandó zűrzavarral fog szembesülni Macedóniában: nem lesz biztonságérzete és nagyobb kiadásokkal tudja csak fenntartani a rendet Macedóniában, illetve felkészülni egy lehetséges háborúra.

A Balkán Bizottság két különböző indítékot vél fontosnak szem előtt tartani. Egyrészt, mint a közel-keleti rend legfőbb reménye, az alkotmányos Törökország megsegítése kívánatos. Az Egység [és Haladás] Bizottságával való szoros kapcsolatok fenntartásával talán számos módon segíthetjük a reformereket.

Másrészt [a Balkán Bizottságnak] meg kell őriznie függetlenségét, mert fennáll a veszélye annak, hogy a törökök elbuknak a rend fenntartásával. Elbukhatnak különösen a kellő akarat hiányában. Az egyik jó érv, hogy segítsük a közrend jobbítására vonatkozó kísérleteket, abból a vágyból származik, hogy megtartsák Anglia barátságát. Nem kívánatos ennél fogva, hogy ezt a barátságot minden körülmények között biztosra vegyék. Ebben a kérdésben, remélem, a Bizottságom teljesen tükrözi a brit kormány álláspontját. A törökországi reformerek egyformán óhajtják, hogy Anglia segítsége szíves és aktív legyen, de egyúttal teljes mértékben feltételekhez kötött. Ezt csakis úgy magyarázhatjuk, hogy a politikai erők Törökországban mélyen megosztottak, és hogy a reményteljes elemek sokkal ellenségesebbek a Hamid-párttal, mint ahogy itt Angliában hisszük.

Úgy tűnik, a problémát tehát az jelenti, hogy olyan eszközöket találjunk, amivel a gyakorlatban is segíteni tudjuk az új rezsimet, függetlenül attól, hogy materiális vagy pénzügyi támogatást adunk-e vagy sem, miközben világossá tesszük és fenntartjuk, hogy a brit támogatás teljesen feltételekhez kötött. Alapvető fontosságú, hogy az ifjútörökök szemeit Anglián tartsuk. Most hajlamosak arra, hogy Angliának hízelegjenek [play up to], hogy szleng kifejezést használnak, és még ha nem is teszünk többet, ebben az állapotban tarthatjuk őket mindenfajta kockázat vagy költséges áldozat nélkül, ami a szükséges befolyást képezi reform-ambícióikban.

Ezt véghez lehet vinni úgy, hogy a brit kormányzat kifejezésre juttatja, hogy komoly figyelmet szentel nekik és segíteni óhajtja őket képzési kérdésekben. Kétségtelen, hogy nagykövetségünk Canning nyomába fog lépni és többé is teheti magát, mint pusztán nagykövetség. Egyéb eszközök mellett azt hiszem, hogy az az ajánlat, hogy

hazai vagy egyiptomi közhivatalokba képezzünk törököket, amennyiben ez kívánatos, lenne az egyik ösztönző erő a sok közül, amit a Külügyminisztérium leginkább felajánlhatna.

6. dokumentum

A Balkán Bizottság Felügyelő Bizottságának hetedik éves jelentése az 1910. évről. (1911)

(MS 951 c.24/4 Balkan Committee – Meeting of June 1908)

A tavaly és tavalyelőtt az Önök bizottsága előtt bemutatott jelentések a Törökországban lezajlott forradalommal kapcsolatos jelentős bízakodásra utaltak és tekintetbe vették az új adminisztráció előtt álló nyilvánvaló nehézségeket. Azzal folyamodtak [önökhöz], hogy türelmes és nagyvonalú kritikával illessék azokat az erőfeszítéseket, amelyekről azt hitték, hogy az ifjútörökök egy olyan rezsimet hoznak létre, amely tiszteletet parancsol külföldön és egyúttal biztosítja a békét és biztonságot odahaza. A legutóbbi jelentés megfogalmazása óta lezajlott események fényében azt gondolhatják, hogy a Bizottságuk véleménye túlságosan derülátó volt, és azok az információk, amelyekre az ítéletét alapozta, elfogultak és hiányosak voltak. Azonban nem várta el az alkotmányos kormányzat azonnali bevezetését, sem pedig azt, hogy az új rendszer egyszer és mindenkorra feladja az adminisztráció régi módszereit. Felismerte, hogy mind az 1908-as forradalom, mind az 1909-es ellenforradalom, amelyek mindent egybevetve figyelemreméltóan mentesek voltak a vérontástól, lényegében katonaiak voltak. És minthogy a hadsereg ilyen jelentős szerepet játszott, a vezetők rákényszerülnek, hogy főleg rá támaszkodjanak az eredményeik megtartása érdekében. Mindaddig, amíg a törvény és a rend, valamint a törvény és a rend iránti tisztelet kellően meg nem szilárdul, az új rezsím *ultima ratió*jának szükségszerűen az erőnek kell lennie. [A bizottság] Nem dédelgetett illúziókat, hogy az évszázadok alatt rögzült szokások gyorsan tovatűnnek a modern alkotmányosság szelleme előtt. Noha abban reménykedett, hogy a régi brutális és korrupt hamidi despotizmus letaszítását nem követi soká az elnyomás és kegyetlenség durvább formáinak teljes felszámolása, amely a Porta kormányát egyszerre tette Európa szegényévé és reá leselkedő veszélyé. Mindezekfelett hitte, hogy az ifjútörököknek – akik közül sokukról tudja, hogy igazán liberális nézetek inspi-

ráltak őket – elegendő esélyt kell adni arra, hogy megmutassák, képesek kormányozni és képesek kivitelezni azokat a reformokat, amelyeket a kormányzat ügyeiben megígértek. Tudta, hogy a forradalom vezetői között voltak művelt emberek, akik hosszú nyugat-európai tartózkodásuk alatt nemcsak magukba szívták az alkotmányosság szellemét, de fogékonyra is váltak a külföldi kritika iránt, és felismerték a külföldi beavatkozások soha el nem tűnő veszélyét, ha Anglia, Franciaország és Oroszország közvéleménye felháborodna a korábbi kegyetlenségek megismétlődése miatt. Sőt, számolt az egyetlen alternatív politika, azaz az új rezsim lejárításának a következményeivel is, ami háborút vonna maga után. Egy háborút elsősorban Törökország és Bulgária között, amiben talán részt vennének más balkáni államok is, hacsak maguk a nagyhatalmak nem. Láta, hogy Törökország veresége nem oldaná meg a problémát. A keresztény államok nem lennének olyan helyzetben, hogy megegyezzenek a kihasított területek felosztásáról, és egyáltalán nem valószínű, hogy megfosztanák őket sikerük gyümölcsétől, ha a nagyhatalmak elutasítják elismerni azt. Másrészt esély van a törökök győzelmére is, ami sokkal harciasabb török kormányt eredményezne, sokkal erősebb pozíciókkal európai Törökországban.

Miközben továbbra is fenntartjuk a korábbi jelentésekben kifejezett nézeteket, a Bizottságuk nem óhajtja minimalizálni vagy elnézni azokat a barbárságokat, amelyek a Török Birodalom számos tartományában megmutatkoztak a lefegyverzési eljárások során. Aggodalommal figyeli azt a sovinszta szellemet, mely az utóbbi időben látszólag uralkodni látszik a konstantinápolyi kormányban. Véleménye szerint az erőszak újbóli fellángolásának fő felelőssége nem az Egység és Haladás Bizottság vállait nyomja, hanem a monasztiri és üszkübi katonai klubokét, amelyek rákényszerítették a kormányra a lefegyverzés politikáját, amit a „bandák” felszámolásának egyetlen eszközének tekintettek, miközben azok a maguk részéről halálbüntetés terhe mellett megtiltották a lakosságnak a fegyverek kiadását. Néhány banda vezetőjének kivégzése megtorlásokhoz vezetett, minek során ártatlan törököket gyilkoltak meg. A bandák visszaszorításakor alkalmazott módszerek és a falvakban és a kisebb városokban a forradalmi propaganda letörése baljósan emlékeztetnek az Abdulhamid alatti módszerekre, így nem lehet csodálkozni azon, hogy a szerencsétlen lakosság arról panaszkodik, hogy a helyzete egy jöttányit sem lett jobb a forradalom utáni kormányváltás következtében.

Azért, hogy megismerjük a valódi helyzetet a helyszínen, az elnök és testvére év elején Törökországba ment, és ottani tapasztalataikat a tavaly februárban kiadott jelentésben öntötték formába. Az ott megszerzett bizonyítékokból arra jutottak, hogy komoly kegyetlenségeket követtek el (1) 1910 elején az albánok leverése során és (2) a „bandatörvény” égisze alatti lefegyverzések és eljárások során, valamint az ennek eredményeképp 1910 nyarán és őszén elkövetett megtorlásokkal együtt. Kétség sem férhet hozzá, hogy jelen volt a militarista reakció, s továbbra is komoly bizalmatlanság uralkodik a törökök és keresztények között. Másfelől látták, hogy miközben a forradalom nem tüntette el ezt az ellenérzést, a keresztény közösség különböző szekcióit figyelemreméltó módon összehozta. Úgy látták, az ifjútörökök talán legelismerehetőbb teljesítménye az, hogy Abdulhamiddal ellentétben nem próbálták meg nyitva tartani azt a régi sebet, amelyet a különböző keresztény csoportok közötti gyűlölet okozott. Ez a politika elősegítette a megosztottságot az alattvalók között, hogy a szultán uralkodni tudjon felettük. Ezenkívül, noha a hadsereg reformja semmi esetre sem lett teljes, az újjászervezését jellemző munka legalább energiát és bölcsességet mutat. Azonban a megbizalomkeltőbb az volt, hogy a parlament ténylegesen parlamentként működött, és a sérelmek kifejezésének biztonsági szelepeként szolgált. A megfigyelők barátságosabb kapcsolatra figyelhettek fel az örmények és törökök között, és reményt keltő, hogy Arméniában³⁴ megjelent a sajtó, amelyet egy prominens örmény vezet, és amely szabadon kritizálja a török kormányt. Szintén létezik egy mozgalom, amely az oktatást kiterjesztené a népesség minden csoportjára, és a török kormány megtette azt a figyelemreméltó lépést, hogy néhány kiválasztott tanulót, fiúkat és lányokat egyaránt, amerikai kollégiumokba küldött, s más módokon is megkísérelte javítani az oktatás színvonalát. Ennek az edukációs mozgalomnak a Bizottságuk olyan jelentőséget tulajdonít, hogy már el is küldte az első 50 font adományt az Amerikai Kollégium népszerűsítésére, valamint Miss Isabel Fry³⁵ hozzászólott egy különleges ösztöndíj létrehozásához.

³⁴ Ez alatt az Oszmán Birodalom örmények lakta területeit értjük Anatólia keleti részében, amit általában a birodalom kései időszakában hat vilajettel azonosítanak: Van, Erzurum, Harput, Bitlisz, Diyarbakir és Szivasz.

³⁵ Isabel Fry (1869–1958) angol pedagógus és társadalmi aktivista. Halide Edib (1884–1964) író és férje, Salih Zeki (1864–1921) matematikus és

amelynek köszönhetően fajra vagy vallásra való tekintet nélkül lányok részesülhetnek oktatásban.

A Bizottságuk nem fejezhetné be pozitívabban a jelentését, mint-hogy idézi azokat a meglátásokat, amelyeket Mr. C. R. Buxton oly csodálatosan fogalmazott meg Konstantinápolyban egy tavaly januári levelében, és amit megjelentettek a *Nation*ben 1911. február 18-án:

„A kérdés nem az, hogy a jelenlegi török kormány az-e, amit az optimisták reméltek. Nem is az, hogy vajon igazán alkotmányos kormány-e. Még csak az sem, hogy ez-e a legjobb, amit az Oszmán Birodalom körülményei megengednek. Mindezekre a kérdésekre tagadólag válaszolhatunk, és mégis ezt [a kormányt] tartjuk az előnyösebbnek. A kérdés az, hogy előnyösebb-e bármelyik másik alternatívához képest, amely jelen pillanatban lehetséges.

Ha ugyan még azt is gondoljuk, hogy így előnyösebb, ez nem jelenti azt, hogy mentesülnie kell a kritika alól. Épp ellenkezőleg, a kritikát Törökország legjobb koponyái is elvárják – még a kormányzati körökben is, és még inkább azon kívül. És mindaddig, amíg az nem pusztán rosszindulatú szellemben fogantatik, addig arra irányul, hogy megerősítse azok kezét, akik az igazi reform érdekében dolgoznak.

Másfelől Törökországot olyan országnak kell tekintenünk, amelynek van önbecsülése. Meg kell értenie, hogy nem azért mondjuk el a véleményünket, hogy belső ügyeibe beleavatkozzunk csupán a beavatkozás kedvéért, hanem mert Törökország maga is azt tűzte ki célul, hogy közös nevezőre hozza kormányát az európai liberális állásponttal, s tudni akarja, mi is ez az álláspont. Továbbá [azért is kifejezzük a véleményünket] mivel felelősséggel tartozunk a berlini egyezmény értelmében a Porta keresztény alattvalói iránt. Ezek a tények igazolják, hogy közelebbről kövessük a törökországi ügyek menetét, mint bármely más országét. Miközben bíráljuk, egyúttal támogatnunk és segítenünk kell az ifjútörököket a haladás felé tett törekvéseikben, és nem elmulasztani elismerésben részesíteni őket azért a haladásért, amelyet már megtettek. Ezt a tiszteletteljes, ám éberséggel elegyített magatartást nem egyszerű és nem könnyű fel-

csillagász meghívására Fry három hetet töltött Konstantinápolyban az ifjútörök forradalom után. Ezalatt meggyőzték, folyamodjon a Balkán Bizottsághoz (amelynek apja is tagja volt), hogy hozzon létre tanulmányi ösztöndíjakat török lányok részére.

vállalunk, és láthatóan a külügyminisztériumunknak nem sikerült felvállalnia ezt. Azonban a réginél sokkal bonyolultabb és nehezebb helyzettel állunk szemben, és ehhez a helyzethez politikánknak alkalmazkodnia kell.”

A jelentésben szereplő állításokból remélhetőleg a Balkán Bizottság tagjai fel fogják ismerni annak életbevágó szükségyszerűségét, hogy közelről figyeljék a törökországi eseményeket, és alkalomadtán kimutassák az ott működő reformpárt által képviselt politikáról és tevékenységről az érdeklődő brit szemlélők véleményét. Csakolyan fontos, hogy a keresztény alattvaló fajok érezzék, ebben az országban vannak olyanok, akik aggódva várják élethelyzetük javulását, s hogy megadják számukra azokat a jogokat és szabadságokat, amelyekre minden alkotmányosan kormányzott [államban élő] nép jogosult.

Ez az a munka, amelynek teljesítéséért a Balkán Bizottság létrejött, és amelyért az [ügyvezetőik] legfőbb erőiket szentelték és szentelni fogják. De ez nem működhet hatékonyan szervezettség és támogatás nélkül. Az előbbi biztosítása érdekében a Bizottságuk felkérte Mr. Arthur G. Symondsot, hogy legyen a [bizottság] titkára. Sok-sok évig az általános bizottság tagja volt és az igazság és szabadság ügye iránti elkötelezettsége szembeűőn megmutatta magát abban az aktív segítségben (mind élőszóban, mind írásban) ama nagy agitáció során, amelyet Mr. Gladstone vezetett a „bolgár atrocitások” idején, és abban, ami később felkeltette a hazai közvélemény figyelmét az örmények iránt. Mr. Moore visszavonulása óta Mr. Symonds végezte a titkári feladatokat és a Bizottságuk jegyzőkönyvbe kívánja foglalni háláját a múltbeli önkéntes szolgálataiért, és hogy most sikerült meggyőznie, fogadja el a titkári pozícióját.

Annak érdekében, hogy lehetővé váljon, a Felügyelő Bizottság megfelelőképpen beteljesítse a funkcióit, amiért a Balkán Bizottság létrejött, valamint hogy éreztesse befolyását Törökországban, továbbá elismerjék Nagy-Britanniában és a kontinensen, alapvető fontosságú, hogy nagyobb költségvetés álljon rendelkezésére. Ennélfogva fel kívánják hívni az összes tag figyelmét arra, hogy iratkozzon fel abba az alapba, melybe adományt az utóbbi időkben csupán egy maroknyi a balkáni ügyek iránt érdeklődő ember biztosított.

7. dokumentum

Mary Edith Durham levele a Balkán Bizottságnak az albán menekültek helyzetéről, 1911. június 11.

(MS 951 c.1/44. Special Correspondence, Edith Durham 1911–1922)

A Balkán Bizottság elnökének és tagjainak
Uraim!

A montenegrói határról, egy kunyhóból írok Önöknek, éppen látótávolságban attól a vidéktől, amelyet a török hadsereg feldúl, hogy elmondjam, az albán menekültek milyen iszonyú szükségét szenvednek, és hogy felhívjam Önöket a humánus nevében, tegyenek meg mindent, amit tudnak a nyomorúságuk enyhítésére. Mint ahogy az ismeretes néhányuknak, személyes tapasztalatom van az 1903-as macedóniai felkelés következményeiről. Biztosítom Önöket, hogy most a baj még annál is nagyobb, mint akkor.

Akkor maradtak olyan falvak, amelyek nem váltak a tűz martalékává, ezenfelül a felkelés a kukorica betakarítása után kezdődött s rendelkezésre állt bizonyos mennyiségű élelmiszer. De most a ropant hatékony török hadsereg elpusztít nemcsak minden házat, de levág és elpusztít minden szőlőt és gyümölcsfát, minden egyes szénaboglyát. Macedónia helyrehozható termékeny terület. Magas-Albánia nem volt szegény korábban. Most sívár pusztaság. Az összes nő és gyermek a Kastrati, Hoti, Gruda és Skrch törzsből³⁶ itt lelt menedéket, eltekintve azon kevesektől, akik bennégték a házaikban, lévén túl gyengék voltak elmenekülni. Így megmenekültek az erőszaktól, de most az éhezéssel néznek szembe. Ebben a körzetben 2144 fő van, míg egész Montenegróban körülbelül 20.000. Sokan a hegyoldalban lévő barlangokban és lyukakban szóródtak szét, míg a többiek akármilyen elérhető viskóban zsúfolódtak össze. Néhányuknak [olvashatatlan] sikerült elhozni a nyájukat, mert időben elmenekültek, azonban száj- és körömfájás ütötte fel a fejét közöttük, ami már a montenegrói állatokat is megfertőzte. A menekültek nagy részének semmije sincs, sokan rongyokba bugyolálták magukat, amiket alig tart össze valami.

Ha nem lenne Montenegró adománya, már nem élnének. A kukorica-fejadagokat Podgoricában osztják ki, a menekültek mennek el

³⁶ Az albán törzsekkel kapcsolatban vö. báró Nopcsa Ferenc: *A legsötétebb Európa*. (Vándorlások Albániában). Az Utazások Könyvtára, Budapest 1911.

értük. Ám Montenegró igen szegény vidék, a népe már így is nagy-lelkűen adakozott. A földművesek panasz nélkül megengedték, hogy egész idegen családokat szállásoljanak el náluk, amelyeknek a nyelvét sok esetben nem is beszélik. Azonban a montenegrói tartalékok szinte teljesen kifogytak. Mivel így áll a helyzet, az egy havi fejadag közel sem annyi, mint amennyit a macedóniai segélybizottság adott egy főnek egy hétre. Én mindent odaadok, amit csak megengedhetek, azonban ez csupán csepp a szükség óceánjában. Pár nappal ezelőtt egy gyermek halt éhen. Aznap este egy nő jött [olvashatatlan] és egy darabka kenyérért könyörgött a gyermekének. Mindannyian kimerültünk. Hacsak hamarosan segítség nem érkezik, a halálozási arány borzasztó lesz.

Őrlő félelem és rettegés uralkodik, miután kéthavi kemény harc után a török hadsereg átvágta magát a hegyeken és a Shala Shoshi, Dukagin és Pulati törzseket elvágta minden segítségtől, még azelőtt, hogy asszonyaiknak lett volna ideje elmenekülni. A rokonaik itt úgy hiszik, hogy meg fogják becsteleníteni őket, minthogy ez lett a sorsa minden egyes fiatal nőnek, aki eddig a csapatok karmai közé került.

Az ellenfél sebesültjeiről a törökök szokás szerint egyáltalán nem gondoskodtak. Egy sebesült férfit Kastratiban annak segélykiáltásai ellenére bennégettek egy házban, és géppuskát szegeztek barátai egy csoportjára, akik megpróbálták őt kiszabadítani.

A törökök minden lehetséges módon megszenteltetett templomokon töltötték ki a bosszújukat. A sereg célja – úgy tűnik – az volt, hogy gyökerestől kiirtsák a katolikusokat a területről. Amikor tavaly Szkutariban (Albánia)³⁷ voltam, az ifjútörök tiszték már azzal hancegtek, hogy pár év múlva az összes keresztényt rákényszerítik a ramadán megtartására és boltjaik pénteki zárva tartására. Úgy tűnik, megtartják a szavukat.

Ha az utak megjavítására csak a tizedét költenék annak az összegnek, amelyet a terület elpusztítására fordítanak, a béke és prosperitás uralma már beköszöntött volna. Az utak az egyetlen dolog, amiben a helyiek reménykedtek. Eddig kénytelenek voltak az idejük nagy részét

³⁷ A korszakban Scutari alatt az Adria partján fekvő albán város mellett Konstantinápoly egyik, az ázsiai oldalon fekvő negyedét is értették a kortársak, ráadásul a brit emlékezetben rendkívül fontos szerepet is kapott, hiszen a krími háborúban (1853–1856) elesett brit katonáknak ott alakítottak ki temetőt. Ma Isztambul Üsküdar nevű városrésze.

azzal tölteni, hogy kínkeservesen átküzdik magukat a sziklás ösvényeken Szkutariig, hogy eladjanak bizonyos árukat – kecskéket vagy [olvashatalan] a kukoricáért cserébe, amelyen élnek. Az „alkotmány” azonban, amiben oly sokat reménykedtek kezdettől fogva, csak elárulta őket. A per nélküli letartóztatások, valamint az ostoba és zsarnoki intézkedések sokasága lerombolt minden reményt és hitet.

A dolgok jelen állása szerint a felkelők egyik elkeseredett csoportja kijelentette, hogy a halál kívánatosabb, mintsem továbbra is török uralom alatt éljenek. A legnagyobb bátorsággal küzdöttek és még küzdenek most is a borzasztó túlerővel szemben – a kétségbeesettek bátorságával.

Ha a civilizált világ láthatná azt, ahogyan a törökök bevezetik a „reformokat” a birodalmukba, megrendülne. Ez Attila és hunjainak a reformja. Szégyen Európának. Szégyen a világnak. A „reform”, amely pusztaságot teremt, de békének hívja azt.

Ha nem is tudnak azon nyomban megszervezni egy nagyobb alapot, a humánus nevében felhívom Önöket, hogy azonnal küldjenek kisebb adományokat, amelyek legalább néhányak szenvedéseit enyhíthetik. De emlékeztetnem kell Önöket arra, hogy az egész letarolt körzetben nem vetettek és nem is vethettek kukoricát, és keveset vetettek Montenegróban is, mivel az összes épkézláb férfi az országban határőrként teljesít szolgálatot. A pusztítás mindennap folytatódik és a szükség egyre csak nő. Rövid időn belül, ha külföldi segítség nem érkezik, az albán nemzet nagy része el fog pusztulni. [Az albán] balkáni nemzet, így mint ilyen folyamodik a Balkán Bizottsághoz.

Podgoricában tervezek továbbra is maradni, ahova egy-két napon belül visszatérek, miután felkerestem a hegyeket és [a helyet], ahol a kórház és a segélymunka főhadiszállása található.

Kérem, oda válaszoljanak. A pénzt kifizethetik a Montenegrói Banknak, mely összeköttetésben áll a *Crédit Lyonnais*-vel. Podgoricában van egy fiókja.

És Isten szerelmére, küldjenek gyorsan segítséget! A macedóniai felkelések alkalmával európai tüntetésekre került sor és a pusztítást megállították. Ha bármilyen politikai befolyásuk van, szervezzenek tüntetést azonnal, és emlékeztessék mindazokat, akik nincsenek tudatában a jelenlegi helyzetnek, hogy „az ifjútörök [végtére is] az öreg török fia”!

Uraim, őszinte hívük, M. Edith Durham

Ui. Június 12. Épp visszatértem a menekültek látogatásáról a hegyekből. Már abba az állapotba kerültek, hogy genyőteleveleket³⁸ darabolnak, csalánt főznek és forralnak fel petróleumos kannákban. Az éhezés és betegség felütötte a fejét. 500 család van a csupasz hegyoldalon. Néhány naponta szakadó eső zúdul le, s az átázott és nyomorúságos teremtmények élelemért könyörögnek. Siessenek vagy túl késő lesz [eredetiben kétszer aláhúzva]!

8. dokumentum

A Balkán Bizottság memoranduma (1912)

(MS 951 c. 24/5, Balkan Committee – Miscellaneous – 1.)

A Balkánon kitört általános háború szükségessé teszi, hogy kifejezzék nézeteiket a jelenlegi válsággal kapcsolatban azok, akik érdekelték európai Törökország lakosságának a jólétében.

A Balkán Bizottság 1903-as megalakulása óta annak szentelte magát, hogy a szóban forgó népek számára elviselhető életkörülményeket teremtsen. Felhívta a figyelmet a berlini szerződés 23. cikkelye révén jogos követelésükre és emlékeztetett Nagy-Britannia különleges felelősségére, amelyet a San Stefanó-i béke érvénytelenítésében játszott főszerepével vállalt magára. Ez az az egyezmény, amelyet ha végrehajtanak, felszabadította volna az egész területet, mely azóta agitáció, zűrzavar és mészárlás helyszíne volt.

A Bizottság – fenntartva azt, hogy a hatalmaknak kötelességük a Portát a balkáni államok segítsége nélkül is reformok bevezetésére kényszeríteni – következetesen törekedett a háború elkerülésére. Körültekintően óvakodott minden olyan megnyilatkozástól, amely arra bátoríthatta volna a [balkáni] államokat, hogy ezen agresszív cselekedetek révén az együttérzésünkre számítsanak. Ugyanakkor újra és újra rámutatott: ha nem tudják a reformokat kierőszakolni, abból elkerülhetetlenül háború következik. Az elmúlt néhány nap eseményei bebizonyították ennek a jóslatnak az igazságát és kellően igazolták a Bizottság álláspontját.

³⁸ Más néven fehér aszfodélosz (*Asphodelus albus*), a fűfélék családjába tartozó évelő növényfaj. Elsősorban a mediterrán vidéken őshonos, gyökérgumójának fogyasztása az ókor óta ismert.

Az a támogatás, amelyet a Bizottság az 1908-as forradalmat ki-robbantó maroknyi őszinte és becsületes „ifjútöröknek” adott, teljes mértékben összhangban volt a fentebb vázoltakkal. Akkoriban egyedülálló lehetőség adódott a reform belülről való elindítására, így a rossz török kormányzás megjavítható lett volna a balkáni államok támadása vagy a nagyhatalmak kényszerítése nélkül. Amíg ez az eshetőség fennállt, nem lett volna igazságos és bölcs nem megadni minden bátorítást azoknak, akik a korlátlan török fölény szelleme ellen küzdöttek. A Bizottság eszerint cselekedett és a lépései bizonyítják, hogy nem politikai számítások vagy valamilyen muszlim-ellenes hangulat mozgatta, hanem az az őszinte vágy, hogy elviselhető életet biztosítson Macedónia népeinek.

Azon erők, amelyek ellen a legderekkabb ifjútörökök küzdöttek, mégis túl erősek voltak, s az Olaszország elleni háború kitörése óta látványosan újjáéledt a katasztrofális predominanciájuk. A belső reform lehetetlennek tűnt. A biztonságot nem tudták garantálni. Még jelen írás pillanatában is a törökök gyűléseken tiltakoznak azon muszlimok megbüntetése ellen, akik részt vettek Kocsanában [ma Kočani] a keresztények legyilkolásában. Világos, hogy a török hivatalnokokra nem lehet többé rábízni olyan terület közvetlen igazgatását, ahol a népesség nagyobb része nem mohamedán. Elérkezett az idő, amikor semmi más, csak a kívülről jövő, megfelelő reform hozhatja el vagy tarthatja fenn a békét.

Azokat a reformokat, amelyeket a törökök nem hajtottak végre, és amelyeket a hatalmak képtelenek voltak keresztülvinni, most minden oldalon szükségszerűnek és sürgősnek ismernek el. És ezek kikényszerítésére folyamodtak a balkáni államok a háború döntőbírójához.

Európának el kell ismernie azt a kivételes provokációt, amit [a balkáni államok] az utóbbi években elviseltek azzal, hogy egyrészt tudtak a határ túloldalán lévő nemzetársaik szenvedéseiről, másrészt pedig a soraikban jelenlévő, az elviselhetetlen körülmények elől menekülők nagy száma miatt. Nem lehet nem együttérzeni eltökéltségükkel, hogy a fegyverek révén és saját felelősségükre biztosítsák a törvényesség és a rend érdekében azokat a hatékony garanciákat, amelyeket a törökök visszautasítottak, a nagyhatalmak pedig képtelenek voltak érvényesíteni. A Koncert tétlensége volt az, ami rákényszerítette a kisállamokat a háború kegyetlen áldozatára és kockázatára.

A félmegoldások ideje lejárt. Ami most Törökországban történik, világossá teszi, hogy a helyzet erős és határozott lépéseket követel. Ha a Török Birodalom fennmaradását Európában a hatalmi egyensúly megőrzése miatt szükségesnek tekintik, a feldarabolódásából adódó következmények pedig túl nagy kockázatnak tűnnek, akkor a legkevesebb, amit a keleti kérdés végleges megoldásának kulcsát birtokló nagyhatalmaktól követelni lehet, az az, hogy az első megfelelő alkalommal követeljük a török fennhatóság teljes feladását az európai tartományokban és az égei-tengeri szigeteken, azon alapelv értelmében, amelyet Canning óta minden brit államférfi lefektetett, és amelyet a néhai Lord Salisbury juttatott érvényre. Nevezetesen, hogy egyetlen terület vagy népesség, amelyet egyszer felszabadítottak a török uralom alól, soha nem kerülhet vissza az igája alá.

A tényleges török fennhatóság eltörlése magában foglal egy vagy két módszert: vagy a közigazgatási autonómia megadását, vagy a nagyhatalmak által kiválasztott európai kormányzók kinevezését, akik beleegyezésük nélkül elmozdíthatatlanok, ahogy azt Sir Edward Grey javasolta 1908-ban, és amit elfogadtak a VII. Edward és a cár közötti revali konferencián ugyanabban az évben.

Hogy a pusztá ígérete ezeknek a feltételeknek kielégíti-e a balkáni államokat és azokat, akiknek a nevében harcolnak, az kérdéses. Ami biztos, hogy követelni fogják, és joggal követelik, nem csupán ezeket az ígéreteket és esküket, amikkel a múltban már rászedték őket, hanem azokat a hatékony garanciákat is, amelyeknek a kialakításában és végrehajtásában maguk is részt fognak venni.

Ezen célok megvalósítása végett Nagy-Britanniának becsületbeli kötelessége vezető szerepet játszania. A berlini egyezményben vállalt szerepe miatt az ő felelőssége a legnagyobb a jelenlegi helyzetért. [De] a politikáját vezető szándékok a legkevésbé sem lehetnek gyanúsak, hiszen semmilyen területi vagy más anyagi előnyt nem szerezne. A hírneve, mint az elnyomottak és gyengék bajnoka, és azon emlékek hosszú hagyománya, amit Canning, Gladstone és Lord Salisbury (aki 1885-ben megsegítette Bulgáriát) neveivel azonosítanak – ezek mind arra kötelezik, hogy vezető szerepet játsszon Törökország alávett népeinek megsegítésében.

9. dokumentum

Az alábbi nyilatkozatot nyújtotta be Sir Arthur Evans, amelyet a Balkán Bizottság egyhangúlag elfogadott az 1913. január 2-án megtartott ülésén (MS 951 c.24/5 Balkan Committee, Miscellaneous – I.)

A balkáni szövetségesek békedelegátusaihoz
Uraim!

A Balkán Bizottság ki kívánja fejezni a szövetséges balkáni államok minden képviselője részére mélységes megalégedését a fegyverek által elért dicsőséges eredményeik kapcsán.

A [Bizottság] tagjai sosem adták fel azon nézetüket, hogy bármilyen átmeneti megoldást kíséreltek is meg az utóbbi években a nagyhatalmak vagy a törökök bölcsebb képviselői, csupán egyetlen végleges megoldás lehetséges: nevezetesen a félsziget alávetett népeinek teljes felszabadítása az ázsiai iga alól.

Ez az a megoldás, amit a szövetségesek hadseregei most megvalósítottak. Azonban a már elért katonai sikereket csakis a négy kormány egyesült fellépése tette lehetővé. A Balkán Bizottság tagjai és csakugyan minden jóakaróik ebben az országban világosan felismerték, hogy bármilyen tartós rendezést kizárólag a szövetség további harmonikus és koherens fenntartásával lehet biztosítani.

Jól értik, milyen nehéz lehet ez az egyes kormányoknak, hogy a faj- és történelmi hagyományokkal ellentétes hivatások közepette meghozzák azokat a helyi áldozatokat, amelyek a felszabadított területek tág gazdasági és földrajzi alapon nyugvó elosztásával elkerülhetetlenül járnak. Tekintetbe véve a minden oldalon figyelemreméltó államférfiúi hozzáállást, amely a Liga létrehozását jellemezte, úgy hiszik, felül lehet kerekedni ezeken a nehézségeken, és a szövetség föderációs unióként talán végül tartósabb formát ölthet.

A Balkán Bizottság tagjai nem lennének hívek az általuk képviselt alapelvekhez, ha nem adnának hangot ama véleményüknek, hogy az albánok autonómia-igényei méltányos kielégítésének részét kell képeznie az általános rendezésnek. Ugyanakkor úgy érzik, az autonóm Albánia határait úgy kellene kijelölni, hogy az lehetővé tegye a hellenizmus epiruszi és a szerbek koszovói elfogadható követeléseinek kielégítését, amihez egy adriai kereskedelmi kijárat is járul.

Egyértelmű, hogy a szövetségesek részéről körültekintő politikának kell törekednie arra, hogy a kompromisszum és a megbékélés szellemében közvetlen megegyezés jöjjön létre köztük és az albán vezetők között. Albánia végső helye talán a Balkán Liga független tagjaként [képzeltet el]. A legveszélyesebb fenyegetést a többi balkáni nép szabadságára az jelentené, ha Albánia az idegen befolyás állandó erősségévé válna.

Ami Görögországot illeti, a Bizottság reméli, hogy a hellén lakosságú égei-tengeri szigetekre vonatkozó jogos követelését erősen ösztökélik, nem csupán azon szigetek esetében, amelyeket csapatai megszálltak, hanem azok esetében is, amelyeket Olaszország tart magánál egyfajta biztosítékként a törökökkel szemben.

A Bizottság teljes mértékben elismeri azokat a hatalmas áldozatokat, amelyeket a szövetségesek a felszabadító hadjáratuk alatt hoztak. Áldozatokat, amelyek – a szövetségesek mindegyike esetében súlyosak voltak – Bulgária esetében talán példátlanok nevezhetők a tényleges lakosságához viszonyítva. Ráadásul érvényt szereztek Lord Salisbury kijelentésének, miszerint a törököktől felszabadított területeken nem lehet visszaállítani a törökök uralmát. Ám ha lehetetlen is teljességében kivitelezni ezt a programot, a béke megkötése iránti óhaj oly nagy, hogy a Balkán Bizottság úgy véli, fontolóra kellene venni azt a javaslatot, hogy Trákia egy kis részét a márványtengeri régióval visszaállítsák a szultán közvetett uralma alá, különleges garanciákkal a tartományi autonómiára és európai kormányzó alatt, akit európai jóváhagyással neveznek ki.

A Balkán Bizottság tudomással bír azokról a kísérletekről, amelyek megpróbálják a szövetség bizonyos tagjait leválasztani. Meggyőződése, hogy semmi sem lehet veszélyesebb a Liga tagjainak hosszú távú érdekeire, minthogy egyiküket vagy másikat külön tárgyalásokba kényszerítik vagy csalogatják valamely külső hatalmak. Erősen óhajtja, hogy gyakoroljanak nyomást annak érdekében, hogy – ha a Liga egyik tagjának egyedi érdekeit különösen érinti is – a szövetségesek minden tárgyalást együtt folytassanak és minden egyezményt együtt hozzanak meg.

Ha a pletyka igaznak bizonyul, valószínűleg elképesztő nyomás alá helyezik legalább a Liga egyik tagját, hogy külön tárgyalásra bírják. De akármilyen átmeneti előny is származhat egy ilyen önálló lépésből, csakis baljós hatással lehet a balkáni államok föderális

uniójának jövőbeli kilátásaira. Csakugyan lehetséges, hogy ez a szándék áll eme törekvés mögött.

A Balkán Bizottság őszintén reméli, hogy az az unió, amelyet a balkáni szövetségesek eddig ilyen sikeresen fenntartottak, és amelynek hathatós erejüket köszönhetik, mérhetetlenül megnövelve a tekintélyüket az európai koncertben, megőriztetik az eljövendő évek során.

A Bizottság tagjai úgy hiszik, hogy mindezekben a kérdésekben az ország majdnem egyöntetű véleményét fejezik ki.

Semmiben sem olyan egységes a brit közvélemény, mint a tartós alapokon nyugvó béke megkötése iránti óhajában. Ezt az állapotot csak a különböző szembenálló érdekek közötti méltányos kompromisszumokkal lehet biztosítani.

10. dokumentum

Megjegyzések a balkáni államokról,

1915. január (bizalmas)

(MS 951 c.28/5 Balkans 1913-1915)

Közvetlen veszélyek

Bulgária bizonytalan magatartása az antant kárára van: (a) indokot szolgáltat Románia és Görögország számára, hogy ne lépjenek be a háborúba, így nem lehet ezekre az államokra nyomást gyakorolni, hogy lépésekre sarkalljuk őket; (b) Szerbia rákényszerül, hogy csapatokat állomásoztasson a keleti határain és Macedóniában, ahol a vasutat száz yardonként őrszemek felügyelik; (c) elveszítjük azt a katonai előnyt, amelyet Bulgária közreműködésével lehetett volna megszerezni. A három jelenleg tétlen hadsereg létszáma meghaladja az 1.100.000 kiképzett főt.

Viszont még mindig fennáll az a veszély, hogy Bulgária a másik oldalon lép be a háborúba. A helyzet nem biztató. Tavaly november vége felé Szófiában széles körben úgy gondolták, hogy Bulgáriát bármelyik pillanatban rákényszeríthetik az Ausztriához való csatlakozásra. A szerb sikerek megszüntették ezt a nyomást, de hasonló helyzet gyorsan ismét kialakulhat.

A Macedóniában uralkodó állapotok állandó kísértést jelentenek Bulgáriának, hogy feleljen Ausztria azonnali nyomására, és megtámadja Szerbiát.

Olykor felmerül: Románia és Görögország a legjobb garanciája annak, hogy Bulgária ne támadja meg Szerbiát. Meglátásunk szerint nagyon is valószínű, hogy ha Bulgária végrehajt egy ilyen támadást, Görögország és Románia – amelyeknek semmilyen további igényük nincs Bulgáriával szemben – saját érdeküket szem előtt tartva fontolóra vennék a semlegesség fenntartását. Így a bolgár hadsereg bármelyik pillanatban szabadon együttműködhetne az osztrák hadsereggel, és igen hátrányos hatást gyakorolna az antant általános hadi helyzetére, mivel Berlint közvetlen összeköttetésbe helyezné Konstantinápolyval.

Jövöbéli veszélyek

Szem előtt tartva a jövőbéli béke érdekeit, bizonyosnak tűnik, hogy ezeket nem lehet biztosítani mindaddig, amíg Bulgária követelései teljesen kielégítetlenek maradnak, különösen Szerb Macedóniában, ahol Bulgária mindig képes lesz a számára kedvező mozgalom kialakítására.

Vitatott kérdés, hogy a macedóniai lakosság bolgár érzelmei rövid időn belül helyet adnának-e egy másik nemzeti érületnek. Az utóbbi 15 évben Macedóniában lefolytatott vizsgálataink arról győztek meg minket, hogy ez nem reális. Ez nem a vér vagy a nyelv, hanem politikai és egyházi rokonszenv kérdése. Ennek szembeütő bizonyítékát adja az a tény, hogy 1903 és 1908 között a görögök és szerbek által török segítséggel folytatott erőszakos üldözés sem használt, nem változtatta meg a parasztok rokonszenvét. Másik nyoma ennek, hogy a bolgárok mindig is készek voltak elfogadni az autonóm Macedónia létrehozását, abban bízva, hogy amennyiben a lakosság óhajait figyelembe veszik, akkor bolgár kormányzata lenne.

Macedóniában nincs olyan szerb mozgalom, amely mind erőben, mind kitartásban felvonná a versenyt az exarchista mozgalommal.³⁹

³⁹ A Porta 1870. február 28-án szultáni fermánban intézkedett az önálló bolgár exarchátus létrehozásáról. A szultáni rendelet értelmében minden olyan közösség, amelynek legalább kétharmada úgy nyilatkozik, elszakadhat a konstantinápolyi patriarchátus fennhatósága alól. Az irodalomban sokan ezt tekintik a macedóniai görög–bolgár vetélkedés (és a macedóniai kérdés) igazi kiindulópontjának. Bővebben lásd: *Szultáni fermán a Bolgár Exarchátus megalapításáról (1870. február 28.)*. Ford. és sajtó alá rendezte: Horváth Krisztián. Documenta Historica 35. Szeged 1998.

Számos vagyonos és befolyásos bolgárt Macedóniában mindez arra vezetett, hogy feláldozzák pozícióikat, elviseljék a hosszú börtönbüntetéseket, vagy hogy életüket viszonylagos szegénységben a szervezésnek szenteljék.

Szerb Macedóniával kapcsolatban a szerb tisztviselők elismerik, hogy komoly nehézséget okozott az utánpótlás biztosítása az iskolák személyzettel való ellátásához, amelyeknek a nagy többsége korábban bolgár volt.

A szerb hivatalnokok messzemenően alkalmatlan kormányzása, ami a brit és orosz konzulok figyelmét is felkeltette, főleg a lakosság elégedetlenségében érhető tetten.

Hangsúlyoznunk kell továbbá, hogy Macedóniát olyan uralom alatt hagyni, amely nem tükrözi a lakosság többségének kívánságát, ellenkezik a brit kormány deklarált, a nemzetiségi elvet illető szándékaival.

A fenti meglátásokat megerősíti a macedóniai lakosság nagy részének tömeges kivándorlása Bulgáriába és Görögországba.

Ezenfelül, ha a háború nem teljes mértékben sikeres a keleti hadszíntéren, fennáll a veszélye annak, hogy az összes balkáni államot érintő rendezetlen nemzetiségi kérdések újabb háborúhoz vezetnek. A teljes siker aligha biztosítható Bulgária együttműködése nélkül.

A megállapodás lehetősége

a) biztosítani Bulgária barátságos semlegességét, egyúttal szabaddá tenni Görögországot és Romániát katonai műveletek végrehajtására.

Néhányan úgy tartják, hogy a jelen bajai orvosolhatatlanok. A Romániában, Bulgáriában, Szerbiában és Görögországban eltöltött négy hónap után arra a következtetésre jutottunk, hogy ez nem igaz. Alább javasoljuk azokat a feltételeket, amelyek – miközben nem igazságtalanok Szerbiával szemben – azt a minimumot jelentik, amelynek értelmében Bulgária felsorakozna az antant oldalán, azaz, olyan barátságos semlegességet tanúsítana, mint amelyet Görögország is követ. Bulgária például kötelezhetné magát arra, hogy átengedje a Szerbiába tartó hadianyagot és csapatokat. Egy ilyen magatartás felszámolná azt a gátat, mely megakadályozza Romániát és Görögországot abban, hogy aktívan segítsenek az antantnak, és teljesen felszabadítsák Szerbia erőit. Úgy gondoljuk, Bulgária hozzájárulása ezen célok eléréséhez anélkül is biztosítható, hogy foglalkoz-

nánk Bulgária és Románia Dobrudzsa feletti vitájával, vagy Görögországgal Kaválát illetően.

Azt javasoljuk, hogy az antant kormányai a következő tényezők figyelembevételével mellett tegyenek nyilatkozatot:

1. A tervezett megállapodást kívülről kell diktálni. Elég ésszerűtlen azt várni, hogy a balkáni államok rendezik a problémát kölcsönös koncessziók révén.
2. Angliának Franciaországgal és Oroszországgal egyenlő részt kell vállalnia a feltételek megszabásában. Az 1913-as eseményeknek köszönhetően Bulgáriában kevés bizalmat táplálnak Oroszország vagy Franciaország irányába.
3. A javasolt megállapodást pontosan kell megfogalmazniuk és nem túl homályosan.
4. A nyilatkozatot nagy vonalakban közölni kell a bolgár ellenzék vezetőivel.

Érdemes lenne a hármas antant szándékait az alábbiak mentén deklarálni, nevezetesen, hogy az antant győzelme esetén:

1. Szerbia megkapja Boszniát, Hercegovinát és kijut a tengerre Dalmáciában.
2. Szerbia ebben az esetben átadja Bulgáriának Macedónia azon területét, amelyet az 1912-es szerb–bolgár szerződés minimumként Bulgáriának biztosított.

b) Hogy rávegye Bulgáriát Törökország megtámadására.

E cél érdekében szükséges lehet Kavála kérdésével foglalkozni. Mindenesetre a tartós békés rendezés érdekében ez alapvető fontosságú. Ha Kavála átadásáról (a háború végén) dönteni kellene, akkor Szmirna [ma Izmir] ígéretével együtt kellene azt megtenni – feltéve, természetesen, hogy az antant győzedelmeskedik. A görög miniszterelnök Görögország fényes diplomáciai sikereként tüntethetné fel ezt az ügyletet a parlamentje előtt.

A Szerbiát érintő megfontolások

Azt mondják, Szerbia nem hajlandó területet átengedni. Erre azt mondhatjuk, Szerbiát nem fogják megkérni, hogy önként területi koncessziókat adjon, amit természetesen nem is várhatunk el tőle. A kormánya így abban a helyzetben lenne, hogy a szkuptsina⁴⁰ előtt azt

⁴⁰ Szerb népgyűlés, általában a szerb parlament elnevezése.

mondhatja, csupán az Oroszország és szövetségesei által szabott feltételeket fogadta el.

Szerbiában a bármely engedmény iránti erős ellenérzés abból az általános hitből táplálkozik, hogy a javasolt megállapodás pontos ígéreteket tartalmaz Bulgária számára anélkül, hogy hasonlóan pontos ígéreteket adna Szerbiának. Azonban számos szerb késznek mutatkozott elismerni, hogy az antanttól kicsikart ígéretetek Szerbia előnyére lesznek, és hogy megéri a Bulgáriának adandó ígéretekről megegyezni annak érdekében, hogy saját jövőjüket biztonságosabbá tegyék. Sok vezető szerb úgy érzi, sokkal közelebb áll Szerbia valódi hagyományaihoz, ha szemét az egyesült Szerbia tündöklésén tartja (ahogy M[onsieur] Pasics⁴¹ nemrégiben kiadott nyilatkozata mutatja), mintsem, hogy feláldozza ez utóbbit Macedónia egy részéért.

A fentebb javasolt szerb tengeri kijárat nem ütközik az Olaszország részéről komolyan kinyilvánított követelésekbe.

Széles körben úgy látják [Szerbiában], hogy jelentős engedményeket kell tenniük. Egy prominens külügyminisztériumi hivatalnok [például] azt közölte velünk bizalmasan, hogy a Tshib [Štip, Észak-Macedónia] és Kochana [Kočani] körzetek jelentik a minimumot, amelyet át kellene adni Bulgáriának.

Nem tagadják, hogy az antant érdekeire is tekintettel kell lenniük, mert Szerbiát kiirtották volna Oroszország segítségével nélkül, s az antant érdekeit nem szabad feláldozni Szerbiának bármely megállapodással szembeni ellenérzése miatt.

Úgy hírlik, hogy a szerb hadsereget elhidegíténé az antant kilátásba helyezett nyomása, sőt valójában ez már be is következett. A legutóbbi győzelmek azt bizonyítják, hogy nem ez a helyzet. Mindenesetre olyan tervezet jelentené a legnagyobb szolgálatot a szerb hadseregnek, amely bevonja Romániát Szerbia megsegítésébe és elhárítja a Bulgária felőli veszélyt.

Kérdéses, hogy mindent összevetve az újoncozás Macedóniában Szerbia számára inkább a gyengeség vagy az erő forrása volt-e. Fontos, hogy azt az érzelmileg felfokozott vitát, amelyből oly sok volt az utóbbi időben Angliában – nevezetesen, hogy a háború alatt nem lehet egy szövetségest arra kérni, hogy bármilyen koncessziót adjon

⁴¹ Nikola Pašić (1845–1926) szerb politikus, a Szerb Radikális Párt vezetője, több alkalommal is Szerbia és 1918 után a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság miniszterelnöke.

–, senki nem erőltette, de a szerbek sem hozták szóba beszélgetéseink során. A szerbek elismerik: a háború eme kritikus szakaszában az érzelmi megfontolásoknak helyet kell adniuk a gyakorlati szükség-szerűségeknek.

Szerbia érdekei az antant sikerével állnak szoros összefüggésben. A kérdést olykor csakugyan felteszik a szerbek: „Szerbiát miért szólítják fel arra, hogy engedményeket tegyen, amikor hasonló követelést nem fogalmaznak meg Görögország vagy Románia irányába?” A válasz az, hogy Bulgária csatlakozása elérhető Görögország és Románia kapcsolatainak érintése nélkül is. Ez csupán a katonai szükség-szerűség egyszerű kérdése.

Megfontolások Görögországról

A görög kormány ellenzi Szerb-Macedónia bármilyen átadását Bulgáriának. Nézete szerint ez megerősítené Bulgáriát anélkül, hogy Görögországot egyenlő módon megerősítenék. A balkáni államok közül Görögország az egyetlen, amely hajthatatlanul ragaszkodik a bukaresti szerződéshez, melyet az egyensúly elvének gondos őrzőjének tekint. Sőt szemére is hányt Romániának, amiért az egyetlen Szerbia hajlandóságával, hogy átadjon területet, és amiért a [bukares-ti] szerződést [azok] már meghaladottnak tekintik.

Tiltakozása eddig a pontig még megalapozott is, hisz Görögország maga még semmilyen garanciát nem szerzett további expanziója érdekében. Tiltakozása ebben a vonatkozásban hasonló Szerbiához és Romániához, de a politikáját nem azok a nagy távlatok irányítják, mint Szerbiáét. Jelenleg visszalépés tapasztalható attól a korábbi elképzeléstől, hogy a kisázsiai görögöket egyesítsék a „Megale Hellas”-ba [sic!], ami főleg a legutóbbi háborúk áldozatainak tulajdonítható. Az ázsiai görögök kérdésére olyan problémaként tekintenek, amelynek a megoldásához újabb háború szükséges. A mostani lehetőséget „túl korainak” tekintik. Konstantin király egy közeli jövőben kitörő megfelelőbb háború iránti reményét fejezte ki. A görög politikusok látóköre jelenleg az aktuális határainkon belüli balkáni államokra korlátozódik, és minthogy így állnak a dolgok, természetes, hogy úgy tekintenek bármelyik terület átadására, mint ami magában rejtje Bulgária túlságos megerősödésének kockázatát. A balkáni államok lehetséges jövőjét tekintve fel kell ismerni, hogy

Szerbiának talán van 10.000.000 lakosa,⁴² Romániának 10.000.000, Görögországnak 8.000.000 és Bulgáriának csupán 5.000.000. Mégis M[onsieur]. Venizélosz⁴³ azt állítja, hogy az engedményekkel szembeni ellenkezése a számok egyensúlyán alapszik.

A Monasztir bolgár megszállásából fakadó azonnali stratégiai veszélyt illetően [azt mondhatjuk] a jelenlegi szerb megszállás folytatása sem biztos, hogy kevesebb veszéllyel járna. Ameddig Szerbia Monasztirban marad, oka lesz Szaloniki után sóvárognia. A balkáni szövetségek rövid életűek. Már most súrlódások vannak Görögország és Szerbia között. Bármikor megeshet, hogy Szerbia és Bulgária szövetségre lép egymással Görögország ellen Szaloniki és Kavála megszerzése érdekében. A legmagasabb pozícióban lévő görögök már fontolgatják ezt a lehetőséget.

Görögország esetében általánosan elterjedt nézet, hogy függetlenül attól, hogy segítséget nyújt-e az antantnak vagy sem, a Bulgáriával közös jelenlegi határait el fogják ismerni. Ennélfogva nincs oka a Bulgária és közte lévő nézeteltérést orvosolni, míg a feszültség fenntartása okot szolgáltat neki a háborúból való kimaradásra.

A balkáni egység problémájának valódi megoldása, legalábbis ami Görögországot illeti, úgy tűnik, Görögország Balkán-félszigeten kívüli expanziójának bátorításában és konkrét kis-ázsiai területi szerzemények ígérétében rejlik. A görög kormány ellenkezése, ahogy M.[onsieur] Venizélosz is beismeri, azon a feltevésen alapult, hogy a területi problémák csak az európai területekre korlátozódnak. Elengedhetetlen tényező a végső balkáni egységet megcélzó tervzetben a görög igények elismerése és meghatározása Ázsiában. M.[onsieur] Venizélosz bizalmas körben világosan kijelentette, hogy a szerb koncessziókkal szembeni tiltakozásának oka a bolgár katonai fölénytől és főként a népességtől való félelem. Azt mondta, ha Trákiát nem adják át Bulgáriának, akkor nincs kifogása a Szerb Macedóniában adott szerb koncessziók ellen. Amennyiben viszont Görögországot biztosítják gyarapodásáról Ázsiában, akkor a bolgár területi növekedéseket is más fényben látná Szerb-Macedóniában és Trákiában.

⁴² Szerbia lakossága 1914-ben 4,6 millió körüli volt.

⁴³ Elefthérios Venizélosz (1864–1936) görög politikus, több ízben Görögország miniszterelnöke.

A görög követelések a szmirnai vilajetben nem ütköznek Olaszország érdekeivel, amelyek Adaliára [ma Antalya] és a Dodekanészoszra vonatkoznak.

A Bulgáriára vonatkozó megfontolások

Állítólag Bulgária nem fogadná el ezeket a javaslatokat. Igaz, hogy a Radoszslavov-kormány⁴⁴ osztrákbarátként lépett hivatalba, és a királyra is osztrákszimpatizánsként tekintenek. Azonban a kormány helyzete nagyon bizonytalan, csupán 15 fős többségen nyugszik. Könnyen lehet, hogy parlamenti választások nélkül is felválthatja egy ellenzéki vagy koalíciós kormány.

Az országban az antant politikáját támogató elemek igen erősek. Különösen erős a felszabadítóként számon tartott Oroszország és [az ország] későbbi védnöke, Anglia iránt érzett szimpátia a lakosság körében. Az ellenzéki „blokk” jól szervezett, több magas rangú tagja van, mint a kormánypártnak. Az egyetlen gyengesége a fáradhatatlanul antantbarát politikát pártoló ellenzéknek, hogy nem tud semmilyen pontos területi kompenzációs előnyre rámutatni, amely egy ilyen politika folyamánya lehetne. Ha hivatkozni tudna az 1912-es szerződésben meghatározott vonalra, akkor biztosra vehető, hogy a kormány lépéskényszerbe kerülne. Nincs bizonyíték a Bulgária és Ausztria közötti végleges elköteleződésre, sőt éppen ellenkezőleg, M. Radoszslavov hangsúlyozottan nyitva hagyta a lehetőségét az oldaldváltásnak.

Fontos felismernünk, hogy a közvéleményre nagy hatással voltak a tavalyi események, amikor Bulgáriát (saját hibájának köszönhetően vagy sem) négy ellenség támadta meg egyszerre. Ekkor a londoni egyezmény, a szentpétervári jegyzőkönyvek és az 1912-es szerbekkel kötött szerződés [előírásait] megszegették. Általában hisznek a diplomáciai egyeztetésekben, és úgy érzik, Bulgária jogos követelései magukban foglalják a jelenlegi területének négy határon történő kibővítését. Természetesen a bolgárokkal folytatott tárgyalásaink során igyekeztünk csökkenteni ezt a követelést a végsőkhöz, és az előterjesztett javaslataink jelentik a minimumot, amellyel biztosítani lehet Bulgária csatlakozását.

⁴⁴ Vaszil Radoszslavov (1854–1929) bolgár liberális politikus, 1913. július 17. és 1918. június 21. között Bulgária miniszterelnöke.

A fő ellenvetések

A fő ellenvetések, amelyeket az antant feltételeinek deklarálásának eljárásával és a konkrét ígéretekkel szemben felhozhatunk:

1. Szerbiát elcsüggesztheti, vagy akár ki is egyezhet Ausztriával, és Görögország megtagadhatja a katonai segítséget, amikor erre felszólítják.

Eme ellenvetés megalapozottságának az igazi próbája nem az, amit egy miniszterelnök mond akkor, amikor kitart a lehető legjobb [elérhető] feltételek mellett, hanem azok a kijelentések, amelyeket a saját népéhez intéz. A pontokat, amelyeket egy ilyen nyilatkozatban meg lehet tenni, már fentebb jeleztük a Szerbiára és Görögországra vonatkozó megjegyzéseinknél.

2. Abszurdítás olyan területeket ígérni, amelyeket még nem szereztünk meg.

Ez az ellenvetés már érvényét veszttette, hiszen Szerbiának és Bulgáriának is területi ígéreteket tettünk. Németország és Ausztria már tettek konkrét ígéreteket, és ezekre nem tekintettek abszurdumként, lévén megértették ezek feltételes voltát.

3. A deklaráció lehet, hogy nem biztosítja azonnal Bulgária csatlakozását.

Ezt a kifogást fel lehet vetni békeidőben, azonban súlyos kérdések forognak kockán: a legfontosabb tényezők a háború folytatása szempontjából, amelyek szükségessé teszik, hogy némi kockázatot vállaljunk. A jelen helyzet igen veszélyes, és az a kérdés, hogy hogyan tudjuk kiegyensúlyozni az egyik kockázatot a másikkal.

N. Buxton

C. R. Buxton

11. dokumentum

J. D. Bourchier memoranduma N. Buxtonnak, bizalmas, 1916. január, Bukarest

(MS 951 c.1/12 Special Correspondence, J. D. Bourchier 1909–1920)

Számos jele van annak, hogy Törökország és Bulgária már kimerült a háborúban. Egyik esetben sem szabad figyelmen kívül hagyni ezeket a tüneteket. Törökország esetében nincs lehetőség a politikai

változásra, hacsak meg nem buktatják az uralkodó klikket, ami Németország segítségével tartja magát hatalomban. Ezt csakis katonai kiáltvánnyal [pronunciamento] lehet elérni. Valóban elképzelhető, hogy felkelés tör ki, ha a jelenlegi hiány Konstantinápolyban éhezéssé fajul, ám [valószínűleg] irgalmatlanul elfojtanák. Már megtettek bizonyos előkészületeket az örmény és a görög elemek kiirtásával [extermination], míg a muszlim elemből hiányzik a kezdeményezés és szó nélkül alávetnék magukat a borzalmas szűkölködésnek. A hadseregben kibontakozó mozgalomra nagyon kicsi az esély. Az ifjútörökök számúzték vagy másképpen kiiktatták az elégedetlen elemeket a tisztikarból. A csapatok számára ellátmány a már Németországnak is gabonát szállító Bulgáriából fog érkezni; míg a harci kedvüket tovább fokozzák a csapataink megállításáról szóló kiszínezett jelentések Mezopotámiából, az ANZAC visszavonása és a szövetségesek visszavonulása Szalonikibe.⁴⁵ A katonai puccs lehetőségét így figyelmen kívül hagyhatjuk a török és német tisztek közötti növekvő egyet nem értés ellenére is. Igaz, a törökországi események gyakran minden várakozást megcáfolnak. Válság esetén Németországnak fel kell készülnie arra, hogy hadsereget küldjön Konstantinápolyba, de jelen helyzetben ez valószínűtlennek tűnik. Oroszország Konstantinápolyra vonatkozó követelése állandó akadályát jelenti az antant és Törökország közötti külön megállapodásnak. Ezek a követelések még erőteljesebbek lesznek, ha Oroszország sikerrel jár a mostani bukovinai és galíciai offenzívájában. Ha kudarcot vall, az felbátorítja az ifjútörököket, hogy kitartsanak jelenlegi politikájuknál. Bármi is történjék, nem várható a tárgyalások megkezdése mindaddig, amíg vissza nem nyerjük haderőnk tekintélyét.

Másfelől érdemes komolyan megfontolni Bulgária leválasztásának lehetőségét a központi hatalmakról és Törökországról. Emlékez-

⁴⁵ Bouchier itt a Dardanellák ellen indított sikertelen brit offenzívára (1915. február 19. – 1916. január 9.) utal, ahol elsősorban ausztrál és új-zélandi csapatok küzdöttek, innen ezek közismert elnevezése (ANZAC, azaz Australian and New Zealand Army Corps). Visszavonásuk után az antant Szalonikiben próbált új frontot nyitni, megakadályozandó a központi hatalmak közötti zavartalan összeköttetést, és hogy segítséget nyújtson Szerbiának. A mezopotámiai hadszíntér kapcsán Bouchier valószínűleg a mai Irak területén található Kút (Kut-al-Amara) ostromára gondolt, ahol az oszmán csapatok körbezárták a brit helyőrséget. A britek 1916. április 26-án megadták magukat.

nünk kell arra, hogy Bulgária kizárólag azzal az egyetlen céllal ragadtott fegyvert, hogy visszaszerezze Macedóniát, amelyet a Szerbiával kötött megállapodás neki biztosított, és amelyet a bukaresti béke elvett tőle. Semmilyen más indíték nem vitte volna rá a népet vagy a hadsereget, hogy végrehajtsa a Ferdinánd király és miniszterei által kijelölt tervet. Más megfontolások jelen lehettek a király és tanácsadói fejében, de a nemzet csakis Macedóniára gondolt. Megkérdőjelezhetetlenül a közösség nagyobbik része a rokonfajok [kindred races] felszabadítását Oroszország és a nyugati hatalmak segítségével részesítette volna előnyben. Ez a közérzés olyan széles körben elterjedt, hogy a kormány nem mert összehívni a szobranyjét⁴⁶ a megszokott időben (október vége felé) és még a háborúba is úgy lépett be, hogy nem egyezettett a nemzet képviselőivel. Ha így tett volna, biztos parlamenti kudarcra nézett volna szembe. A statárium és a szigorú sajtócenzúra fenntartása mellett a német propaganda aktív bátorításával és a politikusok és a macedóniaiak között a német arany bőkezű szétosztásával az uralmon lévő párt elérte, hogy elfojtsa az ország hangját, s hogy elterjessze, Macedóniát csak a központi hatalmak segítségével lehet megmenteni. Ezzel egy időben német tiszték kerültek a Hadügyminisztériumba és a hadsereg vezetésébe, ahonnan az antanttal szimpatizálókat kirakták. A kormány minden elővigyázatossága ellenére a mozgósítási rendelet kiadása után magától értetődő volt, hogy a parasztkatonák egyáltalán nem adták fel hagyományos tiszteletüket Oroszország iránt és minden lelkesedés nélkül vonultak be. Készen álltak, sőt türelmetlenül harcolni akartak Szerbiával Macedóniáért, de vonakodtak fegyverrel Oroszország vagy Nagy-Britannia ellen vonulni, mely mindig Oroszország mellett foglalt helyet a nép szívében. Bárki, aki tanúja volt az 1912-es mozgósításnak, nem veheti semmibe azt a különbséget, ami most megmutatkozik a tartalékosok viselkedésében. Ám némileg vigasztalta őket az az ígélet, hogy Macedóniát Bulgáriának ígérték az antanthatalmak is, és hogy hazatérhetnek otthonaikba, amint vérrokonjaik felszabadítását elérték.

Úgy tűnik, szükséges felidéznünk ezeket a körülményeket annak érdekében, hogy a jelenlegi helyzetet tisztán lássuk. Az ellenséggel szembe kerülve a csapatok jól küzdöttek, a sikereik csillapítani látszanak az oroszbarát pártok szembenállását, átmenetileg népszerűsége-

⁴⁶ A bolgár nemzetgyűlés neve.

get hoztak a királynak és a kormánynak. A szobrányje, amit a legkésőbbi, még törvényes időpontban hívtak össze, megszűnt ellenálló közegnek lenni és a kormány által követelt dolgokat ellenállás nélkül megszavazza. Azt még meglátjuk, hogy ezeket a forrásokat hogyan fogják előteremteni, s meddig fog kitartani a politikai fegyverszűnet.

Macedónia meghódításának számlája még rendezésre vár, és a vidék, amit már így is kimerített az 1912-es és 1913-as háború, nem tudja kifizetni azt külföldi pénzügyi segítség nélkül. Eddig Németország vállalta a számvevőtiszt szerepét, azonban a nincstelen Törökországgal a másik kezében pillanatnyilag vissza kell fognia bőkezűségét az államokkal és egyénekek szemben. Bulgáriától most azt várják el, hogy gabonával lássa el Németországot és Törökországot is, így számottevő mennyiségű arany került az országba. Azonban az élelmiszerek ára óriásit nőtt és a kormány hamarosan rá fog kényszerülni, hogy megtiltsa a kukorica kivitelét. Más termékek árai, mint a bőr, a különböző fémek stb. megduplázódtak vagy megháromszorozódtak, és Bulgária képtelen ellátni magát az újonnan meghódított területekről, amit szó szerint megkopasztottak a németek és az osztrákok.

Így elkerülhetetlennek látszik a nagyon komoly gazdasági válság; a velejáró elégedetlenség egyenlő mértékben növekedni fog a macedóniai hadjárat keltette lelkesedés csökkenésével. Az éhes emberek megszűnnek a németeket és osztrákokat mennyek küldte jótévőnek tekinteni és fel fog merülni bennük, hogy megszabaduljanak tőlük s valahogy véget vessenek a háborúnak. A németek arrogáns és tapintatlan viselkedése (alacsonyabbrendűnek tekintik a bolgárokat) már így is kezdett terhes lenni a népnek, amely legjobb esetben is csak mély aggodalommal figyel a külföldiek jelenlétét.

Nincs többé olyan indok, amiért Bulgáriának továbbra is el kellene viselnie a németeket, vagy amiért folytatnia kellene a háborút. Macedónia annektálásával elérte azt a célját, amiért fegyvert ragadott. Nincs számára olyan elképzelhető indíték, amiért a vérét kellene hullatnia a Kostantinápolyra és Kis-Ázsiára vonatkozó német tervek előmozdítása érdekében, ami, ha megvalósul, csupán egy korridorállam megalázó pozíciójába süllyesztené őt. Nincs oka folytatni a harcot, kivéve azt a félelmet, hogy az antanthatalmak győzelme maga után vonná Macedónia elvesztését és ott idegen uralom létesítését. Amennyiben biztosítani tudnánk egy ilyen végeredmény ellenkezőjéről, a hűsége mostani szövetségesei iránt, amely nem

érzelmi alapon, rokonságon vagy valláson nyugszik, hirtelen aláaknázódna. Nemzeti céljai most Dobrudzsa egy részének visszaszerzésére, kereskedelmi kijáratként Kavála megszerzésére és az Európa által garantált Enosz–Mídia vonal visszaállítására korlátozódnak. Dobrudzsát illetően Románia kész engedményeket tenni, ha Bulgária változtat politikáján. Kaválát csupán a tengeri hatalmak egyetértésével lehet megszerezni. Az Enosz–Mídia vonal visszaállításához Németország soha nem fog hozzájárulni, mely, mint azt sok bolgár sejtí, titkos megállapodásba foglalta ezt a Portával Törökországnak a Marica-völgyért járó kárpótlás fejében.

Ezek az egyszerű megfontolások elég nyilvánvalók a legtöbb bolgár számára. A logikus és elkerülhetetlen következmény ama erősödő tendencia kell legyen, hogy elhagyják a központi hatalmakat és megegyezést keresnek az antanttal. A változás első jelei talán a békéért való agitáció formáját fogják öltetni, és a múltból megítélve ezt a hadsereg részéről várhatjuk. A tavaszi vetés időszaka közvetlenül előttünk áll, s a parasztkatonák felteszik a kérdést: miért tartják távol őket a földjeiktől most, hogy Macedóniát megnyerték maguknak? Ha az elégedetlenségük nem ölt igazi alakot tavasszal, valószínűleg 1913-hoz hasonlóan majd a nyár folyamán fog, amikor az aratás közeledtével a kormány azzal a választással nézett szembe, hogy vagy általánosan leszereli [a hadsereget], vagy azonnal betör Macedóniába. Ma Macedóniát megszerzték, így kizárólag a béke lesz az egyetlen követelés, hacsak a nyugati hatalmak ismét le nem rohanják a területet azzal a valós vagy feltett szándékkal, hogy visszaállítsák a szerb uralmat. Erős vágyakozás van mind a hadseregben, mind a nép körében Drinápoly és Trákia visszaszerzésére, amit oly súlyos áron szereztek meg, és amit végül Törökország elcsent tőlük. Ám Németország közbeavatkozott vétőjával, amit előkelő körökbeli barátai támogatni is fognak. A magatartásuk az antanthatalmak melletti reakciót fog kiprovokálni, amelyek segítségével a nemzeti program teljes megvalósítása elérhetetlen.

Hogy a reakció először a béke, azután pedig az antanthatalmak érdekében fog megjelenni, gyakorlatilag biztos. Az viszont, hogy ezek a hatalmak tudják-e, hogyan profitáljanak belőle, azt nehéz előre látni. Az első pillanattól kezdve alábecsülték Bulgária szerepét a világégésben, míg Németország pontosan felmérte azt. Bulgária dezertálása a központi hatalmak oldaláról még most is tönkre tenné Németország ázsiai és afrikai ambícióit, s megadná a jelet Romániá-

nak és Görögországnak az antanthoz való csatlakozásra. Egy ilyen *volte face* jelenleg csupán mint számba vehető lehetőség van jelen, minthogy a hatalom mostani birtokosai, akik Oroszországot illetően veszélyeztetik a jövőt, nem fognak könnyen engedni szorításukból. De legalább tanácsos lenne az antanthatalmaknak hagyni a helyzetet beérni és tartózkodni a felesleges és indokolatlan provokációktól. A „büntető” intézkedéseknek mindenféle katonai jelentőség híján csupán bősztító hatása lenne, mint a kelet-angliai partvidék német bombázásának.

12. dokumentum

Megjegyzések a felmerülő kérdésekről, ha Bulgária hajlandó különbékét kötni (írta: Henry Noel Brailsford)

(MS 951 c.26/4 Balkans Jan. – Mar. 1917)

1. Katonai kérdések

Meg kellene-e próbálnunk hathatós segítséget nyújtani Bulgáriának a központi hatalmak ellen vagy elégedjünk-e meg a nagyon jóindulatú semlegességével?

A Bulgáriát a különbéke megkötésére ösztönző legfőbb indíték a háborús fásultság lesz és az, hogy egyre nehezebben tudja a földműveseit rábírnai a küzdelem folytatására. A tiltakozások valószínűleg nem annak szólnak, hogy a németek oldalán harcoljanak, hanem hogy egyáltalán tovább harcoljanak. Ha ez így van, ugyanilyen erősen ellenezni fogják, hogy a mi oldalunkon harcoljanak, annál is inkább, mert számukra a „mi oldalunk” a gyűlölt szerbek és románok oldalát jelenti. Világos tehát, hogy a különbéke csak akkor lehet vonzó számukra, ha a harcok azonnali végét jelentené. Ha aktív segítséget kérünk tőlük, a tárgyalások valószínűleg sikertelenek lesznek.

A bolgár őszinteség próbája lesz, hogy készek-e megengedni nekünk, hogy a teljes területüket igénybe vegyük a hadműveleteinkhez, különösen a vasútvonalait. Azonnal fel kell adniuk Üszküb, Niš és más kulcsfontosságú pontok birtoklását.

Internálniuk kellene-e az összes németet Bulgáriában? Amennyiben lehetséges, kívánatos lenne, de lehet, hogy veszélyeztetné a Romániában lévő csapataik biztonságát.

2. *A dinasztia kérdése*

Követelnünk kellene-e Ferdinánd lemondását a trónról? Ennek eredményeképpen a trónra Borisz herceg kerülne, akinek orosz és ortodox neveltetése, túl fiatal és tapasztalatlan mivolta megakadályozná, hogy saját maga komoly szerepet játsszon. Azonnal orosz kezekbe kerülne és a bulgáriai oroszbarát (azaz reakciós és klerikális) [csoportokra] kellene támaszkodnia, ami által szembe találná magát a komoly ellenzékkel jelentő sztambulovista csoportokkal⁴⁷ és az összes haladó párttal. Megtörésükhöz orosz segítségért kellene folyamodnia, amivel orosz vazallussá válna. Azok az alapok, melyek a brit politikát korábban vezették, miszerint a független Bulgáriát a közel-keleti orosz hegemonia szükségszerű gátjának tartották, még mindig fennállnak [cogent]. Ha egyrészt Ferdinánd királyt a trónon hagyjuk, nem csupán a frontváltást érjük el állampuccs nélkül, de megnyerjük magunknak ezt az okos, ám gátlástalan férfit politikánk támogatójának. Mondhatják, hogy túl álnok még az átmeneti haszon szempontjából is, azonban az a fejedelem, aki sorjában elárulta minden lehetséges pártfőjét, kénytelen lesz végül azokhoz ragaszkodni, akik megmentették.

Akárhogy is, a királytól való megszabadulás nem biztosít be minket. Soha nem kerülne meg úgy Boriszt, mint ahogy azt Milán tette Sándorral, és sokkal aktívabban áskálódna felelősség nélkül, mintha ráhagynák Bulgária konszolidálásának feladatát.

3. *Területi kérdések*

Esélye sincs annak, hogy rávegyük Bulgáriát a központi birodalmak elhagyására, kivéve, ha biztosítjuk jogos területi követeléseinek kielégítéséről. A központi hatalmak lehet, hogy többet is adnak neki. Ezek a követelések, természetesen:

- a. Macedónia – legalább a „vitatott zóna”, ahogy azt az 1912-es szerződés meghatározza. Ez természetesen a minimum, minthogy a vitatott zóna, sőt maga Üszküb akkoriban (sőt talán még mindig) sokkal inkább bolgár volt, mint szerb.

⁴⁷ Sztefán Sztambulov (1854–1895) bolgár politikus, miniszterelnök (1887–1894). Itt az ő politikáját követőkre utal a szöveg, aminek egyik sarokpontja az Oroszországtól való lehető legnagyobb függetlenség megőrzése volt mind a belpolitikában, mind a külpolitikában.

- b. A dobrudzsai határ, ahogy 1912-ben létezett – ismét enyhe követelés, mivel a régi határtól északra [élő] népesség inkább bolgár és török, mintsem román.
- c. A tengeri részek kérdését a legjobban úgy lehetne megoldani, hogy Bulgáriának ugyanolyan használati jogot adnának a szabad kikötővé vált Szalonikiben és Kaválában, mint amelyet Szerbia [már] élvez Szalonikiben. Saját kikötővel és rakodó térrel, a vasútvonalak működtetési jogával, [amihez] és egy Szófiát Kaválával összekötő vasútvonal megépítésére vonatkozó koncesszió szükséges a már meglévő Szerresz–Dráma szakasz kihasználásával. Nem elegendő Kaválát átadni Bulgáriának, de nem is szükséges. Ha Bulgária megkapja Monasztirt, jogot kell kapnia Szaloniki használatára. A szabad kikötők jobb megoldásnak bizonyulnak, mint az annexió, mert [előbbi] a balkáni együttműködés kezdetét indítaná meg.

4. A jövőbeli berendezkedés

Az egyetlen biztosíték a balkáni német vagy orosz hegemonia és a megvalósításukért folyó küzdelem ellen a Balkán Föderációban rejlik. Bulgária hozzájárulása ennek létrehozásához a megállapodás egyik feltétele kell, hogy legyen. [A föderációnak] vámuniónak és védelmi szövetségnek kellene lennie. Rendelkezni kell a partnerek közötti közvetítésről és döntőbíráskodásról, azonban a döntőbíró nem lehetne kizárólag a cár, különben az 1913-as fiaskó ismétlődne meg.

Továbbá lépéseket kellene tenni, hogy megszüntessük Szófia ráutaltságát a német pénztökére. A tartozását át kellene vállalnia a szövetségeseknek és bankot kellene alapítani az olasz modell alapján.

5. Garanciák

A jóhiszeműség garanciája lehet:

1. Bulgária részéről vasútvonalai használatának átadása.
2. Részünkről a macedóniai és dobrudzsai ideiglenes bolgár adminisztráció elismerése.

H. N. Brailsford
1917. január 8.

13. dokumentum

Noel Buxton levele Lord Crewe-nak a világháború utáni balkáni rendezéséről, 1919. július 21.

MS 951 c.24/11 Balkan Letters 1916–1919

Kedves Crewe!

Hadd egészsítem ki egy-két ponton beszélgetésünket a balkáni rendezés tartósságát illetően.

Ismerve a különböző balkáni államokban a vezető személyiségeket és az utóbbi húsz esztendőben számos odairányuló utazásomnak [köszönhetően], képtelen vagyok szabadulni a gondolattól, hogy a háború megisméltődésének elkerülése sokkal nehezebb kérdés, mint gondolnád, ha semmibe veszik az önrendelkezés [elvét].

Tekintve, hogy a Hatalmak keze nincs megkötve (mert nem ismerték el az 1913-as bukaresti békét), nekem úgy tűnik, hogy a Balkán Bizottság (amelynek Bryce az elnöke volt, amíg nagykövet nem lett) csatolt határozata képviseli a józan álláspontot [sound statesmanship].

De amennyiben axiómának számít, hogy egy szövetséges állam semmilyen körülmények között vagy semmilyen kompenzáció ígéretével sem kérhető arra, hogy feladjon olyan területeket, amelyeket 1914-ben birtokolt, akkor különösen sürgető probléma, hogy megtaláljuk a felkelés [outbreak] megakadályozásának maximális garanciáit, hiszen [ennek következtében] nagy néptömegek válnának irredentává, a feszültség pedig kétségtelenül nagy lenne. És ha meg is teszünk minden lépést, hogy megakadályozzuk ezt, a biztonság közepében se kerülnénk [there would be no margin of security].

A veszély a Macedóniában nagy számban jelenlévő elégedetlen kisebbségektől vagy a nemzeti becsületében megsebzett Bulgáriából eredne.

Ezen pontok kapcsán mindazok természetesen szkeptikusak, akik úgy gondolják, hogy minden nép háborúval fenyeget, ha nem kap meg mindent, amit akar. Ami az első pontot illeti, a macedóniai helyzetnek vannak olyan különleges jegyei, amelyek nincsenek jelen máshol.

1. Az exarchista népesség ambícióját felerősítette, hogy elismerték követeléseit a San Stefanó-i békében.

2. A felkelő mozgalom magasan képzett és olyan hegyvidéki területen működik, ahol a fennálló körülmények között egyetlen kormány sem tudná biztosítani a közrendet.
3. Az emberek pszichológiája különösen eltökélt, amint azt bizonyítja az a sok szenvedés, amit újra és újra hajlandók voltak elviselni.

A második pontot illetően – a Bulgáriából eredő veszélyt illetően – csak képzelj magad elé egy nagy katonai képességekkel és önbizalommal bíró népet, amit [állandóan] csábítana bizonyos belső vonalak birtoklása egy rendkívül sérülékeny területi övezet határa mentén. Nem segíti a helyzetet, mint ismeretes, hogy M.[onsieur] Venizelos maga is [elismerte], Bulgáriának kellene birtokolnia Kaválát és a tőle keletre lévő vidéket, s azt remélte, hogy a görög lakosság [helyzete] nyugaton megerősödik a migráció révén. Nem könnyű belátni, hogy a nemzetközi fellépés hogyan akadályozhatná meg a bosszúháborút. A mozgalom más Hatalmaknál [akár] támogatást is nyerhet.

Bárhogy is, minél jobban elvágják a bolgár kereskedelmet délen, annál több kereskedelmi kapcsolat alakulna ki északon, a tengeri hatalmakkal pedig az árucere lecsökkenne. A kereskedelmi kapcsolatok politikai szimpátiákhoz vezetnek, ami úgy végződhet, hogy Bulgáriát a teuton államok kihasználják, Olaszországról nem is beszélve. Szükségtelenül táplálni Bulgáriában a bosszút németbarát játéknak bizonyulhat.

Ezen eshetőségek ellen ekképp érvelnek: a háború úgy előzhető meg, hogy annyira lecsökkentik Bulgária erőforrásait, hogy a háború nem lenne kifizetődő számára. Erre az a válasz, hogy a balkáni államokat nem mindig fogták vissza kiegyensúlyozott számítások.

A stabilitás egyetlen reménye, hogy a sérelmeket nemzetközi ellenőrzés kialakításával enyhítenék. Különösen azokon a területeken van szükség az ilyen kontrollra, amelyeket Bulgária bűnösségétől eltekintve számára biztosítanak az önrendelkezés és a gazdasági földrajz alapján.

A nemzetközi fellépés az alábbi pontokkal kapcsolatban tűnik nagyon fontosnak: 1. oktatás (iskolák és diplomák) 2. közrend 3. közlekedés. (1) A macedóniai népesség a bolgár iskolarendszert tekinti a haladó gondolatok megjelenítőjének, ami figyelemreméltó gyökeret vert [már] a bolgár elmében, és ami kapcsolatot teremtett a Nyugattal. Hasonlóan a bolgár rezsimre úgy tekintenek, mint amely lehetőséget ad az ipar fejlődésének, például a mezőgazdasági gépe-

ket és módszereket tekintve. A legkevesebb, amit a megfelelő ellenőrzés adhat, az az iskolák számára adott valódi autonómia rendszere. (2) A közrendet illetően, amennyiben a nemzetközi ellenőrzést ki lehet terjeszteni a csendőrségre is, a kormányzó állammal szembeni ellenségességet nagymértékben enyhíteni lehetne. (3) Az átutazás valódi szabadsága a vasútvonalakon és a kikötőkben nemzetközi ellenőrzést kíván meg. Az egyes pontokon a nagyhatalmak tisztjeinek jelenléte alapvető változást eredményezne. Még akkor is, ha számbelileg kevesen vannak, s csupán Szalonikiben, Kaválában, Monasztirban és Üszkübben tartózkodnának, a tény, hogy ők a felelősök a kisebbségeknek járó jogok garanciáinak végrehajtásáról szóló jelentések elkészítéséért, csökkentené a lázadó agitátorok erejét. A fentiekén túl, amit M.[onsieur] Venizelos is támogat, létre lehetne hozni egy transzmigrációs rendszert, amelynek a nagyhatalmak adnának tekintélyt. Egy ilyen lakosságcsere Macedónia és Trákia között [...] megszüntetné a baj fő forrását.

Bátorkodom hosszasan írni, mivel a jövődöbeli háborúk elkerülése sokkal fontosabb még az igazságosság megvalósításánál is. Továbbá mert kétségtelenül az a veszély fenyeget, hogy a békedelegátusok elszalasztják a lehetőséget a háború megakadályozására. Az a veszély áll fenn, hogy úgy vonulnak be a történelembe, mint vízvezeték szerelők, akik megszüntettek egy szivárgást, de közben másik kettőt okoztak.

14. dokumentum

„Balkáni reform” – Részlet Noel Buxton kéziratban maradt önéletrajzi vázlatából

MS 951 c.8/2 „Autobiography – Balkan Reform” (feltehetően 1944 környékéről)

Evan[s] könyve, a „Külpolitika a hátsópadból”⁴⁸ jó összefoglalását adja a balkáni tevékenységeimnek, ezért itt jobban teszem, ha a Balkán Bizottság munkájának inkább személyes aspektusait rögzítem.

⁴⁸ T. P. Conwell-Evans: *Foreign Policy from a Back Bench, 1904–1918*. Oxford University Press, Oxford 1932. Az angol politikában a „back-bencherek” azok a parlamenti képviselők, akik nem töltenek be miniszteri pozíciót, illetve nem az ellenzék szószólói.

Amikor először megismertem a macedóniai népek szánalomraméltó helyzetét, komolyan megindítottak szenvedéseik, s főleg az a tény, hogy ez az országnak köszönhető. 1878-ban Disraeli megóvta a Török Birodalmat Európában attól, hogy Oroszország felszabadítsa [azokat a területeket]. Az 1903-as felkelés és azt követő gyalázatos mérszárítások és faluéletések parancsoló hívást jelentettek számomra, és azon év augusztusában a nyaralásom Humbie-ban⁴⁹ azzal telt, hogy felrázzam a kormányt a *Times* hasábjain keresztül.

A Balkán Bizottságot, amit C. R. B.⁵⁰ és én alapítottunk 1902-ben, Mr. Bryce segített mozgásba hozni, s augusztus végétől nyakig voltunk a teendőkkal. Szereztünk egy nagy, folyóra néző helyiséget Bernard Shaw házában az Adelphi Terrace-on,⁵¹ ahol gyűléseket szerveztünk és szórólapokat gyártottunk, ami parányi számunk ellenére aránytalanul nagy közfigyelmet váltott ki idehaza és külföldön egyaránt. Barnett [kanonok]⁵² révén sikerült ragyogó titkárt szereznünk Arthur Moore⁵³ személyében. Felvillanyozó emlékeim vannak azokról a komoly erőfeszítésekről, amelyekkel megpróbáltuk rávenni a kormányt és az európai koncertet, hogy reformokat erőltessenek Törökországra. Brailsford, Nevinson,⁵⁴ Sir Arthur Evans és C. R. B. kítűnő kollégák voltak. A buzgó munka okozta lelkesültség olyan örömet okozott, amely teljesen ellentétben állt az ügyünk alanyainak üldözött sorsával. Azon az őszön több szabadságot vettem ki a sör-

⁴⁹ A skóciai Edinburghtól délkeleti irányban található település.

⁵⁰ Charles Roden Buxton.

⁵¹ Adelphi (görögül fivérek) London Westminster részének egyik körzete volt, amit az Adam fivérek építettek a 18. század második felében. A területen lévő épületeket, így az Adelphi Terrace-on említett helyiséget az 1920-as években lebontották.

⁵² Samuel Barnett (1844–1913) az anglikán egyház klerikusa és aktív társadalmi reformer, 1906-tól haláláig a westminsteri apátság kanonokjaként szolgált.

⁵³ William Arthur Moore (1880–1962) ír származású brit újságíró, 1904–1908 között a Balkán Bizottság titkára.

⁵⁴ Henry Woodd Nevinson (1856–1941) brit haditudósító, de beszámolóí érintették ezen kívül a gyarmati helyzetet, az afrikai rabszolgaságot és a szüfrasset-mozgalmat is.

főzdeből⁵⁵ és a legtöbb estémet beszédek tartásával töltöttem keresztül-kasul az országban. Sok teendő akadt a politikusok felkeresésével, különösen a külügyminiszter Lord Lansdowne-nal, aki szerencsére rendkívül rokonszenvezett [a célunkkal]. Noha semmiképp sem volt egy Gladstone-i értelemben vett humanitárius, de nagyon szeretne volna látni a reformokat, hogy elkerüljük a háborút. A hatalmakhoz folyamodván, melyek közösen képesek voltak nyomást gyakorolni a szultánra, azt akarta, hogy képes legyen erős közvéleményre mutatni Nagy-Britanniában. Ez annál örömtelibb volt számunkra, amikor unokatestvére, Gore püspök⁵⁶ elmondta, hogy Lansdowne a valóságban eléggé cinikus szokott lenni ilyen ügyekben.

A télen Hugh Law⁵⁷ és én elvittük Lelandet⁵⁸ a Balkánra, ahol bejártuk a törökök által letarolt régiót a Fekete-tenger közelében. A falvakban, ahol csupán egy-két ház maradt meg, a januári nagy hó alatt éhező gyerekekre lertünk, akik elrejtöztek a minket kísérő török katonák előtt.

Drinápolyban, ahol elhagytuk a vasutat, a törökök megtagadták, hogy elhagyhassuk a várost, így meggyőztük a görög konzult, segítsen nekünk meglógni előlük. Kora hajnalban útnak indultunk az egyik apró hintóban, ami akkoriban az egyetlen eszköze volt a balkáni utazásnak. Elértük az óhajtott helyszínt és egy apró kályha körül [épp] a végtagjainkat olvasztgatva ebédelni készültünk, amikor hirtelen berontott a kormányzó titkára, akit kijátszottunk, és aki üldözőbe vett minket, miután értesült elindulásunkról. A szerencsétlen embert szörnyű fogfájás gyötörte és körbe volt tekerve a megduzzadt arca. Utazásunk megakadályozásának kudarcától is szenvedve, ami jó eséllyel a hivatalából való eltávolításához vezetett, megjelenése legalább annyira volt szánalomra méltó, mint komikus.

A következő tíz évben majdnem az összes őszi szabadságomat a Balkánon töltöttem, kivéve, ha ebben nem akadályoztak meg parlamenti ülések vagy választások. Az első öt év alkalmával zajlott a

⁵⁵ Noel Buxton eredetileg a családi tulajdonban lévő Truman, Hanbury & Buxton's Co. spitalfieldsi sörfőzdeben kezdett dolgozni nagybátyja, Edward Buxton mellett.

⁵⁶ Charles Gore (1853–1932) az anglikán egyház püspöke (Worcester, Birmingham, majd Oxford). A brit Keresztény Szociális Unió megalapítója.

⁵⁷ Hugh Alexander Law (1872–1943) ír parlamenti képviselő a brit alsóházban.

⁵⁸ Leland William Wilberforce Buxton (1884–1967), Noel Buxton fivére.

Nemzetközi Csendőrség fokozatos felállítása. Az utazásainkat brit, osztrák, francia és olasz tisztek segítették a körzetüknek megfelelően. Nem lévén több hatáskörük a megfigyelésnél, többnyire az erőszakos tettek rögzítésével foglalkoztak. Ezeket nem csupán a törökök habitusa, hanem a szomszédos államokból származó fegyveres bandák vérengző tevékenysége okozta, amelyek mind abban reménykedtek, hogy megöröklik a földet a „beteg ember” elhalálása esetén, ezért meg akarták semmisíteni riválsaikat. A legtöbbet a bolgárok szenvedtek, akik ellen a törökök támogatták a görögöket és szerbeket, hiszen a bolgár igények voltak természetesen a legnagyobbak, a törökök pedig egyedül Bulgária támadásától tartottak. Így a szerencsétlen bolgár falvak nem bizonyultak elég erősnek, hogy ellenálljanak a vérszomjas bandáknak, amelyek közül kegyetlenségben talán a görögök vitték el a pálmát.

Amikor 1907-ben Monasztirban voltunk, éppen belefutottunk egy ilyen tipikus szerencsétlen esetbe. Egy Szmilevónak nevezett nagy és virágzó falut az egyik vasárnap reggel hirtelen megtámadt egy görög banda. Sokakat megöltek, a sebesülteket pedig még mindig a vasárnaponta felöltött ünnepi népviseletbe öltözve találtuk. Semmilyen orvosi ellátást nem kaptak, mert a törökök nem engedték, hogy az eljusson hozzájuk. Nyomorúságos látvány volt, azonban azon túl, hogy ez az epizód csupán újabb tétel lett a külföldi tisztek által csak a „hentes számlájának” nevezett jelentésben, semmilyen következménnyel nem járt.

A Balkánra tartó utazásaim során velem tartott Charlie, Charles Masterman,⁵⁹ Rollo Meyer,⁶⁰ Cecil Harris,⁶¹ Noel Farrer,⁶² Lothar de Bunsen, Hugh Law, Rosslyn Bruce és Leland, aki mindannyiunkat meglepett, amikor csatlakozott egy bolgár bandához és fegyvereket csempészett Törökországba, s ehhez illően egy török határőr golyójától kellett volna halálát lennie.

⁵⁹ Charles Frederick Gurney Masterman (1873–1927) brit liberális politikus és újságíró. A világháborús Asquith-kabinetben a Lancasteri Hercegség kancellárja posztot viselte.

⁶⁰ Horace Rollo Meyer (1868–1953) plébános, Buxton egyetemi barátja Cambridge-ből.

⁶¹ Eddig nem tudtam beazonosítani, de Buxton irathagyatékából tudjuk, hogy többször is elkísérte a Balkánra, valamint a Balkán Bizottság taglistáin is szerepel a neve.

⁶² Eddig nem tudtam beazonosítani.

1906-ban különleges utam volt a de Bunsenekkel és Rosslyn Bruce-szal. Rosslyn és én Berlinen keresztül jöttünk vissza, ahol [jó sok időt] töltöttünk el Sir Frank Lascelles-szel,⁶³ aki akkoriban nagykövet volt. Magával ragadó és szimpatikus személyiség volt, aki hitt abban, hogy Anglia jól kijöhet Németországgal. Közeli kapcsolatban állt a császárral, aki nem sokkal előtte éppen a nagykövet ágya szélén ült, amikor azt ledöntötte egy megfázás. Megkérdeztem [Lascelles-t], hogy a császárnak érdekében állna-e a mézárások megállítása a Balkánon. Számos fényképet vittem magammal, amit csendőrtisztek készítettek a halott áldozatokról és azt mondtam, hogy a császárt talán felkavarhatják ezek. Lascelles azt válaszolta, hogy a császár nem hogy nem tenne semmit az ügy érdekében, de hogy az olyan ügyek, mint a mézárások, egyáltalán nem is foglalkoztatnák.

1907-ben C. R. B. és én magunkkal vittük Charles Mastermant és hazafele a bécsi Hofburgban meginterjúvoltuk a híres osztrák külügyminisztert, Aehrenthal.⁶⁴ Beszéltünk vele Greynek a törökországi reform iránti aggodalmairól, amire azt válaszolta: „Semmi nem fog történni. Az Önök Sir Greye a béke embere. Kishalakra horgászik.” Ennek az útnak az alkalmával láttuk először jelét annak, hogy a török hivatalnokok is elégedetlenek a szultán rendszerével. Csodálatomra egyik este a helyi török kormányzó, megtéve minden óvintézkedést, hogy ki ne hallgassanak minket, olyan dolgokról kezdett beszélni, amik annyira égbekiáltó árulásnak tünnek, hogy azt gondoltam, eleve megtervezte, hogy olyan kijelentéseket csaljon ki belőlünk, amelyeket jelenthet a feletteseinek. Azonban annak az elégedetlenségnek a valódi jele volt, amely hirtelen megmutatta magát az ifjútörök felkelés során 1908-ban. A mozgalom olyan aktív fiatalemberekből állt, akik meg akarták menteni hazájukat a külföldi dominanciától, amit Abdulhamid inkompetenciája eredményezett. Erősen kételkedtünk abban, hogy a török elme képes-e idomulni a civilizált eszmékhez, azonban az ifjútörökök energikusak voltak és pillanatok alatt kibékültek az addig a szultán ellen harcoló lázadó bandákkal. Kiküldtük a Balkán Bizottság titkárát, akit mélyen megérintett, amit az ifjútörökről látott, és olyan lelkesedéssel fejezte ki magát, ami

⁶³ Sir Frank Cavendish Lascelles (1841–1920) brit diplomata, Nagy-Britannia berlini nagykövete 1895–1908 között.

⁶⁴ Alois Lexa von Aehrenthal (1854–1912) az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere 1906-tól haláláig.

szinte kötelezett minket arra, hogy támogassuk az ügyüket. Ugyanakkor a legtöbbször óvatosságra intett, és Sir Arthur Evans és én felkerestük Sir Edward Greyt, akinél azt szorgalmaztuk, hogy ellemezze a csendőrtisztek visszahívását [a macedóniai vilajetekből]. Ám a tiszteket hamarosan kivonták és egy időre a rivális erők is békét kötöttek.

A reform kérdését hamarosan elhomályosították a helyére lépő nemzetközi bonyodalmak. Greyt igazán az Anglia elleni német ellenségesség aggasztotta. A kilátásban lévő háború miatt Oroszországgal kellett barátságot ápolnia, ennél fogva amikor Ausztria–Magyarország lecsapott a Törökország gyengesége okán adódó lehetőségre és annektálta Boszniát, [Grey] az osztrák politika metsző bírálója lett. Oroszország szintén tiltakozott és támogatta a felháborodott szerbeket. Osztrák csapatok gyülekeztek a szerb határon, elfoglalva a Belgrádhoz közeli szigeteket a Dunán. Pont ebben a helyzetben haladtunk át Belgrádon, minthogy az ifjútörökök meghívtak minket, a Balkán Bizottságot Konstantinápolyba, ahova így delegációt küldtünk. Európa teljes riadalomban volt, és az osztrákok meggyőzték magukat, hogy titokban brit küldöttség vagyunk a szerbek feltűzésére. A szerbek pedig osztrák kémektől tartottak. Linnét Howellt, aki éppen vázlatokat rajzolt Belgrádon, le is tartóztatták. A ránk, ártalmatlan humanitáriusokra kényszerített nyilvánosság zavarba ejtő volt, de szórakoztató belegondolni, hogy milyen szörnyűeknek tűntünk.

Megszabadultunk az európai politika e bonyodalmától és tovább-siettünk, hogy találkozzunk az ifjútörökökkel. A Konstantinápolyban eltöltött időnk rendkívül festői [picturesque] volt: bankettek, színdarabok, ahol tanúi voltunk a fő nemzeti hősnek tartott Envernek⁶⁵ szóló ovációnak, és az ifjútörökök kívánságára az agg nagyvezír⁶⁶ is vendégül látott minket. Ezek a szeretetreméltó úriemberek elhatározták, hogy a szultán elleni hangulatkeltésre használjanak fel minket. A

⁶⁵ İsmail Enver (1881–1922) az ifjútörök mozgalom egyik legbefolyásosabb képviselője, 1908–1911 között Berlinben katonai attasé, az első világháború alatt oszmán hadügyminiszter és a hadsereg főparancsnoka.

⁶⁶ Mehmed Kâmil pasa (1833–1913) oszmán államférfi, különböző tisztségek betöltése mellett több ízben a birodalom nagyvezíre.

szelámlík⁶⁷ (avagy a szultán hivatalos mecsetlátogatása) után a terv megdőbbentő formát öltött. Hirtelen felkértek, hogy találkozzunk magával a Vörös Szultánnal. Igen nehézkes és udvariatlan lett volna visszautasítani, de mielőtt elfogadtuk volna, ragaszkodtam ahhoz, hogy egyeztessenek Sir Edwin Pearsszel, a brit közösség kiváló vezetőjével, aki jóváhagyta és velünk is tartott. Csakugyan drámai pillanat volt, amikor a véreskezű szultán, horgas orrával, frakkban, fogadott minket mint vendégeit, így megszegyenülve a török közvélemény előtt. Az ifjútörökök rákényszerítették, hogy fogadja azokat az embereket, akik leleplezték büntetteit, ahogy azt a török közvélemény jól tudta. Ez mind annak a tervnek a része volt, amely végül a szultán szaloniki internálásához és az ifjútörökök Nagy Háború utánig tartó diadalához vezetett.

A brit diplomácia nem szimpatizált az ifjútörökkel való barátkozásunkkal. Noha a nagykövetségünk, Sir Gerard Lowther⁶⁸ tisztában volt ezzel, nagyon udvarias volt és rendelkezésünkre bocsátotta a nagykövetség sétahajóit, vendégül látta sokaságunkat vacsorára. Miután a hölgyek elhagyták az asztalt, megkapó jelenet zajlott le. A Közel-Kelettel foglalkozó világhírű régész, Sir Arthur Evans volt természetszerűleg az a személy, akire Sir Gerardnak figyelmet kellett volna szentelnie. Ő azonban egy fiatalembernek szentelte magát, aki megrendeléseket igyekezett felhajtani egy brit lőfegyvert gyártó vállalat nevében. Evans nem készült fel arra, hogy lekicsinyítsék. Megrökönyödésemre hirtelen felállt, szó nélkül megrázta a nagykövet kezét és elhagyta az épületet.

⁶⁷ A *szelámlík* ebben az értelemben az oszmán szultánok azon szokására utal, amely során a pénteki imádkozás alkalmával a palotából a mecsetbe vonultak ünnepélyes külsőségek közepette. Az abdulhamidi időszakban szokássá vált, hogy a pénteki *szelámlík* után fogadja a szultán a nagyhatalmak konstantinápolyi képviselőit. A Balkán Bizottság ilyen keretek közötti fogadása kvázi azt jelentette, hogy a szultán elismeri azt, mint hivatalos brit küldöttséget, amivel úgy vélem, valójában csak a brit nagykövetséget akarta kellemetlen helyzetbe hozni.

⁶⁸ Sir Gerard Augustus Lowther (1858–1916) brit diplomata, kisebb diplomáciai rangok után végül Konstantinápolyba nevezték ki nagykövetnek (1908–1913).

A nagykövetségen az egyetlen ember, aki igazán sokat tudott, a dragomán Fitzmaurice⁶⁹ volt (állandó szakértő), akivel jól összebarátkoztunk. Arra vonatkozó figyelmeztetéseit, hogy hiba lenne elhinni, hogy az ifjútörökök képesek a civilizációra, a külügyminisztériumunk is magáévá tette. Mi magunk mint baráti kritikusok megkíséreltük mérsékelni az ifjútörökök sovíniszta magatartását, amit az európai részeken élő nem török népcsoportok és az örmények irányába tanúsítottak. A következő időszakban megpróbáltam rávenni Greyt, hogy belássa, az ifjútörökök tartósan maradnak, és befolyásolhatjuk talán őket, ha barátságosak vagyunk. Részben követtük ezt a politikát és Sir Ernest Casselt⁷⁰ rábírták, alapítson brit bankot, aminek az élére Henry Babington-Smith-t⁷¹ nevezték ki. Azonban Anglia lehűtötte az ifjútörököket már a korai napokban, amikor még minden szimpátiájuk brit volt, és Németország karjaiba vetettük őket, amelynek nagyhatalmú követe, Marschall von Bieberstein⁷² került hamarosan a legfőbb pozícióba.

A dolgok sodródtak tovább, mígnem a világot újra meglepetés érte 1912-ben. Régi barátunk, Bouchier a *Times*-tól keresztülvitt egy kompromisszumot a szerbek és a bolgárok között, aminek az eredménye ezen hatalmak és Görögország Törökország elleni támadása lett 1912-ben.⁷³ Egyik balkáni hadsereg sem rendelkezett megfelelő

⁶⁹ Gerald Henry Fitzmaurice (1865–1939) 1888-ban csatlakozott a levantei brit diplomáciai szolgálathoz, amiben végül a konstantinápolyi főtolvács (dragomán) tisztségig emelkedett. Az ifjútörök forradalom előtti Oszmán Birodalom egyik legjobb ismerője, azonban az ifjútörökökkel nem tudott jó kapcsolatokat kiépíteni.

⁷⁰ Sir Ernest Joseph Cassel (1852–1921) porosz származású brit bankár.

⁷¹ Henry Babington Smith (1863–1923) brit bankár és közszolga, számos tengerentúli poszt betöltője, mielőtt 1920-ban a Bank of England igazgatójává nevezték volna ki. 1909-ben Törökország Nemzeti Bankjának (National Bank of Turkey) felépítésére érkezett Konstantinápolyba, amely 1914-ig működött brit tőkével.

⁷² Adolf Marschall von Bieberstein (1842–1912) német diplomata, 1898–1912 között konstantinápolyi nagykövet.

⁷³ Itt Buxton minden bizonnyal téved, amikor Bouchiernek szerepet tulajdonít a szerb–bolgár egyezmény létrejöttében. Életrajzírója megemlíti, hogy a görög és bolgár miniszterelnökökkel számos alkalommal éjszakába nyúlóan megbeszéléseket folytatott a kérdéses időszakban, ami valóban elősegítette a két fél közötti megegyezést. Grogan, 1926. 136., 139–140. Mivel a világháború alatt és után Bouchier irathagyatékának nagy része elveszett,

vöröskeresztes felszereléssel, ezért megalakítottuk a Balkáni Segélyalapot, hogy segítséget küldhessünk. Harold⁷⁴ és én októberben utaztunk oda, hogy megtegyük a szükséges előkészületeket.

A balkáni szabadság [liberation] barátai mély aggodalommal figyelték, amikor a kisállamok szembeszálltak a nagy birodalommal. Am Bulgária lenyűgözte a világot, amikor a lüleburgaszi ádáz útközetben⁷⁵ legyőzte a törököket. Amikor Harold és én Szófiába értünk, a fő veszély már elmúlt. A főparancsnok, Szavov tábornok⁷⁶ a harcmező közelébe indult, és igen nagy megtiszteltetés ért, amikor meghívtak minket, hogy tartsunk vele. Mielőtt elhagytuk Szófiát, megállapodásokat kötöttünk a Női Kísérő Hadtest számára, amely mentős alakulat volt, amit Mrs. Stobart⁷⁷ szervezett meg. Vele még Londonban találkoztam véletlenül, és hálás volt, hogy a segítségével a bolgár kormány hivatalosan is elismerte [az egységet]. Ezután elindultunk, hogy találkozzunk Szavovval, akit éppen a vasútnál találtunk meg. Ott összefutottunk egy tiszttel, aki hozott számunkra lovakat, s aki különösen hasznosnak bizonyult, amikor megálltunk éjszakára, hogy rávegyen néhány parasztcsaládot, fogadjanak be minket. A fronton előrehaladva a falvakat felgyújtották, néhányból még mindig füst emelkedett fel. Amikor megvizsgáltuk a házak maradványait, szanaszét szóródott háztartási eszközöket találtunk: fából készült kanalakat és primitív kerámiákat. A szerencsétlen török földműveseknek rövid idő alatt kellett elmenekülniük ökörfogatjaikon. Éhező kutyák lopakodtak elő. Elhasznált töltényhüvelyek hevertek szerte

nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy milyen szerepet játszott az 1912-es Balkán Szövetség létrejöttében, de az újabb szakirodalom nem tartja befolyását számottevőnek a tárgyalások alakulásában. Szerb–bolgár viszonylatban bizonyos, hogy a két fővárosban működő orosz diplomáciai megbízottak játszottak döntő szerepet az 1912. március 13-i szerződés létrejöttében és Bouchier is cáfolta saját közreműködését abban.

⁷⁴ Harold Jocelyn Buxton (1880–1976) Noel Buxton fivére, 1933–1947 között Gibraltár püspöke.

⁷⁵ 1912. október 28. – 1912. november 2.

⁷⁶ Mihail Georgiev Szavov (1857–1928) bolgár tábornok, kétszer hadügyminiszter, a bolgár hadsereg másodparancsnoka a Balkán-háborúk idején.

⁷⁷ Mabel Annie St. Claire Stobart (1862–1954) brit szüfrazsett-aktivista és segélymunkás. A Balkán-háborúk és az első világháború idején kizárólag nőkből álló orvosi egységeket hozott létre. Ő volt az első nő, aki a brit hadseregben elérte az ezredesi címet.

széjjel, amelyeket ősrégi puskákból lőttek ki. Elképzelted azt a török földművest, aki nem akart vagy nem tudott elmenekülni a török sereggel, az utolsó lövését is leadva egy bolgárra, mielőtt magát is lelőtték. A legtöbb paraszt visszavonult, ahogy tudott, minden értékét elveszítve. Ezek a menekültcsaládok Konstantinápolyon kívül táboroztak és százak haltak meg a kolerától, mert senki sem volt olyan gyakorlatias, hogy megszervezze az egészségügyi intézkedéseket.

Kirkkilisszébe [ma Kirklareli] érve átlovagoltunk a csatamezőn. A halottakat sietve temették el, de itt-ott egy kéz vagy egy láb felütni, vagy egy fej, sokszor egy apró kis golyó ütötte lyukkal a homlokon, amit a lövészárokból fekvő embertől kapott.

Kirkkilisszében a sebesültek egyre csak érkeztek a fronton lévő kötőhelyekről, ahol a szegény fiúkat szekerekre pakolták. Ezeknek nem voltak rugóik, s minthogy az úttalan vidéket rótták, a viselt gyötreimük rettenetesek lehettek. Olyan kevés hivatásos kórházi szolgálta volt – akik teljesen elégtelen forrásokkal igyekeztek megbirkózni a sebesültekkel –, hogy Harold és én önként jelentkeztünk segíteni. Még mi is, akiknek semmilyen tapasztalata nem volt, határozottan hozzátettünk az elvégzett munkához. A férfiak bebicegtek vagy behozták őket egy elviselhetetlenül tömött szobába, ahol tettük a tőlünk telhetőt azt remélve, hogy legalább az általunk feladott kötések a helyükön maradnak. Írtam egy cikket erről az élményről, amely benne van „A bolgár vezérkarral” című könyvemben.⁷⁸ Úgy gondoltam, ez lehetőség arra, hogy felismertessem néhány emberrel, mit is jelent a háború a sebesültekre nézve. Ez a háborúnak olyan jellegzetes vonása, aminek szörnyűségei teljesen elfedik a nyilvánosság elől, és amit szinte teljesen elfelejtnek [az emberek]. Mindenesetre mi megtanultunk kötözni és jobban elismerni Wellington hercegének bölcsességét, midőn azt mondta, hogy a háború az maga a pokol.

Míndeközben igen remek munkát végeztek a Női Kísérő Hadtestben, amiért én feleltem. Két hetükbe telt a számukra biztosított ökrösszekerekkel, hogy megtegyék azt a távolságot, amit mi két nap alatt átlovagoltunk, és nekik mindennap a szabad ég alatt kellett tölteniük az éjszakát. Eltökéltek voltak és sokkal hamarabb munká-

⁷⁸ Noel Buxton: *With the Bulgarian Staff*. The Macmillan Company, New York 1913.

hoz láttak, mint a vöröskeresztes erők ragyogóan felszerelt hivatalos egységei.

Amikor a fegyverszünetet aláírták és sor került a londoni konferenciára, örömteli volt, hogy a szüleimet is behozhattam a balkáni ügyek világába. A három balkáni állam küldöttei karácsonyi vacsorára jöttek a Prince's Gate-re,⁷⁹ és együtt örvendeztünk, hogy bármi is történjék, a törökök többé nem üldözhetik az európai lakosságot. Ám Ferdinánd király elrontotta a játszmát azzal az ambíciójával, hogy megkoronázzák Konstantinápolyban. Elvesztegetve az erőit Trákiában, távol Bulgáriától és Macedóniától, lehetővé tette a szerbeknek és még inkább a görögöknek, hogy megelőzzék azon a földön, amelyet Bulgáriának kellett volna megszereznie. A végeredmény keserves lett. Az Oroszország által felbátorított szerbek elárulták azt az egyezményt, amelyet Macedónia felosztásáról kötöttek Bulgáriával. A bolgárok tudatában lévén katonai vitézségüknek és indokolatlanul lebecsülve a szerbeket, megtámadták őket. Az eredmény katasztrofális lett.

A Képviselőház teraszán (1913 júniusában) fogadtam a bolgár küldöttet és könyörögtem neki, hogy jelentse [haza], Bulgária el fogja veszíteni a britek szimpátiáját, ha erőhöz folyamodik. A magabiztos büszkesége megriasztott. Bulgáriát legyőzték: a szerbek, görögök és a románok is lerohanták. Megfosztották több mint a népessége negyedétől és a bukaresti béke értelmében Macedóniát kiszolgáltatották a bosszúszomjas önkénynek, elvetették egy eljövendő háború magvait. A Nagy Háborúért, amely egy évvel később kezdődött, részben ez a megállapodás a felelős. Bulgária így készen állt arra, hogy szövetségre lépjen bármelyik hatalommal, amely segíthetett helyreállítani jogait, ami bátorítást adott azoknak a német reményeknek, hogy biztosíthatják a bolgárok barátságát, így biztosítva az utat Keletre, amire oly régóta sóvárogtak.

Amikor a Nagy Háború elkezdődött, Bulgária ennek megfelelően az antantellenes [anti-allied] oldalt képviselő miniszterelnök és király vezetése alatt állt. Azonban a közvélemény szemmel láthatóan megosztott volt, köszönhetően az Oroszország és Anglia iránt táplált hagyományos szimpátiáknak. Augusztus folyamán Masterman azt javasolta a kabinetnek, hogy küldjenek engem Bulgáriába.

⁷⁹ London Knightsbridge részén található épületegyüttes. A Buxtonok londoni rezidenciája.

A két miniszter, akik lelkesedtek Bulgária meggyőzéséért és a kiküldetésemet illetően, Lloyd George és Churchill voltak. A Mastermantól kapott távirat kézhezvételét követően visszarohantam Skóciából és értesültem arról, hogy L. G. látni akar Walton Heathben. C. R. B. és én ott töltöttük az estét, majd a különböző megbeszélések vége egy nekem átnyújtott levél lett, mely felhatalmazott, hogy a kincstárat bármekkora kölcsön folyósítására kötelezhetem [pledge] a balkáni államok részére. Informálisnak hangzott, de alapjaiban ésszerű volt, hiszen Ferdinánd király pénzt akart saját magának, így szó szerint megvehettük volna a bolgár segítséget. Azonban L. G. azt akarta, hogy szerezzem meg Grey hozzájárulását is a levélhez, ő azonban letiltotta [a felhasználását]. Arra kért, hogy ne hivatalos minőségben menjek, de működjek együtt a követséggel és sürgönyözzek rajta keresztül. Churchill megtett minden tőle telhetőt a tengeren való átszállításon kapcsán, írt is egy ékesszóló levelet a balkáni államokhoz.⁸⁰ Közöltem Greyjel, hogy képtelen leszek hatni a bolgárokra teljes hivatalos felhatalmazás nélkül, hiszen a Bulgáriának átadható területeken múltott, hogy meg tudjuk-e akadályozni Németországhoz való csatlakozását és segítségét, ami óriási változást jelentett volna a háborúban. Kétkedtem, hogy enélkül van-e bármi értelme odamennem, de végül belementem és meggyőztem C. R. B.-t, hogy jöjjön velem.

Nagyon drámai pillanat volt. A németek mélyen Franciaországban voltak. Párizs eleste csak idő kérdésének tűnt, és a brit nagykövetség csomagolt, hogy Bordeaux-ba költözzön. A párizsi Gare de Lyon vasútállomást elbarikádozták arra az esetre, ha az ellenségtől megrémült párizsi lakosság fejvesztve akarna elmenekülni. A vonat olyan zsúfolt volt, hogy ha valaki pihenni akart, ki kellett mennie lefeküdni a folyósóra, ahol egymást váltották az emberek, üres helyet keresve. Feltéve, hogy sokáig távol leszünk, csomagunk igen súlyos volt, de nem akadt hordár, aki segített volna cipelni. Végül Brindisibe értünk, ahová Churchill hadihajót küldött értünk. A brit konzul szikratáviratot kapott, hogy a kikötőtől nem messze tartózkodó *H.M.S. Hussar* képtelen megközelíteni az öblöt, tartva attól, hogy internálják. Nyoma sem volt a hajónak, amikor egy kisebb bárkával

⁸⁰ A levél az irathagyatékban is megtalálható, valamint közlését lásd: Noel Buxton–C. Leonard Leese: *Balkan Problems and European Peace*. Charles Scribner's Sons, New York 1919. 70–72.

elindultunk. Olyan messzire horgonyzott, hogy semmi sem látszódott belőle, sokáig aggódtunk, mire megtaláltuk. Aztán végül feltűnt a horizonton és érdekes kontrasztot nyújtott a segítség nélküli utunk nehézségeihez képest, hogy a kapitány és a tengerésztisztek nagy csoportja formális tiszteletadással fogadott minket a rendelkezésünkre álló egész hadihajóval együtt.

A kapitány parancsa úgy szólt, hogy teljes gőzzel Szalonikibe menjen, azonban az egyik matróz olyan beteg lett, hogy ajánlatos lett volna Pireuszban partra tenni őt. [Noha] mi nagyon egyetértettünk a tervvel, a kapitány úgy döntött, követi a parancsát és haladt tovább. Egy heves vihar ellenére, amelyben úgy tűnt, mintha az egész hajó kicsavarodna, amikor a propellerei a tengerszint fölé emelkedtek és örülten túlpörögtek, a matróz [végül] túlélte [az utat].

A problémát az jelentette, hogy mit tegyek azután, hogy Szófiába érkeztem. A kormány németbarát volt, ám az ellenzékben voltak a legkiválóbb politikusok és vidéken elég erős volt a támogatottságuk. Találkozhattam miniszterekkel, azonban csak nagyon nehezen érhettem el a közvéleményt. Egy rendőrfelügyelőt küldtek hozzám, hogy közölje, bármilyen nyilvános politikai megnyilatkozást megvétőznek. Ennél fogva óvatosnak kellett lennem és az Angolul Beszélők Egyesületén keresztül juttattam el az üzeneteimet. De mindenki tudta, hogy mit képviselek. Másrésről azt nem tudták igazán felmérni, hogy mennyire képviselem a brit kormányt. A fő bizonyítékok között szerepelt, hogy a Balkánra brit hadihajóval érkeztem. Rendszerint a Diplomata Klubban ebédeltünk, ahol megkapó jelenetben volt részem. A német diplomaták jól szem előtt voltak, lévén, hogy a személyzetük sokkal nagyobb volt a britnél. A brit siker fő akadályát Bulgária becserkészésében a szerbomániás követünk, Bax-Ironside⁸¹ jelentette, aki nem szalasztott el egyetlen lehetőséget sem, hogy kimutassa bolgárellenes nézeteit. Természetesen teljesen ellemezte az odautazásomat. Azt a parancsot kapván, hogy a Külügyminisztériumba szánt üzeneteimet a hivatalos csatornákon keresztül továbbítsa, azzal könnyített érzésein, hogy erőteljesen becsmérelte Bulgáriát, miközben vele étkeztünk, lehetővé téve a pincéreknek, hogy megtudják, általában a bolgárokat csak „barbár vadembereként” emlegette. Többet érhattünk el azon két ország, Franciaország

⁸¹ Sir Henry George Outram Bax-Ironside (1859–1929) brit diplomata, 1911–1915 között diplomáciai főmegbízott Szófiában.

és Oroszország diplomáciai megbízottjaival, akikkel Greynek együtt kellett dolgoznia. Sokkal később kitudódott, hogy a megbeszéléseinket követően teljesen helytálló véleményeket jelentettek haza.

Amikor úgy látszott, hogy egyelőre nem lehet többet tenni Szófiában, úgy gondoltuk, jobban tesszük, ha véget vetünk nyilvános szereplésünknek azzal, hogy Bukarestbe megyünk. Sok más dolog mellett arra gondoltam, hogy talán láthatjuk az öreg Károly királyt,⁸² minthogy ismertem Erzsébet királynét,⁸³ aki az egyik unokatestvérünk, Hilda Deichman barátja volt, és még 1904-ben vendégül látott engem és Lelandet az otthonában a Rajna-vidéken. Írtam neki és kikértem minket a vidéki palotába, ahol tea mellett hosszan elbeszélgettünk. Ő és a király ismertén németpártiak voltak, viszont a kormány a szövetségeseket pártolta. Hat óra környékén hagytuk el a palotát és a következő reggelen hallottuk, hogy a király elhunyt az éjjel. Német írók számos alkalommal megállapították, hogy magától értetődően azért halt meg, mert mérget tettem a teájába.

Visszamentünk Bukarestbe és pár nappal később sor került a király temetésére. Az utcák tömve voltak emberekkel és a sűrű tömeg megtöltötte a szállodánk előtt elterülő kis teret. Arra készültünk, hogy délután megtekintünk egy gazdaságot, amelyet egy bolgár bankár barátunk tartott fenn. Éppen beszálltunk a nyitott tetejű autónkba, én a jobbhátsó ülésre, amikor a tömeg lármáját túlharsogva meghallottam C. R. B.-t, amint azt kiáltotta nekem: „Vigyázz, ránk lönek!” Észrevettem, hogy jobb kéz felől úgy három láb távolságra egy férfi rám tüzel. Hat lövést adott le és emlékszem, ahogy arra gondoltam, egyáltalán hogyan véthette el. Akkor a sofőr hátulról megragadta és a földre teperte. Nem éreztem, hogy megsebesültem, de csupa vér voltam. Charlie azt mondta „megsérültem, menjünk vissza a szállodába”. Csupán pár yardra volt tőlünk és egyenesen a hálósobánkba mentünk. Őt a testén találta a lövés, a golyó áthaladt a tüdején. Nekem csak egy eltört állkapcsom lett, mivel az első öt lövést elhárította a zsebkönyvem. A szoba megtelt egy perc alatt az érdeklődő tömeggel, és hamarosan a brit megbízott, aki történetesen az unokatestvérünk, George Barclay⁸⁴ volt, megjelent teljes dísz-

⁸² I. (Hohenzollern-Sigmaringen) Károly (1866–1914) Románia uralkodója.

⁸³ Wiedi Erzsébet (1843–1916). Carmen Sylva álnéven író és költő.

⁸⁴ Sir George Head Barclay (1862–1921) brit diplomata, 1912-től bukaresti diplomáciai megbízott.

egyenruhában, amit a temetésen viselt. Úgy tűnt, lehetetlen kiüríteni a szobát, minthogy csupán motyogni tudtam. Azonban C. R. B. élete veszályban forgott, és a friss levegő elengedhetetlen volt. Szerencsére hamarosan megjelent Bouchier, bár a dolgok nem sokat javultak, tekintve, hogy ő süket volt, én pedig a törött állkapcsom miatt nem tudtam kiabálni neki. Aztán sikerült egy papírfecni-re leírnom, hogy „ürítse ki a szobát”, és éppen ezt is tette, amikor két rendőrtiszt áttört a tömegben magukkal vonszolva a merénylőt azt követelve, hogy azonosítsam a férfit. Csak biccenteni tudtam. Később megérkezett Bukarest egyik kiemelkedő orvosa és este átszállítottak minket a kórházba. Miután felépültünk, meglátogattuk a börtönben a merénylőt, akivel igen érdekesen elbeszélgettünk. Párizsban tanult és intellektuálisan védelmére kelt a nacionalista erőszaknak. Nagyon örült annak a néhány könyvnek, amelyeket egy másik látogatás alkalmával vittünk neki. Rákérdeztem, hogy még mindig meg kíván-e gyilkolni és átnyújtottam neki (a körütekintően kiürített) revolveremet. Azt felelte, „meg akartalak ölni, de a testvéredet nem”. Hát így hízelegtek nekem.

Hazafelé megálltunk Párizsban, ahol találkoztunk Delcasséval és Clemenceau-val,⁸⁵ aki később oly hírhedt lett a párizsi békekonferencián, ahol csak „Tigrisként” ismerték. Legalább annyit tett érte, mint mások, hogy tönkregyegye a békét és előidézze a második háborút. Londonban majdnem az összes kabinettaggal külön megbeszéléseket tartottam, és összekötöttem L. G.-t a londoni bolgár diplomáciai megbízottal. L. G. kétszer megszerveztetett velem egy vacsorát a Savoy Hotel egyik zárt szobájában, és az egyik pillanatban elkötelezte magát arra, ami a bolgár megbízottal való beszédben szükségszerű volt. Azonban Grey megint közbeavatkozott és az ügy csak húzódott tovább. L. G.-t teljesen felbőszítette az ügy és néha magához kéretett, hogy együtt átkozódjunk [join the denunciation]. Egy nap reggeli után a Downing Streetről sétálva körbejártuk az egész St. James' Park-i tavat, miközben végig átkozódtunk [uttering condemnation]. A kabinetet az ellenkező felfogással bírók befolyásolták, akik bírták a híres szüfrazsett, a tűzről pattant Mrs. Pankhurst⁸⁶ támogatását, aki együttérzést keltett a vitéz szerbek és azon joguk iránt, hogy bárme-

⁸⁵ Georges Benjamin Clemenceau (1841–1929) radikális francia politikus, két alkalommal miniszterelnök (1906–1909, 1917–1920).

⁸⁶ Emmeline Pankhurst (1858–1928) angol politikai aktivista.

lyik balkáni területet maguknak követelhetik, amelyiket csak akarják. Ez ellentmondásban állt azzal a racionális politikával, hogy behúzzuk Bulgáriát, és hozzájárult ahhoz, hogy késlekedjünk a racionális politikával. Grey túl későn tette magáévá: hét hónappal azután, hogy ezt sürgettem. Túl későn ismerte fel azt is, hogy igazam volt a szófia-i megbízottunk káros hatását illetően, és elbocsátotta. A kockát elvetették. Bulgária csatlakozott Németországhoz, biztosítva a folyosót Törökországba, ami katonai szakértők szerint két évvel elnyújtotta a háborút.

A politikám sikerének lehetőségét illetően rengeteg vita volt. Engedtessek meg nekem, hogy a válaszadást Lloyd George-ra hagyjam. A „Memoárjaiban” (IV. kötet 2404. oldal) azt írja: „Ami Szerbiát illeti, a legjobb választ Mr. Noel Buxton (ma már Lord Noel Buxton) adta az akkori katonai vezetők és kormányfők védelmében. Mr. Buxton a legnagyobb autoritásnak számított a Balkánt illetően a Képviselőházban. Saját tapasztalataiból adott példát azokról a végzetes késlekedésekről, ami 1915-ben a szövetségesek közötti koordináció hiányának volt köszönhető.”

Az volt a véleménye, hogy ha a Szövetséges Legfelsőbb Tanács létezett volna abban az időben, ezek a késlekedések fel se merültek volna, továbbá hangot adott ama véleményének, hogy „a legapróbb kétségünk sem lehet afelől, ha az együttműködést már a háború ezen pontján meg tudták volna valósítani, akkor az egész helyzet teljesen más lett volna és magától értetődően a háború sokkal hamarabb véget ért volna”.

***A Documenta Historica* eddig megjelent számai**

1992

1. Az 1887-es földközi-tengeri egyezmények [Nyemcsok Attila]
2. A tilsiti béke (1807. júl. 7.) [Szász Erzsébet]
3. Talleyrand, Charles-Maurice: Értekezés annak előnyeiről, hogy a jelen körülmények között új gyarmatokat szerezzünk [Szász Géza]
4. A schönbrunni béke (1809. okt. 14.) [Szász Erzsébet]
5. Edvard Beneš: Zúzzátok szét Ausztria-Magyarországot! (A cseh-szlovákok áldozatának történelmi bemutatása) [Gulyás László] (utánnyomás: 23. sz.)
6. Korai angolszász törvények I. A kenti törvények [Szántó Richárd]
7. Az 1939–40-es finn–szovjet háború dokumentumai [Engi Imre]
8. Dokumentumok az orosz-szovjet törekvésekről a Boszporusz és a Dardanellák megszerzésére (Konstantinápolyi egyezmény, 1915; német–orosz tárgyalások, 1940) [Boros Tamás]

1993

9. A Birodalom és Észtország. A szovjet–észt szerződések megszületésének dokumentumai (1939. szeptember) [Vandlik Krisztina]
10. Edward Balliol skóciai hadjárata. Részletek a Lanercosti krónikából és a bridlingtoni kanonok Gestájából [Kiss Andrea]
11. Az 1943. decemberi Beneš–Sztálin–Molotov-megbeszélések dokumentumai [Gulyás László]
12. Békeszerződés Nagy-Britannia és az Egyesült Államok között (1783. szept. 3.) [Kökény Andrea]

13. Új bécsi tudósítások a kiváló Schwarzenberg grófnak a tatai, veszprémi és palotai erődök és más helyek elfoglalásáról, a szigeti erőd összeomlásáról és a Törökországban napról napra erősödő hanyatlásról (1599) [Lévai Judit]
14. 1789 Franciaországa a panaszok tükrében [Gyuricza Róbert]

1994

15. Az 1594-es birodalmi gyűlés határozatai a magyar háborút illetően [Wölfinger Ildikó]
16. Volgai német dokumentumok (1918–1941) [Opauszki István]
17. Az 1916. évi arab felkelés kiáltványa [Ferwagner P. Ákos – Lőkös István]
18. A Bayeux-i faliszőnyeg [Varga Vanda Éva] (utánnomás: 34. sz.)

1995

19. A Constantinus-i adománylevél (Donatio Constantini – VIII. sz.) [Piti Ferenc]
20. A Hét Sziget Köztársaság és Kapodisztriasz [Szász Erzsébet]
21. A lengyel emigráns kormány és a Szovjetunió kapcsolatfelvételének dokumentumai, 1941 [Csósz László]
22. Németország két megosztási terve (Morgenthau-terv, Frankfurti dokumentumok) [Mayer János]
23. Edvard Beneš: Zúzzátok szét Ausztria-Magyarországot! (A cseh-szlovákok áldozatának történelmi bemutatása) [Gulyás László] (az 5. sz. utánnomása)
24. Az 1849-es magyar–velencei szerződés [Krámli Mihály]
25. Az Anitta-felirat (i. e. 1600 körül) [Bolega Erika]

1996

26. A jeruzsálemi Szent János Lovagrend regulája [Homonnai Sarolta – Hunyadi Zsolt]
27. Az amerikai alkotmányozási vita: a föderalisták írásaiból (1787–1788) [Berkes Tímea]
28. Források a németek Szovjetunióba történő kitelepítéséről Közép-Kelet-Európából (1945–1953) [Köteles Péter]
29. Turgot: Levelek a toleranciáról [Balázs Péter]

1997

30. Európai nemzeti kisebbségek kongresszusainak határozatai (1925–1937) [Eiler Ferenc]
31. Vikingek az angolszász krónikában [Rimaszombati Károly]
32. Gildas: Britannia romlásáról [Novák Veronika]

1998

33. Az 1904-es szerb–bolgár szerződések [Horváth Krisztián]
34. A Bayeux-i faliszőnyeg [Jójiárt Júlia – Varga Vanda Éva] (a 18. sz. utányomása + színes melléklet)
35. Szultáni fermán a Bolgár exarchátus megalapításáról (1870. febr. 28.) [Horváth Krisztián]
36. A fiatal Napóleon írásai Korzikáról [Jókai Rita]
37. Esztergom 1595-ös visszavétele a napi jelentések tükrében [Bagi Zoltán Péter – Szász Géza]
38. Ausztria határai (Saint-Germain, 1919. szept. 10.) [Eveli Péter – Dobos Erzsébet]
39. Tervezet a kereszténység leendő békéjéről (Podjebrád-béketervezet, 1464) [Karáth Tamás]
40. Törvény Skócia lefegyverzéséről (1746) [Fejér Ingrid]

1999

41. Az 1902-es orosz–bolgár katonai konvenció [Horváth Krisztián]
42. Szemelvények Aeneas Sylvius Piccolomini „Európa” c. művéből [Nótári Tamás]
43. Marcus Tullius Cicero M. Caelius védelmében mondott beszéde [Nótári Tamás]

2000

44. „A Népszövetség halála”. Dokumentumok az olasz–etióp konfliktus történetéből (1935–1936) [Szélinger Balázs]
45. A szudétánémet kérdés a második világháborúban (Edvard Beneš és Wenzel Jaksch levelezése 1939–1943) [Kasza Péter]
46. Načertanije (A szerb nemzeti és külpolitika titkos dokumentuma, 1844) [Szajcsán Éva]
47. Juan Donoso Cortés: Értekezések [Bán Mónika]

48. Napóleon trianoni dekrétuma az Illír Tartományok megszerzéséről (1809. dec. 25.) [Pándi Eszter]
49. Dokumentumok az 1911–1912-es olasz–török háborúból [Horváth Krisztián]

2001

50. Mary Rowlandson fogságának és szabadulásának elbeszélése [Zámbó Ildikó]
51. Marcus Tullius Cicero Q. Ligarius érdekében mondott beszéde [Nótári Tamás]
52. Békeszerződés az Egyesült Államok és Mexikó között (1848) [Kökény Andrea]
53. Navigatio Sancti Brendani Abbatis * Szt. Brendan apát tengeri utazása [Majorossy Judit]

2002

54. Az 1930-as görög–török barátsági és semlegességi szerződés [Balogh Adám]
55. John F. Kennedy és Nyikita Sz. Hruscov levelezése a kubai rakétaválság alatt [Simon Ágnes – Simon Eszter]
56. Korzika 1755-ös és 1794-es alkotmánya [Tandori Mária]
57. Jugoszlávia külpolitikai dilemmája 1940-ben [Tóth-Szenesi Attila – Szajcsán Éva]
58. Állam – Szent Unió – Skizma [Kovács Kálmán Árpád]

2003

59. Három középkori germán törvénykönyv [Huszár Edit]
60. Az első világháború és a spanyol semlegesség [Pallagi Mária]
61. Edvard Beneš: Az osztrák probléma és a cseh kérdés [Gulyás László – Halmos Tamás]
62. Johann Martin Honigberger: Napkeleti gyümölcsök [Buczko Zsuzsanna]

2004

63. Zsebkalauz Németországhoz [Kovács Melinda – Szilárd Balázs]
64. Sztálin és Tito moszkvai titkos találkozása. 1948. február 10. [Vukman Péter]

65. Olasz–spanyol kapcsolatok a második világháború idején [Katona Eszter]

2005

66. A konstantinápolyi egyezmény (1800. ápr. 1.) és Ali pasa levélváltása a Jón-szigetek kormányzójával (1807–1808) [Szász Erzsébet]
67. Szemelvények Zsigmond lengyel herceg budai számadásából [Horogszegi Zoltán – Rábai Krisztina]
68. Hydatius: Chronica (379–469) [Széll Gábor]
69. Magyar források a finn–szovjet téli háborúhoz. 1939. nov. 30. – 1940. márc. 12. [Vámos Barbara]
70. A szovjet–jugoszláv konfliktus története a források tükrében (1948. február – 1949. november) [Vukman Péter]
71. Az 1945-ös szovjet atomkémkedés dokumentumok tükrében [Cora Zoltán]
72. Hruscsov–Tito levélváltás 1954 [Ifj. Prohászka Géza]

2006

73. Konrad Adenauer kancellár beszéde az első nyugatnémet kormány programjának vitájában (1949) [Mucsi András]
74. A késő Anjou-kori dalmát és magyar tengeri hajózás 1381-ből és 1382-ből származó oklevelek alapján [Juhász Ágnes]
75. Németország és Nagy-Britannia diplomáciai kapcsolatai 1892–1904 között (A Tilley-memorandum, 1905) [Rostás Róbert]
76. A Jézus Társaság feloszlatása (1759–1773) [Babarczy Dóra]

2007

77. A Lex Irnitana (egy Flavius-kori municipium törvénye) [Illés Imre Áron]
78. A Bor-Kalán nemzetség birtokperének ítéletlevele 1332-ből [Papp Róbert]

2008

79. A Szent István csatahajó elsüllyedése. 1918. június 10. [Bánsági Andor] (elfogyott)
80. Tunnunai Victor: Chronica (444–565). [Széll Gábor]
81. Spanyol dinasztikus alternatíva: a karlisták [Polácska Edina]

2009

82. Városi törvények a római köztársaság utolsó századából [Janzsó Miklós – Szabó Ádám Ágoston]

2010

83. Békeszerződés Anglia és a Holland Egyesült Tartományok között (Breda, 1667. július 31.) [Palotás Zsolt]

2011

84. Hivatalnokok, lázadók, szerzetesek (Késő római szöveggyűjtemény 1.) [Bara Péter – Illés Imre Áron – Palotás György – Szabó Ádám Ágoston – Varga Ferenc]
85. Városi közigazgatás a Digesta 50. könyvében [Illés Imre Áron]
86. Idősebb Plinius a mágiáról [Takács Anikó]

2012

87. Bukott püspökök, eretnekek, pogányok (Késő római szöveggyűjtemény 2.) [Hajdú Attila – Horváth Beáta – Kósa Maja – Mihálykó Ágnes – Szabó Ádám Ágoston]
88. Békeszerződés Anglia és a Holland Egyesült Tartományok között (Westminster, 1674. február 19.) [Palotás Zsolt]
89. Dokumentumok a szaúdi–amerikai kapcsolatok történetéből. A dzahráni konzulátus és légi bázis szerződése (1943–1949) [Gulyás K. László]
90. Források a spanyol expanzió japán periódusának (1587–1636) tanulmányozásához [Túróczi Tamás]

2014

91. Matthew Calbraith Perry 1853–1854-es expedíciója Japánba [Nagy Dávid]
92. Dokumentumok a brit–jugoszláv kapcsolatok történetéhez (1949–1953) [Benyus Máté – Csernus-Lukács Szilveszter – Tóth Marcell]
93. Iulianus Apostata: Beszéd az antiochiaiak ellen, avagy a Szakállgyűlölő (Or. XII.) [Solymosi Benedek]

2015

94. Források az 1360-as év nádori közgyűléseinek tanulmányozásához [Domokos Noémi]

2016

95. Maximianus és Constantius dicsőítése (Késő római szöveggyűjtemény 3.) [Gönczi Gergő és Szabó Ádám Ágoston]
96. Az utolsó Valois-k és a Bourbonok francia királysága ediktumok tükrében [Ihász Barbara]
97. Az 1949-es izraeli–transzjordániai fegyverszüneti tárgyalások dokumentumai [Kádár József]

2017

98. Az 1955-ös csehszlovák–egyiptomi fegyverüzlet dokumentumai [Krajcsír Lukács]

2018

99. Pilgrim passauai püspök oklevelei a 10. század végétől [Gáspár Vince]
100. Az 1968-as csehszlovákiai bevonulás a 31. harcokocsizred összefoglaló jelentése alapján [Csík Ádám Lajos]

2019

101. A „fekete tengeri” csata. Források az 1993. október 3–4-i mogadishui csata hadtörténetéhez [Lengyel Ádám]
102. Források a Slánský-per és mellékpereinek történetéhez [Bessenyei Vanda]
103. Nyugati források a kalkai csatáról (1223) [Szmutkó Sándor]

2022

104. Dokumentumok a brit Balkán Bizottság tevékenységéről (1903–1919) [Balatoni Balázs]